

Tartalom

Szombat
1994 május

A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:
KARDOS G. GYÖRGY
KÁDÁR IVÁN
ITAMÁR JÁOZ-KESZT
KOMORÓCZY GÉZA
SCHWEITZER JÓZSEF
SZABOLCSI MIKLÓS
TURÁN TAMÁS

Főszerkesztő:
SZÁNTÓ T. GÁBOR

A megjelenést támogatják:

SOROS ALAPÍTVÁNY
AMERICAN JOINT
DISTRIBUTION COMMITTEE
FOUNDATION RICH
„A MAGYARORSZÁGI NEMZETI
ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEKÉRT”
ALAPÍTVÁNY
JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY

A címlapon Mocháry-Kondor Judit
festménye. Fotó: Wormser Antal.
A Szombat e havi számát Lukács
Dávid fényképei illusztrálják, melyek
a Zsidó Kultúra Napján, 1994. március
20-án készültek a Marczipányi téri
Művelődési Központban.

A héber szavak átírása a szerzők
felfogását tükrözi.

Terjeszti a HÍRKER Rt., NH Rt., az
Extrahír és a Sziget Rehabilitációs
Kisszövetkezet.

A kéziratok szerkesztése lezárult:
1994. április 15-én. Szerkesztőség
és kiadóhivatal: Budapest VII., Garay u. 48.
Levél cím: 1440 Bp. 70. Pf. 216.
Telefon: (36-1) 267-0840
Telefon/Fax: 142-6924
Szerkesztőségi órák és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként 16 és 17 óra között.
Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve
postautalványon
az OTP 218-98093/521-006670-7
„Szombat” számú alszámlán. Lapengedély
száma:
III/Kul/174/1989. HU ISSN 0865-3844
Készült a La Chance nyomdaiüzemében.
Felelős vezető: Hajas Attila.

2 Olvasóink írják

Hagyomány

3 Tatár György: Az edények széttörése

Hazai dolgaink

- 4 A helyzet – Szombat Szalon: kerekasztal-
beszélgetés a magyarországi zsidóságról
9 „Ha csak egyetlen fiúnak segíthetek,
már tennem kell a dolgomat!” Fröhlich
Róberttel beszélget Várai Emil
11 Jó ez nekünk? (Gadó György)
12 „Külvárosi idill” (Gantner Brigitta,
Hecker András)

Világ

- 14 Orbán Györgyi: Ilona Szarajevóból
16 Hírek

Izrael

- 17 Szécsi Éva: Testközelből minden más
20 A hebroni gyilkosság háttere (Rajki András)
21 Hírek
22 Éli Necer verse

Hagyomány

- 22 Tatár György: Az edények széttörése
(folytatás)
23 Mándy Stefánia verse
26 Számítógép a Biblia tanításához –
Dr. József Fleischmann-nal beszélget
Schőner Alfréd

Történelem

- 28 Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza,
Pusztai Viktória, Strbik Andrea:
A pesti gettó, 1944. I. rész

Kultúra

- 40 Antal Gábor: Montsalvat
41 Szántó T. Gábor: Két kommentár
a Schindler listájához
42 Káddis mint márkanév (Rónai Ádám István)
43 Könyvespolc

Summary

The May issue of *Szombat* begins with an essay by *György Tatár*, in which he explores the possibilities and perspectives of translating and interpreting the Bible, and to what extent Christian interpretations can be brought closer to Jewish sources by an authentic interpretation.

The editors organized a round-table talk between the leaders of various Jewish organizations; explored were the problems of anti-Semitism, the lack of a highly-qualified intellectual Jewish leadership and the various positions taken by different organizations as regards the negotiations with the government over compensation.

A rabbi will also be included among the chaplains serving in the Hungarian army; we publish an interview with rabbi *Róbert Fröhlich*, as well as *György Gadó's* article in which he calls attention to the fact that the institution of army chaplains might well endanger the separation of state and church.

A photographic essay on the former Jewish properties in Budapest reveals the sad state of decay of their majority.

In this issue we have included *Györgyi Orbán's* interview with a Jewish woman of Hungarian origins, presently living in Zagreb; a report on the recent International Jewish Press meeting in Israel, as well as an analysis of the Hebron massacre and its aftermath, and *András Rajki's* writing on the roots of the Hebron massacre. *Alfréd Schőner* has contributed an interview with *Dr. Joseph Fleischmann* on the possible use of computers in Biblical studies.

We publish the first part of a series on the 1944 history of the Pest ghetto, based on research carried out by the *Centre of Judaic Studies*.

Also included in this issue is a short story by *Gábor Antal*, a review of Spielberg's film, *Schindler's List* by *Gábor T. Szántó*, as well as other book and concert reviews. The May issue of *Szombat* is illustrated by *Dávid Lukács's* photos, made this Spring on the Day of Jewish Culture, organized by the *Cultural Federation of Hungarian Jews*.

Olvasóink írják

Csatlakozva a temetőrendezési felhíváshoz

Az 1994. március 20-án kelt felhívásukkal kapcsolatosan el kell mondanunk, hogy az nyitott kapukat döngget, mert pártunk ifjúsági szervezete a Független Magyar Ifjúság programjában szerepel a falusi temetők, köztük a zsidótemetők rendbentartása. Ez a programban szereplő humanitárius tett minden becsületes magyar egyetértését igényli. Szívesen vennénk, ha a Budapesti Rabbiságtól kapnánk olyan jegyzéket, amely a legelhanyagoltabb izraelita temetők címét tartalmazná. Így a megyei szervezeteink

ezeket igyekeznének mielőbb, az évforduló évében, rendbehozni.

(István József)
a Független Magyar Ifjúság
országos elnöke
országgyűlési képviselő

(Dr. Gyóriványi Sándor)
országgyűlési képviselő
az FKGP frakció vezetője

Tisztelt Főszerkesztő úr!

A Felhívás szövegét megkaptam, annak tartalmával egyetértek, azt támogatom. Ezúton tájékoztatom Önt arról, hogy választókerületemben Pápa város FIDESZ-többségű önkormányzata ez évben 1 millió Ft-tal járult hozzá az Önök által megfogalmazott célok megvalósulásához. Egyúttal engedje meg, hogy elküldjem Önnek azt a – sajnos szerény technikai kivitelzésű – videoanyagot, amely a pápai zsidóság és a pápai zsinagóga szomorú sorsáról készült.

Amennyiben tudna valamilyen tanácsot adni arra vonatkozóan, hogyan lehetne ezt a régi épületet a teljes enyészetől megmenteni, kérem keressen meg.

Kövér László

Fizessen elő Ön is!

Még mindig nem késő! Ne felejtse el megújítani Szombat-előfizetését 1994-re!

Amennyiben második félévre (összesen 5 Szombat számra) előfizet, belföldre 360,- Ft-ért, külföldre 20 USD-ért (légipostázással), nem érinti az esetleges évközi áremelés. Aki visszamenőleg, januártól kívánja előfizetni folyóiratunkat, kérjük jelezze a csekken.

Az alábbi megrendelésre belföldre csekket küldünk Önnek, külföldről közvetlen banki átutalással fizetheti elő a Szombatot.

Címünk: SZOMBAT szerkesztősége

Bp. 70. Pf. 216. 1440

— levágandó —

Megrendelem a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület Szombat című folyóiratát 1994-re 720,- Ft-ért. Az előfizetési díjat az Önök által küldött csekken kívánom átutalni.

Név:

Cím:

Tisztelt külföldi előfizetőnk!

Kérjük, hogy a jövőben előfizetéseiket átutalással teljesítsék. Címzett: Szombat, Budapest, OTP IX. ker. Tinódi u. 9-11. Számlaszám: 218-98093/521-006670-7.

Az előfizetés díja: 40 USD/év.
Légipostán kapják kézhez a Szombatot.

Helyesbítés

Az 1994 április számunk 5. oldalán A veszteség című összeállításban közölt részadatok pontosak, összeadásuk azonban hibás. A valós tény: 580 200 a mártírok száma, és 245 000-en menekültek meg. A források között szereplő hatósági jelentések 1944-ben készültek Endre László belügyminiszteriumi államtitkárnak.

M I N D E N C S Ü T Ö R T Ö K Ö N

Magyar Narancs

EURÓPA LEGJOBB HETILAPJA

Tatár György

Az edények széttörése

Komoróczy Gézának

Az 1961-es évben Jeruzsálemben két esemény zajlott figyelemreméltó egyidejűségben: egyfelől kezdetét vette az Eichmann-per, amely a művelt köztudatban végül a „Gonosz banalitása” néven foglalta el helyét, ezzel is jelezve, hogy semmiféle kérdésre nem hozott semmiféle választ. Ugyanebben az időben a város egy másik pontján, maroknyi öregember gyűlt össze, hogy meghitt körben ünnepelje a vendéglátót, *Martin Bubert*, abból az alkalomból, hogy bevégezte 36 évvel azelőtt kezdett munkáját: a zsidó Biblia németre fordítását. Anyanyelvükön, németül ünnepeltek, közös múltjuk sírkövének immár csak számukra kibetűzhető nyelvén. A zsidóság történetében elsősorban beszéltek eleven emberek anyanyelvükként olyan nyelven, amelyről tudták, hogy a zsidók számára immár holt nyelv, amelyre a halál egyelőre csak azért nem nyomta rá pecsétjét, mert előbb még az ő halálukra vár. Félúton a holt nyelvek túlvilága, a könyvtár felé, itt is elhangzott egy válasz nélkül maradt kérdés. *Gershom Scholem*, a kabbalista misztika legnagyobb élő tudósa, a fordítást méltató beszédének végén, az elkészült Biblia történelmi helyére kérdezett rá, nagyjából ezekkel a szavakkal: *Kinek szól ez a fordítás?*

*

A kérdést semmilyen korábbi időbe nem tudjuk átplántálni: a hetven fordító alexandriai bankettjén még nem lehetett jelen a Talmud századokkal későbbi mestere, aki majd a görögül tanulást fogja kárhóztatni, nem szólva arról, hogy a Septuaginta esetében tudnánk felelni is valamit. Válaszbeszédében Buber a jelenlevők közös múltjának egyik távollevő nagy alakjához folyamodik. Az egykori fordítótárs, *Franz Rosenzweig* két levélrészletét idézi, mindkettő a nagy vállalkozás első évéből, 1925-ből való. Az első így hangzik: „Igazából világos-e az Ön számára, hogy az új markioniták által teoretikusan célul kitűzött állapot a gyakorlatban mára már jelenné vált? Biblián a keresztény ma egyedül az Újszövetséget érti, talán a zsoltárokkal, melyekről viszont többnyire úgy véli, hogy az Újszövetséghez tartoznak. Vagyis misszionálni fogunk.” S a másik levélben, fél évvel később: „Olykor attól félek, a németek nem fogják elviselni ezt a túlságosan is nem keresztény Bibliát, s hogy ez válik a Bibliának, a német kultúrából az új markionitáktól szándékozott kiűzetésének fordításává, ahogy Luther Németország Biblia általi meghódítása volt. Dehát egy efféle Babilóniai Száműzetést is követhet hetven évvel később egy új bevonulás, s egyébként is – nem a vég a mi dolgunk, hanem a kezdet és az elkezdés.”

Scholem kérdése nyilvánvalóan nem kapott választ. Ez a kérdés első megközelítésben azt állította, hogy annak a németül beszélő zsidóságnak, amelyet ez a fordítás olyan zsidóvá szándékozott tenni, aki németül zsidó, nyoma veszett, a túlélők utódai pedig soha többé nem beszélnek németül. A német keresztények számára pedig ez a Biblia egy

Gilgames-eposz, egy eleven, suméroktól örökre elhagyott szövegsír, melyhez a megemlékezés koszorúzásain kívül egyedül a szaktudósok közelítenek majd. A fordítás egész alap gondolata a történelem egyik egyszer s mindenkorra elmúlt epizódjéé, amelynek sem a zsidóságon belül, sem kívül nem adatott utóélet. Befejezésének ünneplése tehát az alkotó magánbankettja, valahogy úgy, ahogyan a vele egyidejű Eichmann-per – a világ számára – Izrael állam magánperének bizonyult.

*

Második megközelítésben Buber válasza még problematikusabb. Rosenzweig levele lehetséges kudarcként a fordítás Babilóniai Száműzetéséről beszél, amiből természetesen van visszatérés. Csakhogy ezúttal – a levél írója által előre nem láthatóan – nem a fordítás száműzetett, sőt, nem is száműzetés történt, hanem exodus egy meg nem nyíló Vörös Tengeren át. Ha a Biblia-fordítás csakugyan számkivetésben tengetné életét, Scholem soha nem tette volna fel a kérdést: kinek szól ez a fordítás? Természetesen a számkivetetteknek szólna, akik Babel vízereinél sírnának, valahányszor a német szavakból épített Jeruzsálemre gondolnak. De ezúttal más történt: a Vörös Tengertől hazatérő egyiptomi seregek Izrael házában örökre elhagyott szálláshelyein ott találják ezt az éppenhogy nem száműzött, hanem száműzetésben felejtett Bibliát. A kérdés tehát marad: *Kinek szól ez a fordítás?*

Mínthogy erre a kérdésre Rosenzweig azért nem válaszol, mert kettejük beszédhelyzete közt nagyobb a távolság minden valaha volt távolságnál, hiszen egyikük élő nyelvként beszél a másik holt nyelvért, meg kell gondolnunk egy percre, miről beszélt Rosenzweig. Az első idézet egyértelműen a keresztény olvasóról beszél. Ez az olvasó – ha teológiaiilag még nem is, de a gyakorlatban – félig már behódolt Markionnak, a második század nagy eretnekeének, az első gnosztikusnak, aki biztosan nem a kereszténységen kívülről, hanem belülről érkezett. Tanítása, abból a mondatból kiindulva, hogy „az én országom nem e világról való”, szembeállítja a Megváltót e világ Teremtőjével. A zsidók Bibliáját a világot illetően teljesen igaznak deklarálva kijelenti, hogy a zsidók Messiása csakugyan nem jött el, ezzel szemben eljött – a zsidókon kívüli – az egész emberiség Megváltója, aki a benne hívőket kivezeti a világ fogságából, a bibliai Isten teremtette halálvölgyéből. Krisztus követőjének tehát nem egyszerűen *semmi köze a Biblia Istenéhez*, népéhez, annak történetéhez és hitéhez, hanem éppen ezek összessége az, amitől megváltatik. Rosenzweig idejében már igen erős teológiai érvelés is folyt annak érdekében, hogy a kereszténység vesse ki szent írásai közül az Ószövetséget. Ez a gnosztikus kánonrevízió ugyan még nem ment végbe, de a keresztény tudat más területein már számos sikert mondhatott a magáénak. A maga

(Folytatás a 22. oldalon.)

A helyzet

Szombat Szalon: kerekasztal-beszélgetés a mai magyarországi zsidóságról

Március 19-én, Magyarország német megszállása félszázados évfordulója alkalmából a szimbólikus emlékezésen túl, a jelennel akartunk foglalkozni.

A résztvevők a zsidó társadalom és közélet különböző területein tevékenykednek: **Dr. Berend Rózsa** a Hitközség Anna Frank Gimnáziumának igazgatója, a Zsidó Nők Világtanácsa magyar tagozatának vezetője, az UNESCO magyar oktatási albizottságának tagja, **dr. Olti Ferenc**, az IDOM Rt. vezérigazgatója, a MAZSIKE elnökségi tagja, **dr. Schweitzer József**, az Országos Rabbiképző Intézet főigazgatója, **dr. Stark András** pszicháter, a pécsi Hitközség alelnöke. **Kertész Péter**, a Magyar Hírlap főmunkatársa, a Hitközség szóvivője és **Szécsi Éva**, a Magyar Rádió volt szerkesztője, a Szombat főmunkatársa kérdezte a meghívottakat.

Mind többen vagyunk, értelmünk mégis bajt jelez.

SZÉCSI É.: *Induljunk ki a manapság oly divatos témából, a „zsidószámlálásból”. Véleményük szerint mekkora a magyarországi zsidó közösség? Beszélhetünk egyáltalán közösségről? Milyen a zsidóság helyzete?*

OLTIF.: A magyarországi zsidóság létszámáról eltérőek a becslések, leginkább 60–70 ezerre becsüljük magunkat. Ebből tízezer vallásos, a többi két csoportba sorolható: kulturális alapon főleg a városi zsidóság vallja magát hozzánk tartozónak, és velük azonos létszámú a megkülönböztetésben érzi magát zsidónak.

A Horthy-korszakhoz bizonyos hasonlóságot látok abban, hogy a zsidók kiszorulnak az állami hivatalokból. Akkor a törvények miatt kerültek a gazdasági élet olyan területeire, amelyek később meghatározóvá lettek, tehát a mellőzés előnyükre vált; napjaink bizonyos jelenségei alapján azt kell megállapítanom, hogy a zsidók ismét a magánszférába kényszerülnek. Abba, amelyé a jövő! Nem jósok 3–4 évre előre, s nem pesszimistaként gondolok arra, hogy az erőszakszervezeteken kívül ki kell alakítanunk egy önvédelmi rendszert, kezdve a zsidó szervezetek közös fellépésén, a külföldi kapcsolatok erősítésén, sőt, a menekülési útvonal kiépítésén!

STARK A.: Néhány száraz tény Pécsről: a Hitközségnek 180 tagja van, ebből péntek este 20–25 jön el az istentiszteletre, míg a havi kulturális, ünnepi rendezvényeken olykor nyolcvan is összejövünk. Öröndetes, hogy a gyerekek, a fiatalok bevonhatók a rendezvényekbe, szívesen tanulnak, illetve tanulnának – rabbink azonban beteg. A rabbi hiánya a vidéki zsidóság egyik fő gondja, mivel csak néhány helységben tevékenykednek, holott ők lennének mindenütt a tanítók

a szervezők, a közösséget építők és összefogók. Még egy jelentős feladat vár rájuk: a városok társadalmában, közéletében a vallás szabad gyakorlásával tekintélyes szerephez jutnak az egyházak képviselői, és közülük várják a rabbit is. Négy-öt helység kivételével – hiába....

SCHWEITZER J.: Az imént elhangzottakhoz kapcsolodom. Valóban több rabbi kellene, a mai magyarországi helyzet egyik ismérve, hogy kevesen vagyunk, az elmúlt évtizedekben csak pislákkolt a hitélet, kevesen választották a papi pályát, mert hiányzott hozzá a gyermekkori emóciós inger, az olyan otthon, ahol a mama kóserol, ahol olyan természetes, hogy a papa reggel a templomba megy, mint a fogmosás, Ráadásul e pálya nem kecsgetett társadalmi elismeréssel.

Sokan a mellőzésért, a korábbi üldözésért, a bántalmazásért rejtőznek el. Mások kommunista meggyőződésükért vagy karrierjükért hagytak el minket, mert a bolsevizmusban sem volt „jó buli” zsidónak lenni. A pártállam bukása után ezek közül sokan őszintén revideálták álláspontjukat, és bár változatlanul elkerülik a zsinagógát, megmaradt vagy feltámadt bennük az identitástudat, és ismét közösséget vállalnak velünk. Van még egy kategória, az ebbe sorolhatókat én „kárpótlás-zsidóknak” nevezem. A jóvátétel ügyében ügyvéd helyett keresik fel a rabbit tanácsért, esetleg hiányzó irataikat kísérlik meg velük pótoltatni. Ennek ellenére még ezeket is jobbnak tartom azoknál, akik minden fonalat elvágnak, még a kárpótlást sem igénylik, csakhogy eredetüket takargathassák. Véleményem szerint a zsidósághoz tartozás nem manifesztálódhat a zsinagóga nélkül! Amilyen természetes, hogy az igazi futballdrucker a lelátón biztatja csapatát és nem a televízióban nézi a meccset, úgy a galutban is kevés valakinek a baráti körében deklarálni azonosságát. Az azonosságélmény kiemelt helye a templom. Tudom, hogy a mai istentiszteletekkel sok a probléma, a fiatalok számára nem vonzó, ezért nem fontos, tehát változtatni kell!

BEREND R.: A jelen felméréséhez tartozik a zsidó tanintézetek helyzete. Öröndetes tény, hogy a három iskolába évről-évre többen jelentkeznek. Sokat aggodalmaskodunk a vegyesházasságok miatt, attól is tartva, hogy az ezekben élők és gyermekeik elvesznek számunkra. Hogy ez milyen arányban következik be, nem tudom, de azt igen, hogy iskoláinkban sok az ilyen házasságból származó lány és fiú. Mi több, számosan csak negyedrészen zsidók, mégis jönnek, keresik gyökereiket. Bár túlzónak tartom a menekülési útvonal kijelölésének szükségét, azonban kétségtelen, hogy nemcsak érzelmünk, de értelmünk is bajt jelez!

Mik vagyunk?

KERTÉSZ P.: *Az én első kérdésem, hogy ebben a válságosra forduló helyzetben ki képviselje a zsidóságot? Mert ami ma itt van, az egy valódi demokráciában elviselhető, de*

A Zsidó Kultúra Napja 1994. Részlet a Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskola Teremtés című színelőadásából.

hogyan Magyarországon cibálják egymás haját a zsidó szervezetek, az csak az ellenünk acsarkodókat segíti. A másik kérdésem: Mi a véleményük a zsidóság nemzetiségként való deklarálásáról? Azok vagyunk-e, vagy vallási közösség?

OLTIF.: Hál' Isten, hogy a zsidóság sokféle szervezetben manifesztálódik, annak ellenére, hogy sajnálatos módon rivalizálnak. Létkérdés, hogy a Hitközség vezetésével egységes képviselet teremthető-e valamilyen föderatív formában. És ebbe be kell vonni minden szalonképes szervezetet. A vita persze már azzal elkezdődik, hogy melyik „szalonképes”, melyik nem. Mégis hiszem, hogy néhány hónapon belül közös képviseletet hozunk létre.

Etnikum vagyunk-e vagy sem? Ez nézőpont kérdése! Izrael etnikumként szerveződött, a galutban pedig vallás a zsidó. Logikailag elfogadom, hogy Magyarországon is nemzetiségnek deklarálja valaki magát, mert rendelkezik mindazzal, amit e meghatározáshoz az értelmezőszótár fűz. Ugyanakkor káros és veszélyes, ha kiemelnénk magunkat a magyar nemzet testéből. Ha azt kívánjuk, hogy a magyarság részeként fogadjanak el bennünket, akkor helytelen másként meghatározni magunkat!

BEREND R.: Fájó, és kétségtelen, hogy komoly veszteségekhez vezethet a partikuláris érdekből teremtődött széthúzás. Én is a Hitközséget tartom vezető erőnek, azonban, hogy ezt mindenki jószívvel elfogadja, még fel kell nőnie ahhoz. Ez pedig akkor következik el, ha nemcsak a napi

ügyeket bonyolítja hanem, mint hajdanán volt, tudós emberek testületként a zsidóság szellemi vezetője is lesz!

Az integrációról: amióta Izrael Állama megalakult, az lenne a természetes, hogy mi a zsidó nemzet Magyarországon élő tagjai vagyunk. Ez azonban mégsem ilyen egyszerű. Sajátossá teszi, hogy magyar az anyanyelvünk, sokkal jobban ismerjük a magyar irodalmat, történelmet, mint a zsidót és az izraelit, és sok más köt ezer szállal ide. Mégis, egyre inkább azt érzem, hogy valamilyen értelemben a zsidó nemzethez tartozunk.

Ez a kettős kötődés hogyan jelentkezik az iskolai nevelésben? A gyerekekre nem erőltetjük rá a véleményünket, de sok olyat is megismernek, megtanulnak, amire szüleiknek nem volt módja és ami az állami iskolákban ma sem téma. Sokat teszünk annak érdekében, hogy a gyerekek minél többször jussanak el Izraelbe!

STARK A.: Szerintem sem meglepő hogy megosztottak vagyunk! Ennek oka a különböző módon. átélt múlt és közelmúlt, és az ennek hatására eltérő tudat. Nagyobb baj, hogy a zsidóságot különböző módon képviselők gyanakodva figyelik egymást, a szünetelő kommunikáció pedig újabb félreértésekhez vezethet.

A vallás gyakorlása bármennyire is egyértelműen meghatározza valaki zsidóságát, tudomásul kell venni, hogy a 30–50 évesek – kevés kivétellel – nem járnak templomba, azonban minden zsidó ügy mellett kiállnak, demonstrálják odatartozásukat. A mentalitás, az életforma is beletartozik a

zsidó fogalmába. E sokféle kritériumnak eleget tenni legalább olyan nehéz, mint a magyarság meghatározása!

SCHWEITZER J.: Az országgyűlés elnöke, *Szabad György* 1992 májusában levelet intézett a Hitközség vezetőihez, mert – mint írta – magányosok és kislétszámúnak tetsző csoportok etnikai kisebbségnek kívánják a zsidóságot minősíteni. Ő azonban kerülendőnek tartja, hogy felszámolják azokat a jogegyenlősítő törvényeket, amelyek a zsidó vallású állampolgárokat a magyar nemzet egyenjogú tagjainak ismerik el. Kérte a Hitközség egyértelmű állásfoglalását. A levelet és a választ megvitatták – eredménytelenül – a zsidó szervezetek, majd a rabbistület véleményét figyelembe véve a Hitközség kimondta, hogy *kötődünk őseink vallásához, hitet teszünk az egyetemes zsidóság, s a zsidó nép egysége mellett, ugyanakkor a magyar társadalom szerves részének tekintjük magunkat...*

Az utóbbi időkben a kárpótlási tárgyalásokon vetődik fel élesen a zsidóság képviselője. Azt tartom, hogy amíg a zsidó élet terheinek 99 százalékát a sokat szidott MAZSIHISZ viseli, addig az esetleges nagyobb anyagi forrás is megilleti. A hívek nem bőkezűek, az állami juttatás kevés, a Joint mind inkább hangoztatja, hogy önfenntartóknak kell lennünk. Ha a Hitközség zsebe nem lenne üres, nem kényszerülne kompromisszumra. Az Országos Zsidó Helyreállítási Alapról a kormánnyal folytatott tárgyalásokon a Hitközséggel nincs azonos állásponton több zsidó szervezet. Itt van a teremben Korányi László; a B'nai B'rith magyarországi páholyának elnöke, a MAZSIKE elnökségi tagja és Beer Iván, a MAZSIHISZ alelnöke. Mondják el, miért vitatkoznak.

Kik, és miért ők a képviselőink?

KORÁNYI L.: Az Országos Zsidó Helyreállítási Alapról folynak a tárgyalások a kormánnyal. Az Alapról a Magyarországgal kötött párizsi békeszerződés 1947-ben mondta ki, hogy létre kell hozni az örökös nélkül elpusztult vagyonából, és szolgálja az a megmaradt magyarországi zsidóság összességét, tehát a rászorultak anyagi támogatását, a tanítást, a szociális gondoskodást, stb.

Ezt az elvet még a békeszerződés előtt Magyarországon törvénybe iktatták, és az Alap működtetését a zsidó szervekre, szervezetekre bízta. Mégsem valósult meg semmi belőle, a szocializmusban hallgattak róla. Tavaly az Alkotmánybíróság kötelezte az Országgyűlést, hogy teremtsen újjá az Alapot. Erről folynak most a tárgyalások. A MAZSIKE és a B'nai B'rith *elfogadta ezeken a Hitközség primátusát*, ami a szavazásnál nagyobb arányt biztosít számukra. Erről már két alkalommal írásos megállapodás született, amit azután *a Hitközség ugyanannyiszor megszegett!* Ezért hivatkozhat a kormány arra, hogy a tárgyalásokon a zsidó szervezetek ellentétei miatt nincs előrehaladás. Mi elfogadtuk azt is, hogy a WJRO, a Zsidó Kártérítési Világszervezet képviselje a Magyarországról elszármazottakat.

Arról pedig, hogy a Hitközség fedezi a zsidó élet fenntartásának anyagi terhet, a következőket mondom: a kórházra, az öregek otthonaira, az étkeztetésre és a többi juttatásra az amerikai zsidóság adományai biztosítanak *300 millió forintot*. Az államtól kapott *80 millió forintot a Hit-*

község infrastruktúrájának működtetésére, munkatársaink bérére költi; a Hitközség saját bevétele megdöbbentően alacsony, mindössze évi 900 000 forint. Mi itt az előbb, néhány perc alatt a belgrádi Hitközségnek 24 ezer forintot adtunk össze.

BEER I.: A Hitközség és az „ősúj” szervezetek kapcsolatáról mondanivalómat azzal kezdem, hogy Vázsonyi Vilmosék óta az állam a Hitközséghez fordul, mint a zsidóság reprezentálójához. A Hitközség egy időben *valamiféle szerve volt az államnak*, de akkor is létezik a kontinuitása, struktúrája. Ha képviselőről van szó, akkor először mindenkinek a MAZSIHISZ jut eszébe, gondoljakkal sem a MAZSIKÉ-hez szaladnak az emberek. Akármit mondunk vagy gondolunk az identitásról, a zsidóság vallási szervezete az alap.

A párizsi békeszerződés, majd az 1947-es magyar alkotmány (*sic!* – *A szerk.*) pozitív diszkriminációt alkalmazott érdeklünkben. Mert mindentükből kifosztottak minket, a világ zsidóságának nyújtottuk pénzért kezünket az elmúlt évtizedekben – és tesszük ma is. Ezért, ha netán kapnánk valamit az államtól, abból a világ zsidóságának is jár! Mi megpróbáltuk az együttműködést a hazai szervezetekkel, el is fogadnánk őket, de van egy hitközségi döntés... A világ zsidósága megengedte, hogy vele partnerként lépünk fel a jóvátételért. Hát tehetünk akkor mást? A Hitközségek követelése az államtól ma még a teljes kártérítés. Ez a nemzeti vagyon 10 százaléka. Miért raboltak el ennyit?

(Egy hang a hallgatóságból: *Korányi László szerint aláírt megállapodás ellenére zárja ki a Hitközség a tárgyalásokból a többi szervezetet. Erre reagálj!*)

BEER I.: Meg is teszem konkrétan. Három mondatban. Akkor léphetnének fel közösen, ha a hazai zsidó szervezetek elfogadnák, hogy a nemzetközi szervezetek is részesei a tárgyalásoknak. A dolgok egyszerűsítése érdekében a világszervezetek azt ajánlották a Jeruzsálemben élő hitközségi vezetőknek(?), hogy a Hitközség jelölje ki a tárgyalásra a hazai csoportot. A delegáció másik része, a WJRO egész Kelet-Európa képviselője, tehát a Szlovákiában, Erdélyben, Bácskában élőké is.

Konkrét volt a válaszom?

(Felkiáltások: *Nem! Ez sem válasz Korányi felvetésére, az egyezmény megszegésére!* – Rosszalló hangzavar.)

Ma készítsük elő a holnapot!

KERTÉSZ P.: A következő témához kérdezem: *ha az elmúlt évtizedekben a kontraszelekció következtében nem a legjobbak kerültek a rabbiszemináriumba, akkor ez a szelekció érezhető a Hitközség apparátusában is. Egyesek állítják, hogy egy védekező mechanizmusként alakult ez így. Lehet-e a nem elsőkélyesedett, nem elbutult magyarországi zsidóságon belül olyan vezetőket találni, akik az egész magyar társadalom számára elfogadható tekintélyek?*

SZÉCSI É.: „*Nem a költő szüli a dalt, hanem a dal a költőt...*” Olyan időket élünk, amikor meg kell születniük az olyan képzett, karizmatikus személyeknek, akik igazán jól, szuggesztíven vezetik a közösséget. *Hogy ezek minél előbb hivatalba kerüljenek, mit kell tennünk?*

OLTI F.: Évek óta foglalkozom ezzel a problémával. Pár hónappal ezelőtt le is írtam, meglepetésemre az Új Életben

meg is jelent. Négy területre csoportosítom a tennivalókat. A legfontosabbak között is az első helyre teszem *a szellemi infrastruktúra megteremtését* a rabbikar köré tömörítve, mert a zsidó élet centruma szerintem is a zsinagóga. A zsinagóga pedig akkor vonzó, ha az ottani szellemi vezetőnek kisugárzása van, *függetlenül attól, hogy milyen a rasekol*. A rabbi pályához valóban szükségesek a fiatalkori élmények. Ezért is, és általában, a szellemi utánpótlást úgy gondolom, hogy 8–10 fiatalat külföldre küldünk vallásos környezetbe, ahol pótlólag megkapja az otthon elmaradt jiddiskeit benyomásokat. Ilyen hivatásra alkalmas fiatalok rövidesen kikerülnek a három zsidó iskolából, ahol ezren tanulnak. Az iskolák között nincs különbség, mindegyik a miénk! Ha a jövő vezetőinek képzésére nem jut pénz a Helyreállítási Alapból, akkor is előteremtjük. Megismételelem, hogy az ifjúsággal való foglalkozás elsődleges, mégis, amíg a Hitközség vezetőségében voltam, kevéssé találkoztam ezzel a szemlélettel...

SCHWEITZER J.: Állítom, hogy senki sem akarja a közösséget távol tartani ügyeibe való beleszólástól. Ne hallgassuk azonban el, hogy vannak hangos „újszsidók”, akik azelőtt *széles ívben elkerülték a Síp utcát*, tartva attól, hogy ott meglátják őket. Velük szemben egyesek azt mondják: én 10 évvel, 20 évvel ezelőtt is ott voltam, nem karrierizusból, nem haszonlesésből, tehát ne tanítson ki egy mai bátor... Azért kerül sor rendszeresen választásokra a Hitközségekben, hogy lecserélhessék az elfáradtakat, de helyükbe jobbakat kell ajánlani!

A Hitközség vezetői, a rabbik, maguk módján elég sokat tesznek az antiszemitizmus ellen, *és nem tehetnek arról, hogy ennek nincs kellő hatása*. Nekem is sok ilyen esetem volt, ennek egyik példája: nyilatkoztam a Magyar Televízió belső lapjában az egyes műsorokban megnyilvánult antiszemitizmus ellen. Erre Nahlik Gábor tévé alelnök felkeresett, akinek tapasztalataimat további példákkal erősítettem meg.

Ő közölte, hogy fellépnek az ilyen jelenségek ellen, és a jövőben már nem lesz okom panasza. Azóta újabbak történtek, s a megnevezett személyek pedig televíziós kiténtetést kaptak!

STARK A.: Amikor négy évvel ezelőtt felkerestek, hogy a fiatalítás érdekében vállalam el a pécsi hitközség alelnökségét, bár többen le akartak beszélni, mégis gondolkodás nélkül igent mondtam! Azóta is jó érzés tölteni el, ha dolgom szólít a hitközségbe, felidéződnek gyermekkori élményeim, apám, aki hozzám hasonló tisztséget viselt. Amikor azonban Pestre kell mennem, tanácskozássra a Síp utcába, már rettegek a veszekedésektől, a meddő vitáktól.

BEREND R.: Visszatérek az oktatás problémájára. Tudom, hogy a Hitközségnek tengernyi a feladata, a legkülönbözőbb és váratlanul fellépő ügyekben kell intézkednie, mégis, a nevelésre nagyobb figyelmet kell fordítania! Vallom, hogy ne diszkrimináljunk az iskolák között, tehát ne legyen az Anna Frank a legrosszabb helyzetben. Nincs épületünk, terem hiányában nem tudunk átváltani 6 vagy 8 osztályos gimnáziumra.

Elértük, hogy a felvételnél már szelektálhatunk, féltő azonban, hogy a körülmények miatt *ismét elmaradunk más iskoláktól*, és akkor majd ismét az jön hozzánk, akit máshol nem vesznek fel. A múlt azt tanúsítja, hogy zsidó iskolák kitűnő vezetőket neveltek ki. Az Anna Frank gimnáziumból a tavaly érettségizettek közül 10 tanuló a rabbiszeminárium tanárképzőjében...

*

A vita az idő előrehaladása miatt abbamaradt, de nem ért véget. A közönség sorából sokan szerettek volna hangot adni véleményüknek, kérdéseiknek. Abban egyetértés volt, hogy a különböző aktuális témákat a fentihez hasonló, nyilvános eszmecsere keretében kell megvitatni. A *Szombat* a jövőben is teret szentel hasonló rendezvényeknek.

Jótekonysági vacsora

Az *Amerikai Alapítványi Iskola* 1994. március 12-én jótekonysági célú díszvacsorát rendezett a margitszigeti Ramada Szállodában. A résztvevőkhöz *David Moskovits*, az iskola Kuratóriumának elnöke, valamint *Dr. Haraszi György* igazgató szolt. Ezután köszöntötte a résztvevőket *Glatz Ferenc*, a *História* főszerkesztője, *Olti Ferenc* a Kuratórium tagja, *Beer Iván* pedig a Hitközség nevében szolt. Jelen volt a díszvacsorán *David Kraus* izraeli nagykövét, *Székely Gábor* Budapest főpolgármester-helyettese és *Fixler Herman*, az Ortodox Hitközség elnöke is.

(gat)

Holocaust konferencia

„A Holocaust Magyarországon: ötven év után” címmel tudományos konferenciát rendeztek Budapesten, április 5–7. között. Szervezésében résztvett a New York-i Rosenthal Institute, az MTA Történettudományi Intézete, az MTA Judaisztikai Kutatócsoportja és az Európa Institut Budapest. A hazai történészek és kutatók, amerikai, izraeli, további Párizsból, Uppsalából és Londonból érkezett kollégáikkal szekcióüléseken vitatták meg a téma különböző aspektusait. Az előadásokat nagy érdeklődés, gyakran szenvedélyes vita kísérte. Az elhangzott referátumok feldolgozása még folyik. A *Szombat* későbbi számaiban a konferenciára, s néhány különösen érdekes témára még visszatér.

Az Anna Frank Gimnázium megemlékezése

1994. május 27–30. között emlékezik meg a Pesti Izraelita Hitközség Gimnáziuma 75 éves fennállásáról, s egyúttal a Holocaust 50. évfordulójáról. Az első eseményre május 27-én, pénteken délelőtt 10 órakor kerül sor, amikor az 1944-ben érettségizett – sárgacsillagos – osztály látogatást tesz a gimnáziumban. Szombaton délelőtt 10 órakor az egykori és mai diákok, valamint a meghívott vendégek részére tartanak Istentiszteletet a Hősök templomában. Azon a napon a Budapesti Zsidó Hitközség ad fogadást a Goldmark teremben. 20-án délelőtt 10 órakor a Cházár András utcai iskola színháztermében a gimnázium kórusa és színjátékosok is fellép. Délután 3 óratól tekinthető meg az iskolatörténeti kiállítás. Május 30-án a Kozma utcai temetőben koszorúznak.

Amit szívedbe rejtesz

Holocaust magyar ajkú túlélőinek és hozzátartozóinak találkozója

Mi, akiknek megadatott a túlélés, úgy érezzük, itt van az ideje, hogy újra találkozzunk és beszéljünk a múltunkról, visszapergessük az idő kerekét. Találkozzunk abban az országban, ahol megszülettünk, beszéljünk egymással azon a nyelven, amelyiken az első szavakat kiejtettük. Abban az országban, ahol a szenvedés útjára taszítottak bennünket, ahol átéltük a rettenetet a gettók mélyén, a Duna-partra kihajtva vagy bujkálva. E nyelv, e múlt az, ami összeköt bennünket. A múlt felidézése könnyebb lesz, ha azokkal, akik itt maradtak és azokkal, akik új hazára leltek, együtt fogunk szembenézni. Találkozzunk, hogy visszatálaljunk gyermekkorunkhoz, múltunkhoz. Találkozzunk, hogy elmondhassuk szenvedéseinket: saját tragédiáinkat, szüleink, gyermekeink, barátaink elpusztításának történetét.

Ezzel a céllal kívánjuk megszervezni 1994 október 14–16. között a találkozót.

Magyarországon 1994 a Holocaust áldozataira való emlékezés éve. Sok más rendezvény mellett a mi találkozóink a személyes emlékezést, a személyes találkozást szolgálja, hogy meghallgassunk másokat, és meghallgassanak bennünket. Hogy megismerjük egymás „túlélési manővereit”, hogy az élethez gyermekeinknek egy jobb stratégiát adhassunk át, mint amit mi magunk szüleinktől

kaptunk. Szeretnénk együtt örülni annak, hogy élünk, hogy immár itt vannak mellettünk gyermekeink és unokáink, és szeretnénk egymást segíteni abban, hogy hogyan tegyünk eleget a parancsnak: „...és beszéld el fiadnak!”

Háromnapos találkozót szervezünk egy Budapesthez közeli szállodában péntektől vasárnapig. A találkozó fő programja 10–12 fős kiscsoportokban és nagycsoportokban való beszélgetés, melyet gyakorlott szakemberek vezetnek. Ezek a következő témákkal foglalkoznak: „A múlt felelevenítése”, „Hogyan mondjuk el gyermekeinknek?”, „Beszélni vagy felejteni?”, „A kettős identitás problémái”, „Vegyesházasságok”, „Zsidó identitás – zsidó vallás” stb. Nyitottak vagyunk a résztvevők által hozott témák megbeszélésére is. Lehetőség lesz a találkozóhoz kapcsolódóan különböző kulturális események mellett budapesti vagy vidéki zsidó emlékhelyek (zsinagógák, temetők, Zsidó Múzeum, gettó stb.) felkeresésére is.

Találkozni és beszélgetni fogunk nem-zsidó barátainkkal, akik a vészorkorszakban is tiszta lelkiismeretükre hallgatva vállalták a veszélyt, és ma is tudják, hogy mi a dolguk.

A találkozót a KÚT Alapítvány, a Magyarországi Zsidó Fórum és a Bar Kochba Alapítvány szervezi.

A KÚT Alapítvány keretében két éve működik önkéntes és ingyenes alapon pszichoterápiás rendelés a társadalmi üldöztetést

elszenvedettek, mindenekelőtt a Holocaust túlélőinek segítésére. Három éve működik a KÚT beszélgető csoportja, három generáció – nagyszülőktől unokáig – részvételével, ahol arról beszélgetünk, mit jelent számunkra a zsidó identitás, hogyan könnyíthetjük meg egymásnak a múlt szenvedéseinek az elviselését. Van egy oral history videotárunk, mely túlélő társaink visszaemlékezéseit őrzi.

A Bar Kochba Alapítvány olyan képzési, kutatási és közösségi tevékenységeket támogat, amelyek célja a rasszista és etnikai előítéletek, az antiszemitizmus elleni harc, a magyarországi zsidó kulturális hagyományok őrzése, kapcsolatok ápolása a zsidó közösségekkel bárhol a világon, valamint együttműködés kialakítása zsidó és nem-zsidó egyének és közösségek között.

A Magyarországi Zsidó Fórum olyan társadalmi egyesület, amelynek fő célja a személyes kapcsolatok kialakítása és ápolása az Izraelben és a diaszpórában (ezen belül Magyarországon) élő zsidók között. A Fórum-mozgalomnak három nagy regionális szervezete van: az Izraeli Fórum, az észak-amerikai Zsidó Fórum és az Európai Izrael Fórum – ez utóbbi tagszervezete a magyar Fórum.

Előzetes tájékoztatásként: a részvételi díj, mely magában foglalja a szállást és a teljes ellátást is 500 USD. Részvétel bejelenthető, illetve jelentkezési űrlap igényelhető: Dr. Rudas János, H-1116 Budapest, Hengermalom út 15. Telefon/Fax: 36-1-161-1088.

Rabbi a seregben

„Ha csak egyetlen fiúnak segíthetek, már tennem kell a dolgomat!”

A Honvédelmi Minisztérium Lelkipásztori Szolgálat zsidó résztvevőjének a rabbitanács az 1990-ben diplomázott **Fröhlich Róbertet** jelölte ki. Feladatáról és feladatára való felkészüléséről nyilatkozott **Várai Emilnek**.

– „Civil” rabbiként hol tevékenykedik?

– A Páva utcai zsinagóga és az Anna Frank Gimnázium rabbija vagyok.

– Beszélgetésünk színhelyén, a Budapesti Rabbiság Irodájában zakót visel, ezért nem láthatom, hogy milyen a váll-lapja, és arra hány csillagot varrtak?

– Azt még én sem tudom, mert nem dőlt el, hogy milyen rangban szolgálok. Vallásomat vagy a két kőtábla, vagy a Dávid-csillag, vagy a kettő kombinációja jelzi majd. Az utóbbira minta az USA hadserege...

– A minisztérium lelkipásztorai milyen vallásúak?

Fröhlich Róbert. Fotó: Bobella Tamás

– Egy-egy római katolikus, református, evangélikus van rajtam kívül. De a katonák között lelkigondozást végezhet bármelyik Magyarországon bejegyzett egyház.

– Ön volt katona?

– Igen, még hozzá szeminaristaként vonultattak be Ceglédre tüzérnek. Néhány hét után Schweitzer főigazgató úrnak sikerült elérnie leszerelésemet.

– Tudták, hogy mit tanul? Érzett ezért hátrányt? Vagy a Néphadseregben nem volt illdomos ilyen ellenérzést kifejezni?

– Illdomos nem volt, de ennek ellenére a körzetparancsnok kezdett rám célzásokat tenni, félhangosan zsidózni. Tette ezt mindaddig, míg három, szekrény-szélességű cigány körül nem vette és elpanaszolták neki, hogy rosszul hallanak, felfogásuk is nehézkes, mondja ki hangosan, egyértelműen, mi a baja velem...

– Papként, tisztként mi lesz a feladata?

– Hivatalosan két dolog vár rám: a zsidó katonák lelki gondozása és az esetleges istentiszteletek lebonyolítása. Én az elsőre helyezem a hangsúlyt, mert az reális, míg azt nem hiszem, hogy egyhamar minjan lesz valamelyik laktanyában, bár ha tízen összejövünk, arra is sor kerülhet.

– 1939 előtt a hadsereg közel 10 százaléka zsidó volt, ma 1 százalék sincs ez az arány, s a zsidóknak jóval kisebb része vallásos, ezért a múlt tapasztalatát aligha lehet felhasználni. Mégis megkérdem: talált-e régi szakirodalmat?

– Dr. Kálmán Ödönnek az 1920-as években kiadott *Rabbik könyve* című munkája egy fejezetet szentel a tábori pap működésének, nemrégiben jelent meg a *Magyar táborilelkeség története*, abban is találtam forrásértékű részt a zsidó papok tevékenységéről; és *Singer Ödöntől* tanulhatok is – tartsa Isten 120 évig –, aki 1945 után szolgált rabbiként a hadseregben.

– Mivel kezd új megbízatásához?

– Eljuttatom a híret, mind a már mundérban levő, mind a bevonulás előtt álló zsidó fiatalemberekhez, hogy már találnak rabbit a hadseregben, létezik egy lelkészi szolgálat, hogy már nincsenek segítség, érdekvédelem nélkül lelki, vallási problémájukban. Tudniuk kell, hogy van valaki a hátuk mögött, aki vigyáz rájuk!

– Tehát önmagukat, a létezésüket a katonáknak kell jelezniük, hiszen legalább száz laktanya, nagyobb fegyvernemi egység van az országban, s nem mehet Ön el mind-egyikbe zsidókat keresni....

– Annak ellenére, hogy még sem a püspökség, sem a rabbinárus nem épült be a hadseregbe, a lelkészekkel már teremtettek kapcsolatot. Én több panaszos levelet kaptam.

– Miről szóltak ezek?

– Volt, aki képtelennek tartotta magát a katonai feladatok ellátására. Mivel valóban nagyon nehéz beosztása volt, sikerült ennél könnyebbet szerezni számára, ugyanakkor őt is erősítettem önbizalmában, képességei kifejlesztésében. Úgy érzem, hogy már ez a kapcsolat, szükség esetén újabb találkozásnak a lehetősége nyugodtabbá tette. Volt, akinek nem tudtam segíteni, mert csak azt panaszkolta, amit az újoncok többsége, akik a meleg gyerekszobából, a szülői gondoskodásból a rideg és kemény laktanyai életbe kerülnek. Hozzám fordult egy vallásos, kóser kosztos élő fiú, amikor behívóját átvette. Mivel a vallásosok számára a megfelelő ellátás még nincs előkészítve, elintézttem, hogy szolgálati halasztást kapjon. Mindezek csak kezdeti epizódok; a lelkesítő tevékenységet hosszú távra kell tervezni és kiépíteni. Annál is inkább, mert a közeli években már katonaköteles lesz mind több olyan fiú, aki a kasztrót betartja, aki magát tudatosan zsidónak vallja, nem csak ha „leleplezik”. El akarom érni, hogy a jantevet tartó, kóser kosztos élő fiatalnak ne okozzon lelki megrázkodtatást a változás, mert lehetősége lesz a katonaságnál szombaton szolgálati mentesítést kapni, az előírásoknak megfelelő ételt fogyasztani.

– *Ezt komolyan gondolja? Elképzelhető, hogy egy hadgyakorlaton, szombaton, miközben a többiek sárban csúsznak-másznak, néhány zsidó heverészik, esetleg kiöltözve a zsinagógába indul?*

– Mindez nem elképzelhetetlen, de ennek a lehetőségét valóban hosszú előkészület teremti meg. A gyerekek vallásosságukat jelezhetik majd a sorozásnál, a minisztérium pedig lehetővé teszi, hogy ezeket a fiúkat tömörítsék, mondjuk Szegedre vagy Debrecenbe, ahol templom van, kóser konyha. Persze ebből majd az is következik, hogy karácsonykor, húsvétkor ők teljesítenek szolgálatot szabadságra ment társaik helyett.

Tavaly Budapesten tartották az európai és az észak-amerikai tábort lelkészek nemzetközi konferenciájukat. Azon *Husmann* holland katonai rabbi beszámolt országga gyakorlatáról, pedig ott kevesebb a zsidó, mint Magyarországon. Amikor még közkeleti szolgálatot teljesített, naponta rövidebb ideig tartott a beosztása, mert a laktanyán kívül, egy kóser tartó családnál étkezett. Ez nálunk is megoldható jóindulattal, okos szervezéssel. A Hitközség vezetősége és a rabbinátus megígérte, hogy azok számára, akik ragaszkodnak a kasztróhoz, azoknak megfelelő ételt biztosítanak!

– *Gondolom, hogy a minisztériumban ezzel szemben nincs ellenkezés, támogatást ígérnek gyakorlására.*

– A HM a legteljesebb jóindulattal állt eddig is ügyeink mellé.

Györgyi asszony

házasság- és társközvetítő szolgálata

Telefon: 115-4241,
munkanapokon 8–10 óráig és 19–21 óráig

– *Az én problémám a „tizedes”, aki teljhatalmú ura a kiskatonáknak, azt teszi velük, amit akar. És amikor jelenünkben a hétköznapi antiszemitizmus elönti az utcát, egyes újságokat, mennyi keserűséget okozhat egy antiszemita al-tiszt. Ezért akik nem kényszerülnek rá, nem fedik majd fel zsidó voltukat. Önnek erről mi a véleménye?*

– Hiszem, hogy előbb-utóbb az antiszemitizmus visszaszorul. Másrészt a hadsereg szigorúsága nem csak negatív, mert korlátozza a bevonultakat, hanem merevebb a törvények tiszteletében is. Ami elhangozhat a villamoson, a munkahelyeken, arról hallgatni kell a laktanyában. A parancsnoki kar ügyel arra, hogy rasszista megnyilvánulások ne rontsák a hadsereg renoméját.

– *Szépek az elvek... A napokban valahol a Viharsarokban hadbírótság elé állítottak három tizedest, mert nem zsidó, nem cigány, nem román, hanem keresztény magyar beosztottjait megalázták, azok egészségét veszélyeztették.*

– Ahogy ezeket bíróság elé állították, nyilván megteszik majd azokkal is, akik esetleg a mieinket bántják. Atrocitást eleve kizárni sem katonai lelkesítő szolgálat nélkül, sem azzal nem lehet! De ilyen feltárni, intézkedést kérni jelenlétünkkel nagyobb valószínűséggel lehet. Azt is el kell mondanom, hogy bár egyedül szolgálok rabbi-ként, nem maradok magamra a durvaság, az antiszemitizmus ellen. Ezekről velem egy véleményen vannak a többi egyház pap-katonái is. Biztos vagyok abban, hogy ha a minisztériumban dolgozó katolikus lelkesítő antiszemitizmussal találkozik, azt a miséjén kipelengézi.

– *A kormány ezernyi dolga-gondja közepette, sokszor az égetőket is elhanyagolva, régi intézményeket éleszt fel egy konzervatív állam megalapozása érdekében. Sokakban felmerül, hogy ezek egyike a tábort lelkészség. Segítségével – a többi vallás hátrányára – létszámánál fogva megerősödik a katolikus klérus. Ilyen környezetben a mogendovidos paroli csupán a statisztika jelmeze.*

– Az én nézőpontom más! Azért veszek részt a tábort lelkészség előkészítésében, illetve megszervezésében, mert úgy gondolom, hogy ha csak egyetlen fiún segíthetek, akkor már tennem kell a dolgomat. Ha csak egyetlen kitolást, csúfolódást megelőzhetek, ha pedig ilyen megtörtént, számon kérhetem, akkor ez azt jelenti, hogy szükség van rám, és ezért a statisztika szerepét is vállalom! Harmadik éve vagyok a minisztérium állományában, és határozottan kijelenthetem, hogy a parancsnokok kínosan ügyelnek az egyenlő elbírálásra, egyetlen vallást sem preferálnak a másik kárára. Az kétségtelen, hogy sok lesz a hadseregben a katolikus lelkesítő, s csupán egyetlen rabbi....

– *Mit tegyen az a zsidó ifjú, aki sorozásra vár és tanácsot kérne, vagy az a katona, akinek panasa van?*

– Írjon vagy telefonáljon nekem. A Budapesti Zsidó Hitközség Rabbisága: 1075 Budapest, Síp utca 12, telefon: 1421–180, vagy Honvédelmi Minisztérium 1885 Budapest, Balaton utca 7–11., telefon: 1322–597.

*

Fröhlich Róbertet az interjú elkészülte óta kinevezték a Dohány utcai zsinagóga rabbijává.

Jó ez nekünk?

A honvédelmi miniszter 1993 december elején megállapodást írt alá a zsidó hitközség vezetőivel a katonai lelkészi szolgálat bevezetéséről. A MAZSIHISZ vezetői ebben az ügyben csatlakoztak a katolikus, a református és az evangélikus egyházi vezetőkhez, akikkel *Für Lajos* ugyancsak aláírt ilyen megállapodást.

Ez az egyezés jogilag erősen támadható, politikailag káros, a zsidóság szempontjából pedig legalábbis fölösleges, ha ugyan nem hátrányos.

Az Új Élet 1993. január 1-jei számában *Erzsók István* már jelezte a tábori lelkészség intézményével, valamint bevezetésének módjával kapcsolatos problémákat, és arra is rámutatott, hogy a zsidó sorkatonák vallásgyakorlása érdekében még nem lenne szükség erre az intézményre. A hitközség lapjában azóta sem tért vissza senki a fölvetett kérdésekre, és arról sem tudok, hogy a hitközségi vezetés a zsidó közélet bármelyik fórumán megvitatta volna és tisztázni igyekezett volna ezeket. Ehelyett tovább folytak a tárgyalások a Honvédelmi Minisztériumban, amelynek a vezetése szemlátomást kész helyzet teremtésére törekedett az ügyben.

A megállapodás értelmében – amint erről a napisajtó beszámolt – tisztí rangot viselő, de parancsadási joggal nem rendelkező lelkészek kezdik meg szolgálatukat a honvédségben. Fizetésük, valamint működési költségeik a HM költségvetését terhelik.

Meggyőződésem szerint ez a megoldás *alkotmányellenes*. Az alkotmány előírja az állam és az egyház határozott és egyértelmű különválasztását. Márpedig ennek ellentmond a lelkészek integrálása a hadseregbe és ellátásuk állami fizetéssel. Igaz, előírja az alkotmány a szabad vallásgyakorlás biztosítását is, amibe a csoportos vallásgyakorlás is beletartozik olyan intézményekben, amilyen például a hadsereg. A csoportos vallásgyakorláshoz azonban nincs szükség a lelkészek katonai állományba vételére és állami fizetésére. A katonák lelkészi gondozása másféle szervezeti keretek között is lehetséges, ugyanúgy, mint mondjuk megoldották az elítéltek vallási gondozását a börtönökben és a betegekét a kórházakban – anélkül, hogy a börtönbe vagy a kórházakba bejáró lelkészeket bv-rendfokozatokkal vagy főorvosi titulusokkal ruházták volna fel, valamint anélkül, hogy az ott eljáró lelkészek a börtönök vagy a kórházak állomány- és fizetési jegyzékén szerepelnének.

Miért szorgalmazta mégis a HM olyannyira éppen a megállapodásban foglalt megoldást? Erre a választ a politika területén kell keresni.

A „keresztény nemzeti” eszmeiség nevében tevékenykedő kormány, a „keresztény nemzeti” jelszavakkal operáló kormánypártok szempontjából üdvös fejlemény hadsereg és kereszténység összekapcsolása az állami intézmények szintjén. Másfelől a katolikus egyház részéről is mintha kezdene kirajzolódni a törekvés arra, hogy intézményes módon is jelen legyen a társadalmi és állami élet minden szintjén. A néhai *Antall József* és kormánya aligha

messzemenő politikai szándékok nélkül élesztgette Horthy kultuszát, azt meg tudjuk, milyen kiváltságos helyzete és szerepe volt a Horthy-rendszerben a katolikus egyháznak.

A katonai lelkészségről a HM és négy felekezet között megkötött megállapodás eszköz ennek az úgynevezett „keresztény nemzeti” politikának a megvalósítására az alkotmányban előírt szabad vallásgyakorlás leple alatt. Hogy a katolikus egyház predominanciája érvényesül-e majd a két protestáns egyház rovására, azt a gyakorlat mutatja meg (ha ugyan egy új parlament hagy majd erre időt, és meg nem másítja az egész helyzetet). *De mi keresnivalója van ebben a paktumban a zsidó hitközségek képviselőinek?*

Hiszen eleve kétséges már az is, hogy kívánatos-e a felekezeti megjelenítése abban a honvédségben, amelynek felül és kívül kell állnia minden pártvitán és vallásbeli különbségen. Ebből a szempontból vajon nem az lenne-e a kívánatos, ha a vallásgyakorlás a katonák magánügye marad(hat)na, felekezeti hovatartozásuk nem képez(het)né semmiféle kincstári és parancsnoki nyilvántartás tárgyát? Ha nem a lelkészek járnának be a laktanyába, hanem a katonák mehethének ki a templomba.

A felekezeti megjelenése a laktanyákban kiváltképp aggályos azonban a zsidó katonák szempontjából. Mire számít a hitközségi vezetés, a tisztelt rabbikar: hány sorköteles zsidó fiatal fogja deklarálni a zsidósághoz tartozását katonatársai előtt? Jusson esziünkbe, miféle kitolások, kegyetlen tréfák járnak a laktanyákban az újoncok rovására

Azt hiszik, akad olyan (bolond) zsidó, aki közprédál veti oda magát? Hiszen a zsidóságnak állítólagosan elkötelezett emberek is igyekeznek takargatni zsidó voltukat – még a postás előtt, a szomszédok előtt is. Majd éppen a 18–20 éves zsidó fiatalok vállalják nyilvánosan zsidóságukat – abban a közegben, mely életkori adottságainál fogva is, a katonaelettel járó helyzetek következtében is durvább, kegyetlenebb, mint a civil társadalom.

De még ha akadna is egy-egy büszke (vagy sajátos mártíromságra vágyó) zsidó fiatal a helyőrségekben, honnan kerül mindjárt tíz egy-egy helyütt? Márpedig kevesebb nem elég, hiszen ha nincs meg a minjen, akkor nem lehet istentiszteletet tartani. Mit akarhat tehát a rabbi az ilyen laktanyákban? Egyénileg imádkoztatni? Ahhoz nem kell rabbi.

Az újra bevezetett tábori lelkészi intézmény hívei a magyar történelmi példák mellett precedensként nyugati demokráciák többé-kevésbé hasonló megoldásaira hivatkoznak, engem azonban ezek nem győznek meg: a mai magyar politikai viszonyok között egy angol vagy amerikai példa nem feltétlenül követhető. Épp emiatt is annál valószínűbb, hogy a Für Lajos minisztériuma által kidolgozott megállapodást megtámadják az *Alkotmánybíróság* előtt, vagy hatálytalanítják az új választások után. Mi jót és hasznosat kínált ez a zsidó közösség számára?

Gádó György

„Külvárosi idill”

Budapest XVII. kerület: Rákoshegy, Rákoscsaba, Rákoskeresztúr, Rákosliget és Rákoskert.

Három zsidó temető és három zsinagóga maradt az itt élt közösségekre emlékeztetve.

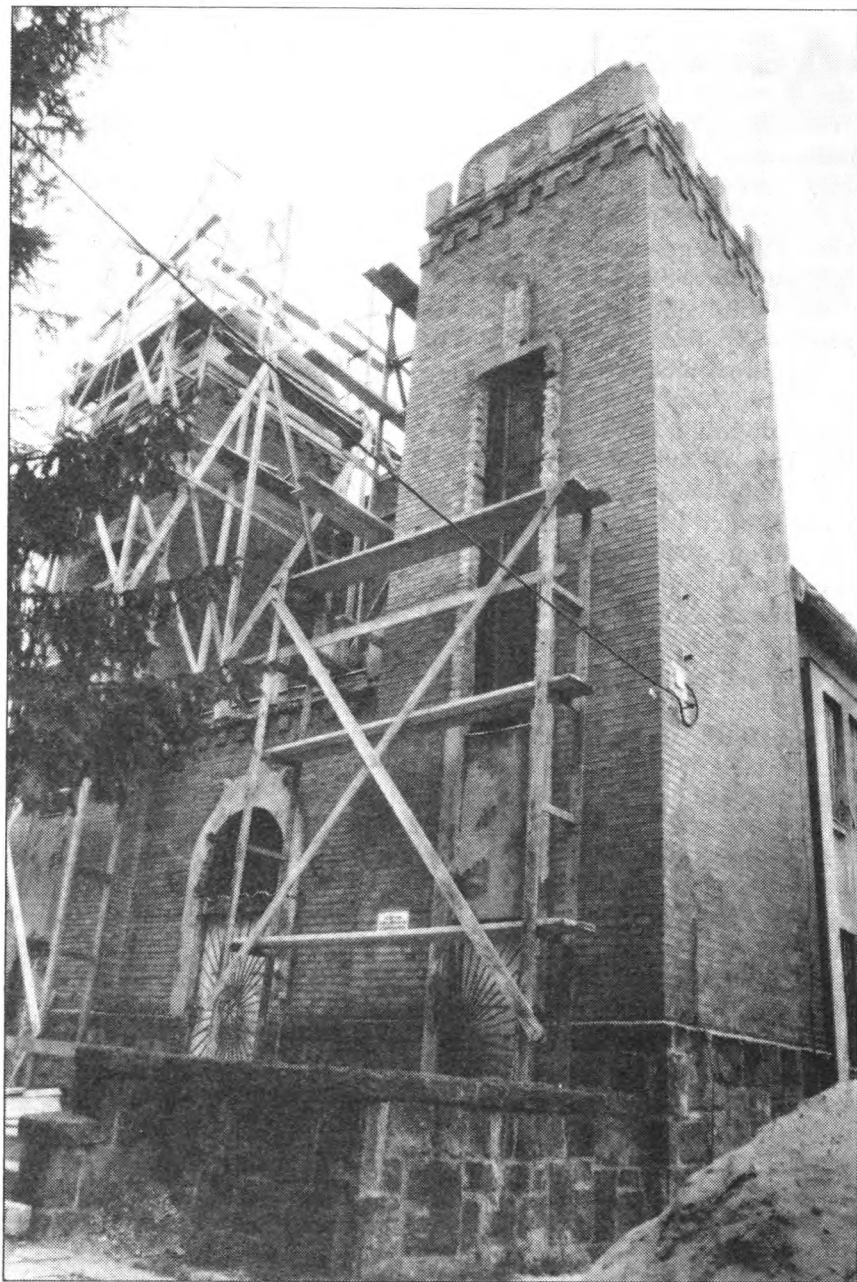
Rákoshegyben a Paraj utca 6. szám alatt álló zsinagóga épülete 1928–30 körül épült. A II. világháború után először bútorraktár volt, majd a 60-as évektől az MTA könyvraktáraként működött, a jövőben pedig baptista templomként fog funkcionálni.

A Napkelet-közben található zsidó temető nagyobb részéből a sírkövek már eltűntek, a megmaradtakat csak a fák őrzik.

Rákoscsabán 1890-ben említik először a zsidó imaházat, 1923-ban építettek újat. Ma meglehetősen átalakítva az Anna utcában élelmiszerboltként látható.

A közösség temetője a Göcsej utca egyik oldalán terült el. (Mi még szerencsések voltunk, hiszen az utolsó sírköveket sikerült lefényképezniünk.) A fényképezést a XVIII. kerületi önkormányzat által rendezett helytörténeti kiállítás számára végeztük. Az

Egy megmaradt sírkő a Paraj utcában. Talán mert megrepedt, azért nem lopták el...

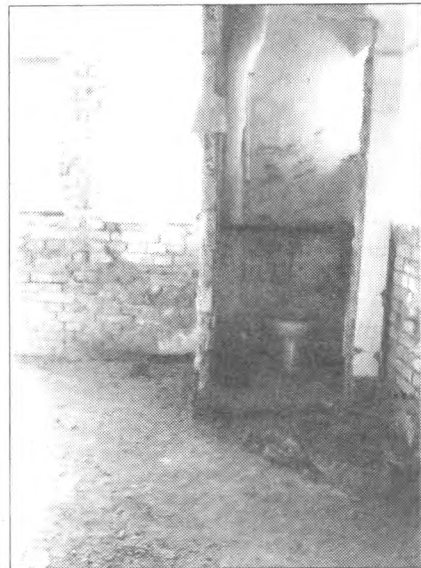
A Paraj utcai egykori zsinagóga

anyagot a helybeli zsidó közösség történetéhez, a kiállítás-szervezők kérésére az MTA Judaisztikai Kutatócsoportja gyűjtötte. Hatalmas területen, hosszas kutatás után lelhetők fel a lerakott szemét közt a „bozótos” aljában.

Rákoskeresztúron minden közösségi intézmény eltűnt, maga az utca sem létezik már, amelyben az imaház állt. Csak annyit tudunk, hogy a Pod-

maniczky-kastély közelében a Pesti útról nyílt. A kóser mézárszék a jelenlegi buszvégállomás mellett volt.

Rákosligetben a XVII. utcában a zsinagógában szinte a legutóbbi évekig működött a bíróság. A hivatal elköltöztetése után maradt a belülről teljesen szétvert épület, amelyet sikerült annyira átalakítani, hogy eredeti funkciójára semmi sem emlékeztet.

Ez volt a rákosligeti zsinagóga. Bíróság működött benne... ...ilyen ma belülről

A temető a Bártfa utca és a szántóföldek találkozásánál fekszik. Gondnok van, így a sírkövek még láthatók. A viszonyokat látva született meg az a gondolat, hogy szeretnénk Budapest összes külkerületében (pl. Cinkota, Csepel) hasonló jellegű megőrkítést végezni, hiszen egy-két év múlva semmi sem fog fennmaradni és ha a jelenlegi állapotokra felhívjuk a figyelmet, talán eszébe jut valakinek, legalább a levéltárban utánanézni ezeknek a közösségeknek és emlékeiknek.

*Szöveg: Gantner Brigitta
Fotók: Hecker András*

A Bártfa utcai temető

Ez maradt meg a Göcsej utcai temetőből

Bártfa utcai temető

Orbán Györgyi

Ilona Szarajevóból

Az akkor már 22 hónapja ostromlott Szarajevóból február 7-én jött ki egy Szochnut-konvojossal *Ilona Szofics*, 24 éves elektromérnök. Most a horvát fővárosban, Zágrábban lakik apai nagynénjénél. Szülei, nővére, rokonai, barátai Szarajevóban vannak, Ilona oda kötődik minden idegszálával. Családfája igazi közép-európai. A századelőn az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó Boszniában a bosnyák uralkodó réteg nyugat felé orientálódott, átvette a helytartó osztrákok szokásait. Így került Ilona nagyapja, a hercegovinai nagybirtokos Bécsbe, hogy orvosnak tanuljon. Ott ismerkedett meg a szép magyar zsidó lánnyal, Benedek Ilonkával, akit feleségül vett, és elvitte magával a hercegovinai birtokra. Benedek Ilonka egy leánygyermeket szült, és a Szadruddina nevet adta neki. A lány, fölserdülve német nyelvtanárként lett és férjhez ment egy szarajevói zsidó orvoshoz. Szadruddina gyermekei, Ilona és nagyobbik lánya, Elma, aki filozófia-angol szakon végzett, csak néhány szót tudnak magyarul.

– *Családi kapcsolatok fűzik-e még Magyarországhoz?*

– Igen! Pesten is vannak rokonaim, de magyarul csak annyit tudok, hogy "éljen május 1!" Talán 1984-ben jártam ott utoljára, éppen ünnep volt, akkor tanultam meg ezt a jelmondatot.

– *Mikor érkezett Szarajevóból ide, Zágrábba?*

– Február 7-én indultunk, azon a napon, amikor a Piac-téri merénylet volt, amikor több mint 60 ember halt meg egy becsapódó gránáttól. Éppen a közlemben gyülekeztünk, és hallottuk a hatalmas robbanást. A Szochnut-konvojossal, körülbelül háromszázan jöttünk ki akkor a városból.

– *Egy friss fényképen szüleivel látható, elegánsan.*

– Igen, tavaly készült, amikor befejeztem az egyetemem.

– *Hogyan lehetséges egy ostromlott városban normális életet élni, egyetemre járni?*

– Az ember megpróbálja megszokni. Amikor elkezdődött, mindenki arra gondolt és várta is, hogy mindjárt vége lesz. De amikor kiderült, hogy erre hiába vár, igyekezett visszatérni a régi élethez, mintha nem is lenne háború. Illetve tudomásul vette a háborút, de a

körülményekhez igazította mindennapját.

– *Elképzelhetetlen számunkra, hogyan lehet iskolába, munkahelyre menni, amikor folyton lőnek, nincs víz, villany és közlekedés.*

– Iskola nem volt mindennap. Ha potyogtak a gránátok, akkor nem tanítottak. A diákok figyelték a közleményeket a televízióban, a rádióban, hogy menjenek-e vagy ne. A rádió az egész háború alatt szólt. Mindenki nagyon igyekezett rendben tartani magát, igazán iparkodtak. Mondtam is a nagynénémnek, amikor megérkeztem Zágrábba, hogy a szarajevóiak jobban adnak magukra, mint a horvát fővárosban. Ez persze nem rártartás, inkább szükséglet, egyfajta ellenállás, hogy tiszták legyenek, vasalt ruha legyen rajtuk.

– *Hogyan bírták a telet, amikor nem kaptak vizet, hidegek, sötétek voltak az iskolák, a kórházak, a munkahelyek, az otthonok?*

– Nagyon sok idő ment el az alapvető életfunkciók fönntartásával, vízszerezéssel, főzéssel. A főzéshez először égethető anyagot kellett szerezni, papírt, fát, gumit, régi cipőt, széket és így tovább. Ha volt is áram, az sem a lakásokban világított. Először a vízszivattyúkat működtették. Ha víz sem jött, akkor az emberek elindultak a források felé kis kocsikkal, minden elképzelhető edénnyel, kannával. A vízszerezés a legfontosabb napi dolgok közé tartozott! Ha tehettem, mindig eljártam otthonról, iparkodtam, hogy minél tovább legyek házon kívül. Valahol, ahol éppen meleg volt, összejöttünk. Igyekeztem minél többet emberek között lenni, elfelejteni, ha csak egy pillanatra is, hogy gránátok hullanak. Egy gránát becsapódott a házukba is, és csúnyán megrongálta a tetőt. Téves az a nézet, hogy Szarajevóban megállt az élet. Működtek a mozik, az emberek filmekben izgultak, bár becsapódhatott a lövedék. Rendeztek kiállításokat is; Szarajevó különben a fotósok Mekkája.

A Zsidó Kultúra Napja, 1994. Részlet az Amerikai Alapítványi Iskola bábjátékából

Nagyon sokan megfordultak ott az egész világból. Ezekkel a képekkel aztán sok pénzt kerestek. A kávézók egyetlen napra sem zártak be, de a kávé nagyon drága, két német márka, a havi fizetésünk pedig három márka. Ennek ellenére a kávézók mindig tele vannak, és újak is nyílnak. Az éttermekben mindig lehetett hússzeletet is kapni. Minden van, csak pénz kell hozzá!

– *Úgy tudom, rádió-amatőrként dolgozott Szarajevóban.*

– Igen, egy évig rádió-amatőrködtem a zsidó hitközségben. Azt hiszem, ezer ember is ismeri a hangomat és a nevemet. Az egész világgal kapcsolatban voltunk, a zágrábi irodán keresztül naponta, a belgrádin keresztül pedig hetente háromszor. Adtuk-vettük az üzeneteket.

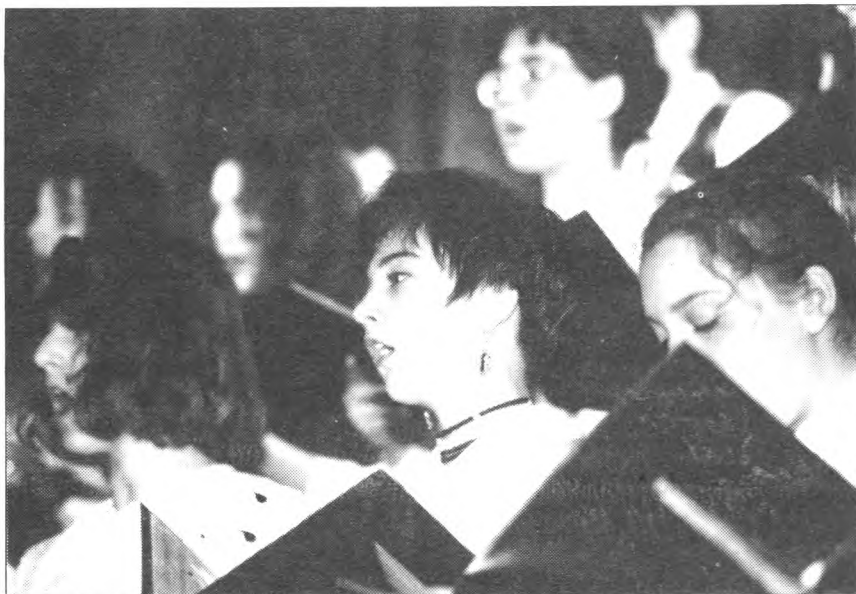
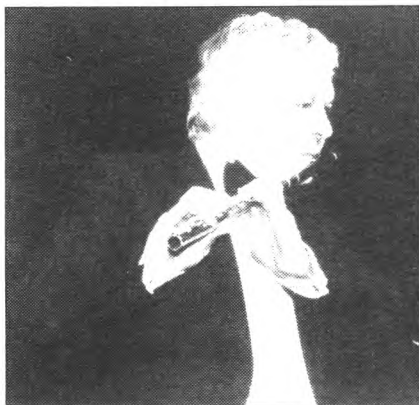
– *Hány zsinagóga működik a városban?*

– Az askenázi zsinagóga az egyetlen, amelyik még funkcionál a Drevni Mosztnál, a fahídnál, a gimnázium közelében. Korábban több volt, de régóta csak egyet használunk, mert kevés zsidó él már Boszniában.

– *Mi van a régi zsidótemetővel, a gyönyörű sírkövekkel?*

– Abban a 60-as évekig temetkeztek. A háborúban pedig a félelem szinonimája lett, mert mindig volt ott egy orvlövész; úgy is hívjuk, hogy "az ügyeletes". Erről egy szörnyű vicc is született: a gyerekek az utcán játszanak, mire egy asszony rájuk kiabál: gyerekek, bújjatok el, tudjátok, hogy az orvlövész folyton idelövöldöz. Egy kislány visszaszól: Nem, nem lövöldöz, az apu most alszik. A diploma megszerzése után a szakmámban kezdtem dol-

A Zsidó Kultúra Napja, 1994. Matúz István fuvolaművész

A Zsidó Kultúra Napja, 1994. Az Anna Frank Gimnázium kórusa

A Zsidó Kultúra Napja, 1994. Az Anna Frank Gimnázium előadása:
Mrozek: Nyílt tengeren

gozni, a cég, a Holiday Inn szállodánál van. Onnan át lehet látni a túlpartra, a zsidótemetőre. Soha nem mertem arafelé nézni, mert azt gondoltam, hogyha én nem látom az orvlövészt, ő sem lát engem. A szerb tüzéség beásta magát a sírok közé. Elképzelheti, mi lehet ott.

– *Mi a legszörnyűbb háborús emléke?*

– Egyik gimnáziumi osztálytársamat és egyik egyetemi kollegámat megölték. De a legközelebbiek élnek, egészségesek. Amióta itt vagyok Zágrábban, tengernyi az időm, bejárok

naponta a hitközségbe, figyelem a rádióamatőrök segítségével érkező szarajevói híreket. Az, ami Szarajevóval történt, csak most jutott el igazán a tudatomig. Az egy hosszú folyamat törvényszerű végeredménye, mert olyan emberek kerültek magas pozíciókba, akiknek soha nem lett volna szabad odakerülniük. Mindent fel és szét akartak osztani, mindent ki akartak söpörni. Szarajevóban pedig ezt lehetetlen elvégezni. Mivel nem tudták megvalósítani ezt a söprést békében, hozzáfogtak a romboláshoz.

Zágráb, 1994. március

Hírek

Zsidó miniszter Marokkóban

Rabat: a Hasszán király által kinevezett új kormányának ismét van zsidó tagja.

Az 55 éves *Serge Bendugo*, az új idegenforgalmi miniszter, a Zsidó Hitközségek Tanácsának elnöke: ez a szervezet képviseli az ország megmaradt 8000 fős zsidóságát.

Bendugo a Marokkói Zsidóság Világtanácsának elnöke is, szerepet játszott abban, hogy a király támogatta az arab-izraeli békefolyamatot.

Előtte az utolsó zsidó miniszter *Dr. Leon Benzaken* volt, aki 1955 és 1957 között Marokkó első független kormányának postaügyi minisztereként kapott bársonyszéket.

Irak: Százan maradtak

A mai Irak területén már két és félezer éve éltek zsidók. A szentély pusztulása

utána a Rómától független Babilon lett a zsidó szellemiség központja.

Őseink ott évezreden át békességben éltek az arabokkal, mígnem Mohamed először szép szóval akarta őket moszlimmá tenni, majd engedetlenségükért több, teljes egészében általuk lakott várost megsemmisített. Átvészelték a XIII. századbeli mongol betörést, a török uralmat, a második világháború alatt a hitleristák pénzelt katonai puccsot is. 1950-ben azonban innen indult el tízezrekkel a Közel-Kelet egyik legnagyobb alijája. Azóta tart az elvándorlás, főleg a diktatúra önkénye miatt.

Napjainkra mintegy száz, szinte csupa idős zsidó maradt az országban. Vallásukat szabadon gyakorolhatják, külföldre utazhatnak; teszik ezt Izraelbe is – titokban. Az állam elleni blokád őket is sújtja, nemcsak az ellátási nehézségekkel, hanem, mint kereskedőket: bezárult előttük a külföld beszerző és felvevő piaca.

Az NBC munkatársa, *Jonathan Alpert* interjút készített a bagdadi hitközség vezetőjével, rabbi Nadzsi Elias-sal a hitközség irodájában – Szaddam Huszein fényképe alatt. A tévériporter megtudta, hogy szombatoként összejön a minjan az 1943-ban felavatott, ma is kitűnően karbantartott nagy zsinagógában. Anyagi gondjaik nincsenek, mert az eltávozottak nem értékesíthették ingatlanaikat, így azokat a hitközségre hagyták. Olyan jelentős bevételhez jutnak bérbeadásukból, hogy a közösségi célokra el sem tudják költeni. A rabbi tartózkodó magatartásából, nyilatkozata minden szavát hosszan fontolgató óvatosságából (például a kérdésre: „Szeretne-e Izraelbe látogatni?” adott válaszából: „Jeruzsálemet sok zsidó, keresztény, mohamedán szívesen felkeresné...”)) a riporter, s a néző arra a következtetésre juthatott, hogy az iraki zsidók élete örök mérlegelés, lehetőségeik latolgatása közepette telik el.

V. Gy.

ELTVALTX

Repüljön velünk! Most már hetenként háromszor.
Közvetlen járat Eilatra.

Életbe lépett nyári menetrendünk:

Indulás		érkezés
Budapestről	-LY 367 -	Tel Aviv-ba
vasárnap 23.40		hétfőn 03.45
kedden és csütörtökön 12.40		16.45

Indulás		érkezés
Tel Aviv-ból	-LY 368 -	Budapestre
vasárnap 19.45		22.05
kedden és csütörtökön 8.45		11.05

Minden csütörtökön közvetlen csatlakozási lehetőség
Bombay és Bangkok, Johannesburg és Peking felé is.

Várjuk képviseletünkön!

1052 Budapest, Kristóf tér 6. II. em. 1.
Telefon: 266-2970. Fax: 266-2973

ELTVALTX

H-1061 BUDAPEST
Nádor (Münnich F.) utca 14.
Tel: (36-1) 131-7167, 131-7312
Fax: (36-1) 111-7209
Tx: 223381

IDEGENFORGALMI KFT.
TRAVEL AGENCY LTD.
REISEBÜRO GMBH.

MÁLTA

a Földközi tenger gyöngyszeme, egyhetes
üdülés júniustól októberig repülővel, három-
csillagos szállodában félpanziós ellátással
55 300,- Ft

OLASZORSZÁG

Bibione tengerparti apartmanok, májustól
októberig 15 900,- Ft-tól

SPANYOLORSZÁG

Calella, luxus autóbusszal (1 éjszaka Nizzá-
ban) egyhetes, félpanziós szállodai üdülés
15 800,- Ft-tól + közlekedés.

REPÜLŐJEGYEIT TOVÁBBRA
IS VÁSÁROLJA NÁLUNK –
KEDVEZMÉNNYEL

AMI – MEGBÍZHATÓ

Szécsi Éva

Testközelből minden más

Nemzetközi zsidó újságírótalálkozó Jeruzsálemben

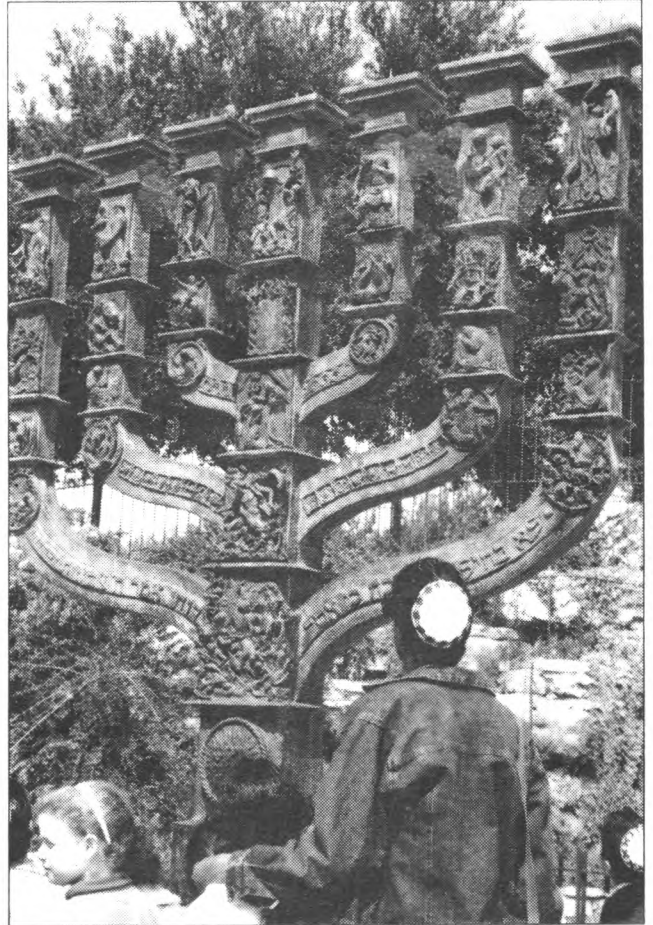
Jeruzsálem, 1994 február 25-e. Éjszaka érkeztem, néhány órát aludtam, most délelőtt van, ragyogóan süt a nap. Elindulok a Hyattból, le az Óváros felé; természetesen gyalog, hogy élvezhessem a viszontlátás örömét. Inkább az arab negyeden vágok át, gondolom, hogy mielőbb a Jaffa Kapuhoz érjek. Időnként megkérdezek felnőtteket, persze férfiakat és gyerekeket, akik mind barátságosan igazítanak el. Az út kezd unalmassá válni, s amikor két teherautónyi izraeli katonába botlom, érdeklődöm, merre a legrövidebb. Nem a legjobb napot választotta a sétálásra – mondja egyikük. Miért, hiszen csodás az idő? – Akkor legalább ne viselje ilyen láthatóan ezt a cháj-t a nyakában! Ez az arab negyed és tegnap éjjel megöltek 39 arabot – hangzik a figyelmeztetés. Bevágtatok a Mea Searimba, s onnan végre leérek a Ben Jehudára, ahol hömpölyög a nép; minden kislány Eszter királyné jelmezében, a kisfiúk Hámánok, a presszók felszól-gálónői tarka ruhákban, flitteres parókákban, vad sminkes, éneklő emberek, ajándékvásárlás, fényképezés, turisták százai, egyszóval: áll a purimi bál.

Közben a szállodába sorra érkeznek a világ minden tájáról a résztvevők, akiknek ez már az ötödik találkozója. Az idei a „Stepping into peace” (Úton a béke felé) címet viseli. Már mindenki tud Hebronról, az áldozatok száma 30 és 60 között lehet, délután a CNN-t nézzük, amely kizárólag Hebronról beszél, de este Lee Levine rabbi, a *Judaisztikai Szeminárium* elnöke, néhány kemény elítélő mondat után a Purim szépségét, s egyben páratlan humorát méltatja.

„Küldjétek a gyermekeiteket!”

A szombat Izraelben általában, de Jeruzsálemben különösen, a pihenés, a békés semmittevés, a relaxációs unalom napja. A Hyatt minibusza, amely a városközpontig szállítja a vendégeket, közlekedik, (Csak a rabbinátus meg ne tudja!) A kolléga, akinek rettenetesen tört angolsága azonnal elárulja az orosz, ugyancsak a városba igyekszik. Egy nyitva tartó presszót keres. Hiába – mondom a jekatyerinburgi szerkesztőnek, aki 1991 óta adja ki a *Stern* című havi lapot. Korábban is írt; régebben *Zalka Mátéról*, később haszid történeteket, anekdotákat. Szerény eszközökkel készült lapjában most zsidó sorstársak emlékeznek szovjet láger-étükre.

A kolléga határozottan szerencsés: hol egy 5 centimes-ost talál, hol egy még használható telefonkártyát. Éttermet, presszót, amely szombaton nyitva tartana Jeruzsálemben, még ő sem tud felfedezni. Moszkvából, Szamárából, Ukrajnából, Belorussziából érkezett társai fel-felbukkannak a város néptelen utcáin: egyikük rengeteg második világháborús kitüntetést visel barna zakóján. (Később már rop-pant könnyen megismerjük őket; nemcsak a barna zakóról, hanem arról is, hogy csak oroszul beszélnek, s minden

A Knesszet menórája. Fotó: Buk Miklós

fogadáson, rendezvényen ők fedezik fel elsőnek a büfét, vagy a keksszel megrakott asztalokat.) Sűrűn találkoznak Izraelben élő egykori honfitársaikkal, de legtöbbször szavaiból úgy érzem, nem fontolgatják, hogy követnék az alijázók példáját.

Este a WZO, a *Cionista Világszervezet* koktél ad a konferencia résztvevői tiszteletére, majd 9 órakor megkezdődik a megnyitó ünnepség, amelyet személyesen üdvözlő Weizman elnök. A színpadot két hatalmas fénykép díszíti: Szadat és Begin kézfogása (háttérben a mosolygó Carterral), és Rabin és Arafat kézfogása (Clinton biztató ösztönzésére). Az államfő dühös szavakkal ítéli el a hebroni gyilkosságot. De – folytatja – mégis azt a beszédet mondja el, amelyet eredetileg is el akart mondani, s amelynek lényege: a világ zsidóságának Izrael államban a helye. Az elnök egy pillanatra félbeszakítja saját magát: a második sorban egy kisfiú mocorog. Nem érted, amit mondok? – kérdi angolul, majd héberül. Nemrég érkezünk – feleli a mama – Szarajevóból. S az elnök, aki az imént még gorombán utasította ki a szemet bántó reflektorokat és tévéeket, most atyai türelemmel beszélget a kis-

fiúval. A család később az est sztárja lesz: a két gyerek, 6–10 évesek, pár hónappal ezelőtt érkezett, a mama néhány héttel ezelőtt, az apa a heti El-Al géppel, Budapestről. A gyerekek bátran, héber nyelven válaszolnak a riporter kérdésére, anyjuk, villamosmérnök, angolul mondja el, hogy már van képzettségének megfelelő munkája, s külön is köszönetet mond a magyarországi Szochnutnak, amiért annyi viszontagság után végre együtt a család, Izraelben. A konferencia amerikai, mexikói, argentin, ausztrál résztvevői, akik, mint mondják, minden alkalmat megragadnak, hogy Izraelbe „látogassanak”, meghatottan tapsolnak. Óriási taps fogadja Weizman elnök szavait: „Ne adományokat küldjétek! Küldjétek a gyerekeiteket!” (A gyerekek otthon vannak, Melbournban, Ohióban, Chicagóban).

Egyre határozottabb lépésekkel haladunk a béke felé – ez az est „üzenete”, ezt bizonyítják a videoklipek, a felszólalók, a dalok, s a világ zsidó újságjainak szerkesztői derűsen készülnek az egyhetes, gazdag programra.

„Önnek a Kneszetben a helye!”

Másnap egyik előadás a másikat követi, s ugyanezt a témát variálja. Ma kedvezőbb a helyzet, mint a Szovjetunió szétesése előtt – mondja Slomo Avineri, a jeruzsálemi Héber Egyetem híres professzora. Ma Izraelnek csak az arabokkal kell szembenéznie, nem pedig egy Vlagyivosztokig terjedő táborral. Mose Samir író, aki a telepéseket képviseli, azt mondja, hogy békét csak azzal lehet kötni, aki már megszűnt ellenség lenni. A kormány politikája nemcsak Izraelt osztja

meg, a népet is – hangoztatja. Nincs sikere. A konferencia résztvevői keményen vitatkoznak vele. A következő előadó a vízgazdálkodásról tájékoztat, s a béke adta nagy lehetőségeket ecseteli: újabb tározók, hatalmas területek öntözése, kooperáció. „Végre azt hallottam, amit hallani akartam” – kiált fel egy bécsi kolléganő, aki – felszólalásából ítélve – volt már kibucnyik, beszél héberül, s otthonosan mozog a legmagasabb konferenciaszervezői körökben, aztán megérkezik Benjamin Netanyahu. „Majd egy óra múlva!” – parancsolja félre a reá váró izraeli tévéeket és rádiósokat, akik hasztalanul bizonygatják, hogy egy óra múlva élő adásban lesznek. A Likud vezére ezt pontosan tudja, erre vár. Nekünk viszont kijelenti: a Rabin kormány vissza akar menni az 1967-es határok mögé. Ez elfogadhatatlan. A kormány sakkfiguraként bánik a telepésekkel. „Majd átesszük őket máshová” – mondta valaki a Kneszetben. „Nem találkoztam boldog kisebbségekkel” teszi hozzá, s kifejti saját programját: autonómia az araboknak, biztonság az izraelieknek a területeken, szövetség Jordániával.

A már jólismert bécsi kolléganő, az első sorban, először csak kérdez, aztán már emelt hangon szakítja félbe a politikust, nézeteit bírálja. „Önnek a Kneszetben a helye” – vág vissza Netanyahu, – „nagyon jól csinálja. Ott kiereszthetné a hangját.” A bécsi szerkesztőnő határozottan népszerű a mexikói, New York-i, XY kollégák körében, akik úgy érzik: nemcsak szimpatizálnak Izrael állammal, hanem aktív részei az izraeli politikacsinálásnak, függetlenül attól, hogy izraeli választópolgárok, adófizetők-e, vagy sem.

A Nyugati Falnál. Fotó: Bauer Sándor

Lényegesen kevesebb emóciót vált ki *Jacob Frenkelnek*, a *Bank of Israel* igazgatójának és *Petahia Bar-Savit* professzornak, a *Bank Hapoalim* vezető közgazdászának előadása. Mindketten tárgyilagosan bizakodók: 60 milliárd dolláros évi GDP-je, Izraelt Új Zélanddal, Írországgal és Portugáliával állítja egy sorba. A gazdaság stabilizálódik, az infláció meredeken csökken, a deficit a GDP 3%-a, ami rendkívül nagy eredmény, a munkanélküliség lement 9% alá. Jacob Frenkel a szovjet bevándorlást az egyik legfontosabb mozzanatként, mi több: fejlődési mozgatórugónak tekinti az izraeli gazdaság történetében. Miért? – kérdezem. „Azért, mert az új munkaerő nem a közmunkák felé, hanem a magán-szektorba irányult.” Izrael nem eléggé tőkeerős ahhoz, hogy egy Roosevelt-féle *New Deal*-lel próbálja megoldani a bevándorlók problémáját.

Mindkét közgazdász egyetért abban, hogy a palesztinok és az arabok csak nyerhetnek a békefolyamaton. Gázába, amelynek GDP-je 5-6 ezer dollár évente, a közeljövőben 2,4 milliárd dollárt ruháznak be. Hogy Izrael lehetne a majdani nagy, közel-keleti Közös Piac központja és motorja? „A gazdaságot nem lehet politikai szimbolizmussal kezelni” – mondja a bankember. Az arabok, ha van mit eladniuk, a fejlett Nyugatnak kínálják. Izrael Egyiptomtól üzemanyagot, fűtőanyagot vásárol. Egyiptom viszont semmit sem vásárol Izraeltől. Szaud-Arábia exportjának 4%-a, Egyiptom kivitelének 6%-a irányul a térségbe. „Könnyű Washingtonban fogadkozni” – jegyzi meg egyikük. Realizmusuk és prognózisuk viszont egyaránt biztató: Izrael lakossága évente 2,5%-kal nő, a GDP 5%-kal. Reális a remény, hogy Izrael hamarosan a fejlett ipari országok közé emelkedik. Addig? Hát igen, külföldi bank még nincs az országban, a befektetők még mindig az „érdeklődés” szintjén vannak, *joint venture*, közös beruházás alig akad. Ahhoz a tőkének nagyobb nyugalomra és több bizalomra van szüksége. *Soros György* látogatása? Kérdésekre Frenkel úr röviden felel: „no comment”, – magánemberként jött... és látott.

Másnap indulunk Tverija felé. Némi késéssel, mert *Fejzsal Husszeini* megvárta a társaságot. Jerikó helyett a Hyattban találkozunk a PFSZ ismert vezetőjével, aki úgy értékeli: Hebron után teljesen más alapokra kell helyezni a béketárgyalásokat. Először kitenni a telepéseket, aztán beszélni autonómiáról. Amikor a „területeken” létesült *Naama* mosavba (szövetkezetbe) érünk, több kolléga, látván a pusztaságot, amelyen át az út odavezet, lélekben már kész a telepések visszatelepítésére. Az érintettek sokkal kevésbé. Hús évvel ezelőtt érkeztek ide, a sivatagba. Azóta jövedelmező mezőgazdaságot teremtettek. 28 család munkája fekszik ebben a művelhetővé tett, járásnyi nagyságú szövetkezetben. „Azt ígérték nekünk, hogy itt maradhatunk, biztonságban. A kormány sakkfiguráknak tekint bennünket” – mondja a telepések képviselőiben egy fiatal nő. Hárman igyekeznek válaszolni a záporozó kérdésekre, angolul, de, mint mondják, ők földművesek és nem nyelvészek. Ezt kollégáim olykor elfelejtik. „Mi lenne, ha a békefolyamat egyik feltételeként egynémely mosav az autonómia jegyében...” – a kolléga belebonyolódik saját filozófikus kérdésébe. A telepések felfogják a lényegét, s azt felelik, hogy akik Oslóban tárgyaltak róluk és helyettük, soha nem tárgyaltak velük. „Nekünk itt van a lakáscímünk, az oslói

megbízottaknak pedig manhatteni címre lehet írni.” – jegyzik meg. „A telepéseknek viszont van Tel-Aviv-i lakáscímük is” – mondja egy jeruzsálemi rádiós-író barátom.

„Igazi béke?”

A Golan. A buszok lassan caplatnak fel a meredek szeptinen. Mesébeillően szép a táj: a zöld ezerféle árnyalata, szelíd domboldalok, kristálytisza levegő. Elképzelhetetlen, hogy 1967 előtt itt nem volt semmi, s hogy 1973-ban itt haltak meg a legtöbben azért, hogy Izrael fennmaradjon. Most itt béke van – ez az egyik legnyugodtabb határ – és a *Golan Borászati Központ*ban folyik a borkóstoló. Kollégáim hallatlan lelkiismeretességéről tesznek tanúságot. Mi lesz, ha a Golant vissza kell adni? – kérdem az egyik latin-amerikai borkóstolót. Meghökkenve abbahagyja a tesztelést.. Valóban: mi lesz akkor ezekkel a kibucokkal, iskolákkal, s legfőképpen, mi lesz a külföldi versenyeken annyi díjat nyert Karmel borokkal? A gazdaság magánkézen van, mi itt tovább akarunk gazdálkodni – hangzik a válasz. A kolléga megkönnyebbülten sóhajt, s nekilát a kilencedik borfajtának.

A golani *Kfar Haruv* kibucban gyönyörködünk az idillien gyönyörű gazdaságban, megnézzük az egykori szír bunkereket. Vajon meddig virágozna ez a kibuc szíriai fennhatóság alatt? – tűnődöm.

„Igazi béke nincs kompromisszumok nélkül” – mondja Éva, a svéd Menora című lap szerkesztője. „Igazi béke – eléggé nehezen elképzelhető fogalom” – felelem. Éva ránéz Hungary feliratú kítűzőmre, s lemondóan legyint.

De ki beszél itt háborúról és békéről, amikor autóbuszaink begödülnék a Golan katonai támaszpontjára. A férfiak a csinos katonalányokat méregetik, a nők pedig Ruven ezredest, a tüzérségi erők északi főparancsnokát, aki egy terepasztal előtt a Golan stratégiai jelentőségét magyarázza.

Kollégáim valószínűleg nehezen tudnák felidézni az ott hallottakat, viszont tökéletes személyleírást fognak adni még sok idő múltán is a magas, vállas, fekete szakállú ezredesről, aki mellett a fiatal Castro is csak második alabárdos lehetne. A bázison kitűnő a koszt, a borok kifogástalanok, a felszolgáló katonalányok nemkülönben. A társaság pacifizmusa érezhetően csökken.

Itt most humoros beszámoló következne egy víztározóról, amelyet többször körülautóztunk, s már kívülről tudtuk összes adatait. Verem az írógépet, amikor lányom bekapcsolja a tévét, s hallgatjuk az RTL híradójának indulóhírét: legalább nyolc halott, köztük iskolából hazatérő gyerekek, az afulai autóbusz elleni *terrormerénylet* után. A vérfürdőnek több súlyos, életveszélyesen sérült áldozata van. Jól időzítették, pontosan 40 nappal Hebron után – mondja a jeruzsálemi tudósítónő. A vérfürdőt a szélsőséges palaesztin szervezetek vállalták magukra. A szent háború, a *Dzsihad* folytatódik. A békefolyamat is – mondta azonnal Peresz külügyminiszter.

Azt hiszem, Évának Stockholmban, Arnoldnak Budalóban és Juditnak Új Zélandon még bőven lesz módjuk kommentárjaikban hitet tenni az „igazi béke” mellett. A papír türelmes. Az izraeliek kevésbé. Néhány hónapja még örültek és reménykedtek, most nyugtalanul várnak. Nem az „igazi békére”, csak arra, hogy ismét reménykedhessenek.

A hebroni gyilkosság háttere

Miert tette *dr. Báruch Goldstein*? Miért ment be 1994. február 25-én katonaruhában az Al-Khalil mecsetben imádkozó arabok közé fegyverrel és miért lőtt agyon 30 embert és sebesített meg százat? Egyéni sérelmeit próbálta meg ilyen szörnyű módon orvosolni? Vagy talán magányos örülttel állunk szemben?

Dr. Goldstein kahanista volt, a néhai Meir Kahane rabbi követője. Maga Kahane harcos antifasiszta vagy inkább antiszemita volt. Több ellenséggel is harcolt egyszerre, több fronton is: az antiszemiták, az antiszemita amerikai négerek, a szovjetek, a keresztény misszionáriusok ellen először az Egyesült Államokban, majd 1971-től Izraelben. Kahanét 1990-ben New Yorkban meggyilkolták.

Cionista messiáshívők

A mai Izraelben a mindössze néhány tucat (főleg amerikai) zsidóból álló kahanisták mellett még egy harcias csoport működik, a jóval népesebb Gus Emunim („a hit tömbje”). Mind a kahanisták, mind a Gus Emunim a Nagy Izrael híve, követők tömegesen telepedtek meg a Golánon, Szamáriában, Júdeában és a gázai övezetben. De a települések létesítése mögött más és más szándék, ideológia rejlik. A kahanisták az arabokkal való nyílt konfrontáció hívei. Politikai szárnyuk, a nemrég betiltott KAH (magyarul: *így*) az arabok kiűzését tűzte zászlajára. A kahanisták szerint Nagy Izraelben nem fognak élni sem arabok, sem muzulmánok, sem keresztények. A jövő mintatelepülései a ciszjordániai Ariel és Hebron, azaz Kirjat Arba, ahol természetesen csak zsidók élhetnek.

A Gus Emunim ideológiája nem az arabokkal való elkerülhetetlen összeütközésen alapul. Mentoruk a néhai *Cvi Jehuda Kukk* rabbi, a jeruzsálemi Merkaz HaRav jesíva volt vezetője. Kukk rabbi, amikor 1942 elején megtudta, hogy mit csinálnak a németek a zsidókkal Európában – ugyanúgy, mint a többi gondolkodó és érző zsidó az egész világon, akkor és azóta – képtelen volt elhelyezni a szörnyű tény tudatában. De 1948-ban megvilágosodott elméje: megalakult a zsidó állam és Kukk rabbi úgy vélte, a zsidók egy új korszak, a *Masiah* korszakának hajnalát köszöntik. Az államot isteni közbeavatkozás hozta létre, a Holocaust pedig nem volt más, mint a megváltás előtti megpróbáltatás, amivel Isten próbára tette kiválasztott népét. Az elmélet megkísérelt a Holocaust által felvetett kozmikus léptékű kérdésekre kozmikus léptékű választ adni. Kukk rabbi így vélekedett: ha Izrael Állam csak néhány millió zsidó végső mentsvára, ez nem lehet ellensúlya a Holocaustnak sem lélektani, sem teológiai síkon. De ha Izrael egy messianisztikus, meta-történelmi államalakulat, a Megváltó elérézésének előcsarnoka, akkor létrejön bizonyos egyensúly. Akkor megvan a válasz a Holocaustra. Tehát, míg az ortodox-haszid, a Megváltóban hívő rabbik nagy része lenézte Izraelt, mint a világi, nem hívő zsidók államát (a Naturei Karta szekta rabbijai kifejezetten Izrael ellenesek), amely az ígért messianisztikus beavatkozás nélkül próbálja

Baruch Goldstein, az ámokfutó

meg a zsidók országát felépíteni, Kukk rabbinak és híveinek az ötvenes évekre sikerült a kombináció: lehet valaki egyszerre ortodox-haszid messiáshívő és cionista is.

Mózes II. könyve, a TANAKH szerint Kirjat Arba, azaz Hebron a világ egyik legrégebbi lakott helye, legalább 3800 éves. A zsidó telep kapujában olvasható az alábbi felirat: *Kirjat Arba – cionista politikai település – a sanyargatások közepette is virágzik.* A felirat alapján véve két dolgot rejt magában: 1. Rabin miniszterelnök maga húzta meg a vonalat a politikai és a nem politikai (értsd: katonai szükségességből létrehozott) települések között. Kirjat Arba lakói büszkén vállalják a potenciálisan megszüntetendő első kategória sorsát; 2. a második utalás a TANAKH (Mózes II. könyve) szavait idézi, miszerint [ti. az egyiptomiak] *minél inkább sanyargatják Izrael fiait, azok annál inkább sokasodnak és terjeszkednek.* Al-Khalil talán a legvallásosabb arab város a Közel-Keleten: nincs benne egyetlen mozi, egyetlen kávéház sem. A keményfejű palesztinokat így szídják a kevésbé makacs arabok: *rasz khalili*, azaz „hebroni fejű”.

Előkészített talaj

E század elején élt Al-Khalilban egy kis zsidó közösség, amely főleg idős, mélyen vallásos emberekből állt. Azért

mentek oda, hogy imádkozzanak a szent Makhpela-barlangnál, amelyben – a TANAKH szerint – Ábrahám temette el feleségét, Sárát. Amikor Ábrahám maga is meghalt 175 éves korában, fiai, Izsák és Ismael az édesapjukat Sára mellé temették. És oda, a Makhpela-barlangba temették Izsákot, Rebekát, Leát és végül magát Jákobot, azaz Izráelt is.

A kis zsidó közösség védtelenül állt az egyre vadabb arab nacionalizmus késeivel, vasrúdjaival szemben. Az arabok először 1920-ban gyilkoltak. Az 1929-es pogrom során hatvanhét zsidót mérszároltak le, gyakran a megszálló britek orra előtt. Az utolsó pogromot (1936) követően a megmaradt zsidók elhagyták Kirjat Arbát, és csak 1967-ben, fegyverrel merészkedtek vissza imádkozni. 1968-ban Kukk tanítványa, *Mose Levinger* rabbi és követői voltak azok, akik telepet hoztak létre az arab tenger közepén. *Dajan* akkori védelmi miniszter hosszas huzavona után engedélyezte, hogy *Levinger* rabbi és hívei egy lakókocsiba költözzenek. Kikötése az volt, hogy sem vizet, sem áramot nem kaphatnak, így remélve gyors kiköltözésüket. De a szívós rabbi túlélté *Dajant*. 1970-ben kőházakat kezdtek építeni és a nyolcvanas évek elejére ez lett a legnagyobb zsidó telep a megszállt területeken. (Ma már *Ariel* és *Maale Adumim* nagyobb.) *Levinger* rabbi erőszakossága ellenszenves volt az izraeliek körében: a Kneszetbe próbált 1992-ben bejutni, a szavazók fél százaléka sem adott neki bizalmat.

Izrael Állam 1967. májusában ünnepelte 19. születésnapját. A vígasság közepette *Kukk* rabbi váratlanul zokogásban tört ki: „Hol van a mi Sehemünk [Nablusz]? Hol van a mi Jerikónk? Hol a mi országunk?” A hívek értetlenül néztek össze. Három héttel később a CAHAL, az izraeli hadsereg elfoglalta *Sehemet*, *Jerikót*, *Hebront*. A jövődőlés híre az egész országot bejárta és *Kukk* rabbist azontúl nemcsak hívei tekintették prófétának. A hívek szaporodtak, egyre több vallásos haszid lett cionistává – majd telepessé. Mert a haszid cionisták újabb és újabb településeket hoztak létre az elfoglalt területeken. Szemükben a Nagy Izrael feletti szuverenitás lassanként a judaizmus fő értékévé vált. Amikor *Kahane* rabbi 1971-ben Izraelbe érkezett, a talaj már elő volt készítve a harcra, összeütközést kereső cionisták számára. A magot csak el kellett vetni. *Meir Kahane* és követői *Kirjat Arbába* költöztek.

„Áldott legyen a jótétemény”

Izrael és a világ zsidósága reménykedve nézett a felröppenő békegalambra, a Rabin-kormány és az egymást követő amerikai adminisztrációk sziszifuszi munkájára, hogy a várva várt közel-keleti békét tető alá hozza. A hebroni vérfürdő legtöbbjüket megdöbbentette. De nem mindenki viszolygott. A kahánisták legújabb jelmondata: *Báruch ha Cedek* (áldott legyen a jótétemény). *Báruch* volt *Goldstein* doktor előneve is, tehát a jelmondat így is értelmezhető: *Báruch* a jótétemény. A *Siratófal*nál néhány napja körülméletlési szertartás zajlott. A kisfiú a *Báruch* nevet kapta és apja hangosan mondta a körülállóknak: imádkozni fog, hogy ha a gyermek felnő, kövesse az eredeti *Báruch* példáját...

Rajki András

ÉLI NECER

Ebben az országban

*Ebben az országban az emberek
vagy fáznak, vagy melegük van,
s ezért nem lelik nyugtukat
és lázadni kivonulnak a sivatagba.*

*Ez az ország tele van nyáladzó örültekkel,
akik megváltást prófétálnak.*

*Ez az ország vonzza az álmodozókat
és a megcsalt szerelmükért
bosszúra áhítókat.*

*Ez az ország a szabadság prédája,
a történelem ringyója.*

*Ennek az országnak keserűen
szükségesek a költők,
szüksége van a dorgálás és vigasztalás
izzó-égő-édes hangjára.*

*Mi voltam én ebben az országban,
ahol mindig vagy hideg van vagy meleg?
Ki voltam én? Égett szél
a sors országában?
Ki voltam én ebben az országban?*

*Talán csak voltam,
talán csak lettem,
talán csak láttam,
de sem nem írtam
sem nem szóltam.
De ki fog emlékezni?*

Jólesz László fordítása

Falasa egyetemisták

Etiópiában a lakosság többségéhez hasonlóan a zsidók nagyobbik része is analfabéta volt, mégis az 1990-es kimentésük óta Izraelben az egykori falasá fiatalok közül az érettségizők 30%-a felsőoktatási intézmények hallgatója lesz. Ma már 120-an készülnek mérnöknek, orvosnak, jogásznak, pedagógusnak, diplomatának, pszichológusnak és más értelmiségi pályára. További 200 „félállású” egyetemi, főiskolai előkészítőre jár, számuk kétszerese az múlt évinek. Egyenként évi 231 ezer sékelt (kb. 500 ezer forint) kapnak a Bevándorlási Hivataltól, abból fedezik költségeiket, a különórát és a tandíjat.

Az edények széttörése

(Folytatás a 3. oldalról.)

immár roppant egyháztörténelmi és kulturális múltjával a háta mögött, a kereszténység ön maga alapján áll, és nem az Ószövetségre mint alapjára támaszkodik. A mindennapi keresztény tudat számára az ószövetségi világ mind távolibb, idegenebb, kegyetlen és érthetetlen világ. Mintegy *a kereszténység ősmúltjává, prehistorikus előidejévé válik*, valami Olümposzt megelőző titáni réteggé. Ugyanakkor a teológia számára, mint kiaknázandó krisztológiai kincseshánya – kimerült. Tárgya lehet még a hitnek, de számottevő szerepet nem játszik benne. A Buberék által kezdeményezett fordítás ezzel a – szerintük markionita – tendenciával szemben venné fel a kesztyűt. Mivel megítélésük szerint, ha a második század harcait Markion győzelme zárta volna le, ez egyben a kereszténység történetének végét is jelentette volna, fordítói tettük részben a kereszténységnek siet a segítségére. A kifejezetten zsidó hit a kereszténységben – hogy úgy mondjam – el nem használt hagyományából akar – a közös alapkönyvön keresztül – életet ajándékozni. Erre érti Rosenzweig, hogy a Biblia zsidó fordítása misszionálás. A keresztény fordító – bármilyen hébertudás segítse is munkájában – szükségképpen az újszövetségi tradíció egészének szemüvegén át lát rá az Ószövetségre, vagyis a legjobb esetben is azokat a szempontokat fogja újrahangsúlyozni, amelyek immár megkoptak. Egyedül egy zsidó fordítástól várható el, hogy éppen az összöveghez hű problémaidegenségével, az egyedül a judaizmus szemüvegén át látható – de a szövegben jelenlevő – elemek megjelenítésével új mozgáskényszerbe hozza a keresztény egzegézisnek a szöveget magáévá tenni akaró energiáit.

*

A fél évvel későbből datált másik levéldízet már annak az aggodalomnak ad hangot, hogy ez a misszionálás nagyon is könnyen szándékának ellenkezőjét érheti el. A markioniták nem remélt szövetségesükre lelhetnek ebben a túlságosan is nem „keresztény Bibliá”-ban, amely így a német kultúrából történő „kiűzetés” Bibliájává válhat. Minden látszat ellenére, ez az aggodalom, bár van keresztény vonatkozása, a zsidó olvasót érinti. Annak a lehetőségnek szól, miszerint az új fordítással kizárólag zsidók lesznek képesek eleven viszonyba kerülni. A talmudi hagyomány szerint, amikor Izrael népe visszaretent a kinyilatkoztatást kísérő lángoktól és harsogástól, Isten kupola gyanánt fölérük borította a Szinájt, hogy el ne menekülhesenek. Rosenzweig valami olyasmitől tart, hogy az új Bibliafordítás ilyen kupolaként zárulhat olvasóira, ezáltal éppen a meghittség és elevenség fogságába ejtve őket. Minél szorosabb ez a viszony, annál teljesebbé válhat e Biblia száműzetése a német kultúrából. Ha ugyanis a fordítás intenciói maradéktalanul megvalósulnak, vagyis a Biblia zsidó volta csakugyan megszólal németül, azaz a héber összöveggel egyenrangú szöveg születik, könnyen *ugyanarra a sorsra juthat* a keresztény kultúrán belül, akárcsak maga a héber szöveg, *a kiűzetés sorsára*. Mert e felfogás szerint a keresztények Bibliájának Ószövetsége nem más, mint a héber

Biblia kiűzetésének állapota. A keresztény fordítás már önmagában, minden kommentár nélkül is, a zsidó számára olyan álombeli táj, amely szüntelenül azzal téveszt meg, hogy majdnem olyan, mint otthon. Majdnem, de mégsem. Isten ugyan itt is megpihen a hetedik napon, de ehhez a szombathoz csak megszegésének haragvó fenyegetései társulnak, a gertyafény melege egy másik világból süt. Dávid itt is énekel siratóéneket, de mintha egy másik nép elesett hőseit siratná. És minden név micsoda változáson ment át, nem szólva magának Istennek a nevééről, melyet hiába keres a szem. Minden megvan, de semmi sem ismerős. Ebben a szövegtájban minden valami láthatatlan falon keresztül látszik és hallatszik, nem suttogja sehol semmi, hogy lép be, élj és cselekedj velünk, a tieid közt vagy. Zsidó szemmel nézve a keresztény fordítás legfeltűnőbb vonása: radikálisan zsidólanított volta.

A zsidók Bibliája fordítás általi száműzetésben él egy olyan kultúrában, amelynek bibliai nyelvét meghatározó erővel Luther formálta. Az új fordítás pedig azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a német zsidók ebben a szövegtájban olyannyira otthon találják magukat, annyira a magukéra ismernek benne, hogy belépve e száműzött szövegbe, maguk is száműzetésbe kerülnek. Önkéntes száműzetésük mintegy kivonja őket a német kultúra bibliai anyanyelvéből, s éppen *azáltal kerülnek száműzetésbe, hogy hazatértek*. Márpedig ezzel az eredménnyel az új fordítás célt tévesztene. Nagyon fontos mozzanat, hogy Rosenzweig azt a lehetőséget, hogy a németek nem fogják elviselni ezt a túlságosan is nem keresztény „Bibliát”, ezt a lehetőséget hívja „babilóniai száműzetés”-nek. Nem száműzetésben, vagyis otthon eszerint éppen a németeknél van. A fordítás által megcélzott egyik közösség zsidó, melynek tagjai vagy héberül olvassák a Bibliát, s akkor német zsidók ugyan, de nem németül zsidók, vagy nem olvasnak héberül, s akkor legalábbis német anyanyelvű voltukban nem zsidók. A másik megcélzott közösség a keresztényeké, ahol alternatív bibliai szöveggé kellene megjelennie. Ha ez utóbbi nem jár sikerrel, akkor a zsidókat esetleg úgy vezeti vissza saját Bibliájukhoz, hogy eközben száműzi őket egy másik, a németekével immár nem közös, bár szintén német nyelvű kultúrába.

Ez a lehetőség egy kabbalisztikus fogalmat idéz fel az idők mélyéből, a „Tóra száműzetésének” fogalmát. A kabbalában ez egyszerre jelenti, hogy a Tóra elkíséri a száműzetésbe vonuló népet, hogy jelenlegi, írott formája csupán megfoghatatlan szellemi ősalakjának e világba száműzött aspektusa, valamint tartalmaz egy alig burkolt célzást a keresztény egzegézisre. Az eltérő léthelyzeteknek eltérő arcot mutató Tóra gondolata immár egészen mélyről veti fel számunkra ismét Scholem kérdését. Milyen léthelyzetnek mutatkozik ma a Biblia a buberi fordítás arcában? Vagy egyszerűbben: *Kinek szól ez a fordítás?*

A hagyomány korábbi hordozóinak értelmezési erőfeszítései általában annak felderítésére irányultak, mitől állnak be és mit jelentenek a nagy fordulatok. A mi helyzetünkben, ahonnan Scholem kérdez, a kérdés egészen másként hangzik: *hogyan lehetséges, hogy nem változott semmi?* Mindannyian tudással bírunk egy olyan történeletről, „amely után nem lehetséges többé költészet”, a Nap nem kelhet fel ugyanúgy, mint annakelőtte, melynek során *Elie Wiesel* sze-

MÁNDY STEFÁNIA

a visszahozhatatlan

*a szürkületben markolászva
megnyujtom hű árnyékokat
a hosszú fények éjszakája
fehéren izzik odaát
de szakadék és nincs tovább*

*bocsáss egy szálát hajnalodból
vaksi szemembe néhanap
ki így böngészve itt a földön
lekésőn első álmodat
végül az utolsót kérve kölcsön
időben halljam hangodat*

*a falfehérek téli csöndje
mikor ránk csukta ajtaját
még nem gondolt a fényzőnre
ahol felváltod a halált
most hát a végszó birtokodban
itt még fekete ararát*

*itt vagy nevezhetetlen életem
kopár hegycsúcsán állsz
visszafordíthatatlan
arccal befelé tükörkép a
szívkamra falán
gyöngyöző erek térképe
rajzolva útját egy léten túli
világnak*

*ahol a száj szó nélkül kiejti a
pillanatot
itt vagy a név vakító évezredei
visszaverik a földi szem sugarát
mindegy hogy fal-e az idő
vagy áttetsző léttelen semmi*

*elnyel a feledés égtengere
téged
vagy ha nem
kiálts kiálts át
a halál fekete éj szakán
szólj hogy látsz
még örökre
eltűnődő
végtelen sugarú
szemeiddel*

rint nem csupán emberek sokaságát ölték meg, hanem, az „ember eszméjét” is. Ezzel szemben mindannyian tapasztaljuk, hogy költészet van, nem utolsósorban Elie Wieselé, hogy a Nap minden reggel sokat ígérően felkel, s hogy emberek születnek, élnek és meghalnak. Tapasztalatilag teljesen igazolható, hogy az ember eszméjét megölték

volna, csupán annyi bizonyítható, hogy valami történt – valami többnyire történik –, de mindent megváltoztató hordereje tapasztalhatatlan. A „hogyan lehet, hogy nem változott semmi?” kérdése tökéletesen paradox. Ugyanis, ha azt válaszoljuk rá, hogy azért nem változott semmi, mert ami történt, mégsem bír mindent megváltoztató horderővel, akkor valójában azt mondtuk ki, hogy minden megváltozott. Akkor minden, ami világról és emberről gondolható, hihető és remélhető volt, mássá lett. Akkor éppen attól változott meg minden, hogy nem változott. Ha viszont minden megváltozott, akkor hogyan lehet, hogy nem változott semmi? Aki tudja, hogy minden megváltozott, ám ez a tudása nem a valóságos világból lett merítve, hiszen ott igazolhatatlan, az egy ezoterikus ismeret birtokában van. Ebben az értelemben, a táborok világa után fél évszázaddal, tele a világ kabbalisták-
kal.

A hagyományos rabbinikus interpretáció, abból a feltevésekből kiindulva, hogy a Szináj és a Messiás eljövetele közt már semmi „mindent megváltoztató” nem történhet, minden egyes korszakhatárról bebizonyította, hogy nem korszakhatár, hogy Izrael népén az időnek nincs hatalma, mert amíg a Messiás nem jött el, Izrael lényegét nem érinti, hogy saját országában él-e, vagy szétszórta a népek közt. Ez a szemlélet fölényesen megmosolyogja a keresztények állítását, miszerint a Szentély pusztulása és a szétszórás valamilyen ahasvérsi büntetés volna. Hiszen lehet-e elvetett Isten népe, ha Isten, ígéreteinek megfelelően, változatlanul bünteti népét az ő bűneiért?

Ám ugyanez a szemlélet eljut értelmezési lehetőségeinek határára, ha a szétszórás korán belüli katasztrófális fordulatokkal kell szembenéznie, amilyen pl. az 1492-es spanyol kiűzetés volt. Ekkor ragadja magához a kezdeményezést a kabbalisták száfedi fellegvára, élén Jicchák Lurjával. A lurjánus kabbala válasza arra a kérdésre: „Ha minden megváltozott, hogy lehet, hogy nem változott semmi?”, úgy hangzik, hogy mert már mindig is minden megváltozott. Mivel a világ egésze maga ez a tökéletes megváltozottság, ezért a világon belülről, vagyis a mindent átfogó megváltozottságon belülről, nem észlelhető semmilyen változás. A misztikus tudja, hogy éppen ott, ahol a roppant horderejű fordulat évgyűrűjét vélnék a világ kérgén leolvashatni, éppen ott pillantjuk meg, mennyire nem változott semmi. Pontosan az abszolút nem változás jelzi félreismerhetetlenül, hogy már mindig is minden megváltozott. A kabbalista sejtett tudása felől nézve a nyelvek valójában nem hálnak meg, csupán láthatóvá válik már mindig is holt voltuk.

A lurjánus kabbala ugyanis a mindenek átfogó megváltozásának helyét immár nem a teremtés vagy a kinyilatkoztatás világán belül keresi. A teremtett világ egészét tekinti egyetlen roppant változásnak a teremtés eredeti tervéhez képest. A voltaképpeni katasztrófa a világ előtt történt, s a létező univerzum e katasztrófának nem következménye, hanem kézzelfogható testet öltése. Eredetileg a végtelen lény, azt a helyet létrehozandó, ahol a semmiből való teremtés végbemehet, kihúzódott önmaga egy pontjáról, összevonta magát tulajdon mélységében. Az így keletkezett üres térben, melyet Isten hiánya definiál, formálódott az *Eredeti Ember* (Adam Kadmon), aki tisztára a semmibe beáradó isteni fény életét élte. Ezt a dolgot úgy kell elképzel-

nünk, hogy az *Eredeti Ember* a végtelen lény életétől jóformán megkülönböztethetetlen módon élte meg, hogy ahol ő van, ott Isten ajándékából nincs, éppen hogy ő lehessen. A katasztrófa akkor következett be, amikor a fényfolyamokat felfogni hivatott „hét edény” széttört. Az „edények széttörésétől” fogva az alakuló mindenség eresztékeiből kifordult, minden tartalom kiborult saját formájából. A házak falai mögül megáradt pataként zúdult ki az otthon, a megbillent szavak kosarából a mélységbe hullott a jelentés. A kibontakozó emanációt egyedül tömegének tehetetlensége hajtja tovább, az isteni élet fénysugarai fénycserepekké zúzódnak záporoznak alá, hogy reménytelenül összekeveredjenek a törött edények áthatolhatatlan törmelékeivel. Az egész általunk ismert univerzum az edénycserepek, a „héjak” (kelepőt) világa, vagy ahogy a misztikus hívja – hogy saját látószögét világosan kifejezésre juttassa – „a másik oldal”. Az edények széttörésétől fogva minden megváltozott, s a létezés e legbensőbb tényéhez képest nem változik semmi. A kabbalisták e mítosza, mely a szétszórásban élő zsidóság történeti-pszichológiai helyzetének megfelelően, erősen gnosztikus természetű mítosz, körmönfont módon fenntartja

a *teremtő, kinyilatkoztató és megváltó Isten* egységét, s így mégsem gnosztikus mítosz. Izrael saját helyzetét létszimbólumként látatja, a „héjak” közé száműzöttségként. A világ létezése helytelen, a szó legmélyebb értelmében. Az edények széttörése folytán semmi, de semmi nincs többé a helyén, sem a világ elemei, sem struktúrái. A törésvonal minden egyes létezőn belül húzódik. Hogy egy ilyen világ egyáltalán rendelkezik bizonyos tartóssággal, csupán annak köszönhető, hogy az isteni élet héjtokokba rejtett szikrái az örökkévalóság túszaiként megváltásukra várnak. Megváltójuk pedig nem más, mint az ember, kitüntetett módon pedig Izrael népe. A száműzetés szétszórtságában élt élet – feladat. A minden létezőben szétszórt isteni szikrák tikkun-ja, gyűjtése és „felemelése”. Az élet minden pillanata a helyreállításnak szentelendő: a kabbalista egyfajta régész, aki felkutatja a világ előtti „leletet”, Isten betemetett maradványait, hogy kiszabadítsa, megtisztítsa, és „felemelje”. Vagy inkább Isten „választott fordítója”: a szavak elsüllyedt jelentéseiért bukik alá a mélybe, a teremtés előtti hajótörés helyszínére. A Biblia szavainak felszínéről merül alá, s ha megtalálta, amit keresett, visszatérése után a helyére illeszti azt. Így halad szótól szóig

Az Ön garanciája:

HANNA

Az Orthodox Rabbiság és a Magyarországon tartózkodó Hoffmann Áron főrabbi felügyeletével működő Hanna étteremben ízletes ételek, naponta változó étlap, olcsó árak, udvarias kiszolgálás várja Önt és kedves Családját! A legfinomabb sólet a városban! Előrendeléseket elfogadunk, kiszolgálás elvitelre is. Kóser SEL PESZNAI fehér és vörös bor kapható.

HANNA ÉTTEREM

Budapest VII. kerület Dob utca 35.
Telefon: 1421-072
Nyitva: 7-16 óráig (vasárnap is)
pénteken 20 óráig!

UNIELEKTRO KFT.

Vagyonvédelmi és elektronikus készülékek
gyártása és javítása.
2000 Szentendre, Üstökös u.7. Telephely: 1039
Margitliget u.2.
Telefon, Fax: 180-2427

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület riasztórendszerének gazdája

Ne feledje, kétféle hely létezik:
ahová már betörtek,
és ahová még csak most
fognak.

a megváltó fordítás. A Tóra épsége és a világ épsége ugyanabban a távoli pillanatban áll majd helyre.

*

Ez az a pont, ameddig a judaizmus – a kabbala eszköztárát is segítségül hívva – el tudott jutni a fogság szenvedéseinek értelmezésében. Századunk mindent megváltoztat, de nem látható változása azonban a luriánus kabbala lehetőségeit is meghaladja. E gondolkodásnak ugyanis volt egy megkérdőjelezhetetlen előfeltevése. Ez pedig a létezésben szétszórt isteni szikrák elvi kiolthatatlansága. A szikra, ami az emberi személy személy voltának alapja, elveszhetett, a „héjak” közé tokozódva elveszíthette minden kontaktusát, de természete érinthetetlen volt: *a világot élővé és személyessé változtatni tudó* mivoltán az idő nem ejthetett csorbát. A táborok világát létrehívó náciizmus azonban, melynek istentelen zsidógyűlölete a korábbi istenes zsidógyűlölet helyére és mellé lépett, mintegy utánaeredt a kabbala misztikusainak. A fajelméletben az öröklött keresztény zsidógyűlölet kozmikus elvvé változtatja magát, ahogy a kabbala a száműzetés szétszórtágát tette kozmikus elvvé. A náci üldözés a maga gyűlöletét immár nem az üdvtörténetből eredezteti, hanem a természet legbensőjéből. Ahogyan a kereszténység a vele egyidőben élő száműzött népet száműzte az üdvtörténetből, úgy merül itt fel a létből történő száműzés eszkatologikus szándéka. A szikrák kiolthatóságának realitása elérhető közelségbe került, mégpedig nem az emberölés minden képzeletet meghaladó mértéke miatt, hanem mert nem változott semmi.

A kereszténység az edények hajdani széttörését a zsidósághoz való viszonyában hordozza. A zsidó hagyomány egyik leglényegibb fogalmát, „Izrael szeretetét” (ahavat Jiszráél) hihetetlenül régóta csak mint önszeretetet, mint saját spirituális előélete iránti szeretetét tudja megélni. Amikor a páli teológia megnyitotta a kereszténység kapuit a pogányok előtt, anélkül, hogy népi identitásukat fel kellett volna adniok, még állt a két szövetség közös Szentélye. Pál nem élt már, mikor ez az edény is széttört. Jeruzsálem pusztulását a zsidók és a keresztények mindketten Isten büntetéseként értelmezték, csak hogy míg a farizeusok a nép saját bűnei miatti saját büntetésként értették, addig a keresztények a zsidók bűneire lesújtó „keresztény” büntetésként. Az ellenséges győzelem Isten eszközeként való felfogásának természetesen megvoltak a közös bibliai alapjai. De az ószövetségi látószög, miközben az eseményt lefordítja, soha nem szakad el Izraeltől. A próféta arra kényszeríti Izraelt, hogy Isten szemével lássa önmagát, s nem arra, hogy Asszíria szemével. Attól, hogy asszír hadakkal bünteti népét, attól még Asszírának nincsen igaza.

A Biblia kétféle fordítása közti „héj” összefügg azzal a ténnyel, hogy a kereszténnyé lett népeknek és Izrael népének Istenhez való viszonya asszimetrikus. *Izrael egyedül nép volta kapcsolja Istenhez*, s a nemzeti gőg lehetőségét belülről kell leküzdenie. Ezért hivatkozik imáiban az „atyák érdemeire”: a népnek nincsenek érdemei. A kereszténységet éppen egyedi nemzetekből álló valósága választja el Istentől – s a „világ Megváltója” kapcsolja össze. Úgy tűnik, a keresztény hit szempontjából konstituens, hogy a világ, tehát nem valamely nemzet, megváltója – nem a világ népeinek

egyikéből származik. Ha bármely – keresztény hitre tért vagy térő – népből származna, az a nép nem hihetne benne a „világ” megváltójaként. Ezért szükségszerűnek tűnik, hogy a „világ” megváltójaként értelmezhető személy a *mindenkori* más népből származzék. Mindenkori, mert az egyetlen, aki a már eljött megváltóba vetett hittel nemzeti identitását adná fel, éppen azt, ami egyedül fűzi őt Istenhez. A történeti időn belül nem szabad, hogy valamely konkrét nép már eljött Messiása és a világ megváltója egybeessék.

A korai kereszténység a markionita gnózzissal vívott élethalál-harcban sikeresen védte meg az Ószövetséget, de győzelméért súlyos árat fizetett. A harc végén nem egy hús-vér nép Istennel járása történetének fordítását tartotta kezében, hanem egy elnéptelenített hit monumentális szimbólumtörténetét. Magához idomította a történetet, de természetesen nem mint egy konkrét néphez, hanem mint a népek fölötti emberiséghez. A modern kor szekularizált világában azonban e szimbólikus nép allegorikus élete gyengének bizonyul a nemzetek nacionalizmusának hús-vér mítoszaival szemben. Egy testetlen nép egykori életéből kihámozott erkölcsi tanulságok rendre alulmaradnak a hús-vér testtel bíró, eleven bálványokkal szemben. A népek önistenítésével szemben az Ószövetség keresztény fordítása önmagában tehetetlen.

„Ha Izrael száműzetésben van, a szavak is száműzetésben vannak”, mondja a Zóhár. Az edények széttörése nyomán a szavak teste és a szavak lelke – azaz jelentése – közé „héjak” furakodtak. A fordító a szavak tikkun-ján, helyre-vitelén, haza-segítésén fáradozik. A Biblia-fordítás konkrét példáján: „azon a helyen, ahol az Izrael szó szimbólikussá testetlenült, ott Jiszráélnak kell fordítani”, hogy jelentésbe hazatérjen. Ha a keresztény olvasó számára is nyilvánvalóvá tehető, hogy Dávid király vagy Jeremiás próféta ugyanúgy zsidók, mint az ő zsidó szomszédja, akkor ugyan gondolhatja, hogy az Egyház a „Verus Israel”, de a „Verus Jiszráél” tautológiájára is ráébred.

A nagy fordítás munkájának 1925-ös kezdete és 1961-es befejezése közt azonban minden „megváltozott”. Az edények széttörttek, s mégsem változott semmi, vagyis újra ott találjuk magunkat, ahol az „edények már mindig is széttörttek”. S mit tudunk ma válaszolni, ha Scholem újra meg újra felteszi kérdését: *Kinek szól ez a fordítás?* Egyszerre meg kell elégednünk egy hipotetikus válasszal. E feltevés szerint ez a fordítás annak a két – még nem létező – olvasónak, zsidónak és kereszténynek szól, akik, miközben együtt olvassák Ézsaiás 56,5-öt, *ugyanazt olvassák és ugyanazt értik*. Ezen a helyen Izrael Istene beszél azokhoz, akik utódok lehetősége nélkül pusztulnak el. Így hangzik:

„Adok nekik házamban és falaimban emlékhelyet és névoszlopot / Jobbat fiaknál és leányoknál, világörök nevet adok nekik, mely ki nem vágatik.”

Annál a szónál, hogy „emlékhelyet és névoszlopot”, mindketten tudni fogják, hogy az így fordított héber szó: jad vasém, az örökre elpusztítottak jeruzsálemi emlékhelyének a neve. E feltevés szerint e két „együtt olvasónak szól” ez a fordítás.

Számítógép a Biblia tanításához

Dr. Jozsef Fleischmann professzorral beszélget Schönér Alfréd

Budapesten 1947-ben Fleischmann Péterként anyakönyvezték, négy éves korában szüleivel alijázott Izraelbe. Egyetemi tanulmányait ott végezte, majd 1980–82 között Londonban és Oxfordban folytatott kutató munkát, s egyben a Carmel College-ban tanított. Jelenleg az ország legnagyobb tanárképző főiskolájának, a Michlelet Levinsky Szentírás Tanszékének vezetője. Ugyanakkor a Bar Ilan Egyetemen – docensi rangban – oktat.

Dr. Jozsef Fleischmann

– A zsidó tradíció elkötelezettje és tanítója vagy, vallásos életet élő és egyben tudományos gondolkodású ember. Mít jelent számodra a Könyvek Könyve, a Biblia?

– A Szentírás, vagy ahogyan héberül nevezik, a T'nách, gyerekkoromtól kezdve életem szerves része, s tudományos pályán dolgozó ember lévén, kutatásaim középpontja. Ez a mély kötődés több forrásból táplálkozik. Édesapám – aki, a Betár utolsó képviselője volt Pesten, – oltotta belém a cionizmus eszméjét, s megértettem, hogy a cionizmus alapja a T'nách. Aki nem ismeri a Szentírást, nem értheti pontosan, miért érdemes ebben az országban, a meglévő gondok és problémák ellenére élni. Már középiskolás koromban is izgatta a fantáziámat, hogy amit a franciák az 1789-es forradalomban vívtak ki, azokat az eszméket a zsidók már háromezer évvel ezelőtt hirdették és igyekeztek megvalósítani. Megértettem, hogy a zsidó filozófiai gondolkodás és a zsidó jog alapja szintén a Biblia, a hagyomány. Az ősi jog egy specifikus területéből készítettem doktori értekezésemet, s 23 esztendeje, amióta tanítok ezt a „biblikus” szellemet egyaránt képviselem a katedrán és a magánéletben.

– Milyen célokat kívánsz megvalósítani az említett két intézményben?

– A Levinszky Tanárképző Főiskolán felkészítjük azokat a hallgatókat, akik az un. vallástan-iskolában tanítják majd a T'nách-ot. Ebben az intézményben mintegy 500 pedagógus oktat, több mint 4000 diákot. Nagyon fontos megérteni a hallgatókkal, hogy Izrael elsősorban nem archeológiai forrás, hanem itt adatott a Tóra, fejlődött a zsidó szellemiség, amely kultúránk alapját képezi. Az izraeli gyerekeknek meg kell értenie a bibliai gondolatokat, hogyan látja a Szentírás Istent,

mi a kapcsolat Isten és az ember, a Mindenható és Izrael, a Teremtő és a népek között. Egyáltalán, mit jelent az a fogalom: bibliai erkölcs. Természetesen, mi nem erőltetjük, hogy a diák istenhívó legyen. A választás joga az övé, azonban modern pedagógiai és didaktikai eszközökkel bemutatható s talán elérhető, hogy a diák így lássa a világot.

A Bar Ilan Egyetemen a cél egészen más, hiszen abban nem tanárjelölteket tanítunk, bár túlnyomó többségük vallásos, az előadók pedagógiai módszerét nem befolyásolja a vallásos meggyőződés. Mi úgy kutatunk, oktatunk, mint minden más egyetemen. Bemutatjuk a legújabb – az egész világra kiterjedő – tudományos eredményeket, s ezáltal olyan új intellektuális réteget kívánunk nevelni, amelynek tagjai képesek lesznek önálló kutatásokra a teológia területétől egészen a pszichológiáig, a társadalomtudományoktól az archeológiáig, stb.

– Eddigi életművedből melyek azok a témák, előadások, amelyekre legszívesebben gondolsz?

– Mintegy két évtized kutatásai alapján, most jelenik meg egy könyvem a jeruzsálemi Héber Egyetem kiadásában, „A gyerek jogi helyzete a Bibliában és az ősi Keleten” címmel. A témában ez az első ilyen jellegű dolgozat, amelyben bemutatom a tárgyalt korszakban a gyerek jogi státusát, az édesapa jogi helyzetét, a gyerek, a férj és a feleség jogi kapcsolatát. A Biblia ezekről a kérdésekről viszonylag keveset mond, ezért a sumér és akkád forrásokat is felhasználom. A Biblia korának és a térség országainak kultúrájából választ kaphatunk az általam felvetett kérdésekre. És megemlítek egy olyan tanulmányomat, amely szülőföldemmel kapcsolatos. Szerkesztésében megjelent két kötet a Hemséch sorozatban, s az 1991-es évfolyamban dolgozatot írtam „A magyarországi zsidóság szellemi áramlatai a modern időkben” címmel.

– Régi álmod – egy Biblia-kutató központ – megvalósult. Mi ennek a célja, s melyek a tervei?

– A Levinszky Tanárképző Főiskolán belül működő intézmény neve: Szentírás Interdiszciplináris Oktató Intézet. Feladata, hogy a különböző tudományágak – archeológia, antropológia történelem, computer, szociológia, zene, pársánut, művészet – és irodalomtörténet, stb – eredményeit integrálja a Biblia jobb megértése érdekében.

Kiragadok egy példát. Ábrahám Ur Kászdim-ban született, apja úgy határozott, hogy elhagyják a várost, s Kánaában telepednek le. Amikor megérkeztek Schárába, Terách – Ábrahám apja – ottmaradt. Ábrahám meghallja az isteni utasítást „Hagyd el országodat, szülőföldedet, atyád házáat, s menj arra a földre, amelyet mutatok neked...” Ha

A Zsidó Kultúra Napja, 1994. Hochmecalás a zsidó humorról: Verebes István, Réz András, Marton Frigyes és Zoltai Gusztáv

megértjük, hol volt Ur Kászdim. Ábrahám kb. ante 1750-ben élt, egy olyan városban, melyről vannak információink több, mint négyezeröttszáz évvel ezelőttről, akkor rendkívül érdekes kép tárul elénk. Ismerjük az ottani, korabeli iskolákat, s hogy milyen társadalom, kultúra alakult ki ebben a térségben. Mindezeket az információkat feldolgozva, összegezve megérthetjük, hogy milyen szellemi fejlődés ment keresztül az ősapa, hogy otthagya a bálványimádás kultuszát, a monoteizmus elkötelezett híve legyen.

Az Intézet létrehozásával segíteni akarunk a kutatóknak, tanároknak, diákoknak. Ma Izraelben a bibliatanítás nagy nehézségekbe ütközik, a lakosság nagyobb része nem vallásos, a Biblia nagyon távol van tőlük. Ugyanakkor annyi a tudományos eredmény a világban, hogy egy ember számára – akár csak idő híján – befogadhatatlan, s így a tanár mindezeket nem ismerheti. Ezért egy compact disc-en, feldolgozzuk az adott témára vonatkozó tudományos eredményeket, így a kutató, a pedagógus, a diák computer segítségével betekintést kaphat az őt foglalkoztató kiválasztott téma – viszonylagos – összességébe.

Az általunk készített anyag jól illeszkedik a Bar Ilan Egyetem készített lemezhez, amelyen rajta van a Biblia, Midrás-irodalom, a Babilóniai és a Jeruzsálemi Tálmod, Rámbám művei, s kb. 300 responzum. Tehát a számítógép választ ad a felvetett kérdésekre. Természetesen printerrel mindez nyomtatásban is megkapható. A végső célunk, hogy ezeket a lemezeket az ország összes vallástalan iskolájába elterjesszük. Elképzelésünk szerint – átdolgozott formában – ezt a gálutban is termékenyen tudnák felhasználni, elősegítve

ott az identitástudat megerősödését. Az ősi zsidó irodalom számítógépes feldolgozása már a XXI. századot idézi.

Hatezer éves múmia

Ősi tekercseket és egyéb leleteket keresve a régészek átkutatták Jerikó 350 barlangját, mielőtt a területet átadnák a palesztin önkormányzatnak. Sok reményük nem volt, ugyanis e területen ősidők óta beduinok élnek, akik ismételtlen feldúlták a régi sírokat. Ennek ellenére a régészek sikerrel jártak.

A térség száraz levegőjének köszönhető, hogy mumiifikálta egy Jerikóhoz közeli barlangban a valószínűleg i.e. negyedik évezredből származó tetemet. A halála idején feltehetően negyvenes éveiben járó harcos maradványát egy gyékényre helyezett zsákban találták. Mellette volt íja nyílakkal, valamint kovakőből készült kés, barna, bizonyára vértől származó foltokkal. Ugyanabban a barlangban találtak egy szintén hatezer éves fatálat és egy fonott kosarat.

A közelmúlt archelológiai ásatások egyedi lelete a világ legrégebbi erődtítésének egy részlete. Az i.e. negyedik évezredben a mai Vádi Arában emelt falból megmaradt egy 25 méteres szakasz, továbbá egy, ahhoz illeszkedő bástya. A fal mellett előkerült abból a korból származó lakóépület maradványa és egy rézbalta. Vádi Ara körzetében bukkantak rá egy hétezer éves pár csontvázára. Melléjük volt áldozati edényük is.

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai Viktória, Strbik Andrea

A pesti gettó, 1944. I. rész

(1) Zsidótörvények

A budapesti zsidóság gettóba kényszerítése nem 1944 őszén kezdődött. Amikor a gettó kapuit lezárták, már közel negyedszázados története volt a különböző zsidóellenes diszkriminatív rendelkezéseknek (gezerót). A kiszorítás az ún. numerus clausus-törvénnyel kezdődött (1920:xxv. tc.). 1920. szeptember 26-án hirdették ki. A numerus clausus azt jelenti, hogy zárt, tulajdonképpen: „korlátozott szám”. A törvény úgy rendelkezett, hogy tudományegyetemre és főiskolákra. már az 1920/21. tanév kezdetétől is csak olyan egyének iratkozhatnak be, kik nemzethűségi s erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók, és csak oly számban, „amennyinek alapos kiképzése biztosítható”. A szavakban nem volt zsidóellenes, a zsidó szó nem is szerepel a szövegében, mégis, ez a törvény, mely mögött gr. Teleki Pál (1879-1941) állt, éppen a zsidó fiatalok elől zárta el a lehetőségét annak, hogy pesti egyetemeken tanuljanak. Képesség helyett a „nemzethűség” — valójában: a származás — döntötte el, ki mehet egyetemre. Ezen az őszön több egyetemen előre megszervezett zsidóverések is voltak — igaz, nem először, de most szervezettebben, mint korábban. Az úgynevezett „fajvédő” szövetségek: a Turul, az Ébredő Magyarok szervezték az atrocitásokat. Az érintettek a hátrányos megkülönböztetések elől tömegesen mentek külföldre tanulni (Bécs, Prága, Brünn/Brno stb.), az idősebbek pedig kutatómunkát végezni, vagy ha már kinn voltak, nem jöttek haza a professzori korbán sem. Közöttük volt Hauser Arnold (1892-1978), Hevesi György (1885-1966), (von) Kármán Tódor (1881-1963), Mannheim Károly (1893-1947), (von) Neumann János (1903-1957), Szilárd Leó (1898-1964), Teller Ede (1908-), Wigner Jenő (1902-1979) és sokan mások. Egyikük, Kármán Tódor, éppen Kármán Mórnak volt a fia; apja a dualizmus korában a magyar tanítóképzés és a gyakorlóiskolák modernizálása terén nagy érdemeket szerzett, kortársai a Praeceptor Hungariae jelzővel fejezték ki elismerésüket iránta. A magyar Nobel-díjas nemzedék legtöbb tagja a numerus clausus-törvénynek köszönheti, hogy termékeny éveit külföldön töltötte el. A nyílt politikai antiszemitizmus néhány évvel később valamelyest csillapodott, egy idő után a kormány nem tűrte el az utcai atrocitásokat, és gr. Bethlen István miniszterelnök tízéves kormányzásának (1921-1931) utolsó időszakában az országgyűlés lényegesen enyhített a numerus clausus törvény megszorításain is (1928: XIV. tc.).

Azután hamarosan ismét hivatalos politikává lett a korlátozás — a németországi példa nyomán is. Először csak a

zsidózás kezdődött újra, majd jöttek a zsidóverések, majd alig egy-két év múlva jöttek a zsidótörvények is.

Az ún. első zsidótörvény (1938: XV. tc.), melyet 1938. május 28-án hirdettek ki, „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlya” érdekében kamarai tagsághoz kötötte bizonyos értelmiségi foglalkozásokat (újságíró, színész, ügyvéd, orvos, mérnök) gyakorlását. Zsidók a kamaráknak csak meghatározott arányban lehettek tagjai. A kortársak „egyensúly-törvény”-nek nevezték. Kihirdetésekor a törvényhez, szokásosan, a következő záradékot fűzték: „E (...) törvény-cikket mint a nemzet akaratát mind magam megtartom, mind másokkal is megtartatom. Horthy Miklós s.k., Magyarország kormányzója, vitéz Imrédy Béla s.k., m. kir. miniszterelnök.”

1938. május 5: A törvény ellen — még idejében: az országgyűlési tárgyalás idején — nyilvánosan tiltakozott több neves nem zsidó író és más értelmiségi: Bartók Béla, Berda József, Bernáth Aurél, Csók István, Féja Géza, Kárpáti Aurél, Kernstok Károly, Kmetty János, Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond, Schöpflin Aladár, Szabó Zoltán, Tersánszky J. Jenő, Zilahy Lajos és mások:

„Gondolja meg minden kortárs, mekkora felelősség terheli, ha a lelkiismereti tiltakozás ellenére is megszületik egy törvény, melyre valamikor minden magyarnak szegyenkezve kell gondolnia!”

Nem tiltakoztak a törvények ellen, sőt, a felsőházi vitában helyeslőleg foglaltak állást mellette, a magyarországi keresztény egyházak főpapjai.

1938. szeptember 23: A Gresham-palotában (V., Mérleg utca 2) Nagy Endre kabaréjának egyik utóda, a Pódium Irók Kabaréja, melyet Békeffi László (1891-1962) csinált, bemutatta új műsorát: „Elő az okmányokkal!” 1939 februárjában már a 200. előadása ment. Az egykorú kritika szerint a kabaré: „fanyar széljegyzet az országos politikához”. Kis idő múlva (1940. április) a társulat átköltözni kényszerült a Révay utca 18-ba (akkor: Pesti Színház), magát Békeffit a Színművészeti Kamara felfüggesztette hivatásának gyakorlásától (1941. november 19), 1943-ban mint politikai foglyot Sopronkőhidára vitték, onnan Dachaubába került, de életben maradt.

Időközben a m. kir. földművelésügyi miniszter kiadott egy rendeletet (1938. április 7), mely előírta, hogy a közbiztonság érdekében a nagyállatot elvéreztetése előtt „alkalmas módon való elkábítása nélkül levágni nem szabad.” Az előzetes kábítást a hatóságok már korábban (1928) előírták, de a rituális vágást eddig kivették a hatálya alól. Az új rendelkezés közvetlenül peszhar előtt lehetőtlenné tette a kóser vágást (sehíta).

Az 1939: II. tc., melyet március 11-én hirdettek ki, kötelező tette (87. paragrafus), hogy 14 és 70 éves kor között mindenki ellássa a honvédelemből reá háruló feladatokat. Akik katonai szolgálatra nem alkalmasak, 21 és 24 éves

Részlet az MTA Judaisztikai Kutatócsoport és a Budapesti Városháza által 1994 második félévében megjelenő, *Zsidó Budapestünk, Emlékek, történelem, szertartások* című kötetből. Szerkesztette Komoróczy Géza.

A Zsidó Kultúra Napja, 1994. Szombat Szalon: Rakovszky Zsuzsa

korok között három hónapos időtartamra munkaszolgálatot kötelesek teljesíteni (230. paragrafus). 1940. december 2 után egy újabb rendelkezés értelmében a zsidó munkaszolgálatokat („muszosok”) már külön egységekbe kell beosztani. Ehhez a hátrányosan megkülönböztető rendelkezéshez csak utólag teremtett jogi alapot egy végrehajtási utasítás (1941. április 17).

Az ún. második zsidótörvény (1939: IV. tc.), melyet 1939. május 5-én hirdettek ki, „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozása” érdekében kizárta a zsidókat a közéletből (országgyűlés, képviselőtestületek), megtiltotta, hogy köztestületek alkalmazottai, kamarák tisztségviselői, lapszerkesztők stb. legyenek, korlátozta részvételüket a gazdasági életben, tulajdonszerzési jogaikat, erősen megszorította arányukat különböző értelmiségi foglalkozásokban. Az első és második zsidótörvény korlátozásai miatt mindenkinek igazolnia kellett származását. Anyakönyvi kivonatok tízezreire került rá a pecsét: Az 1939: IV. tc. végrehajtása céljára illetékmentes (7.720/1939 M.E. sz. rend. 68. paragrafus).”

Gr. Teleki Pál m. kir. miniszterelnök a második zsidótörvény tárgyalásakor a felsőházban (1939. április 15): „Ezt a javaslatot (...) meggyőződésből is képviselem, legalábbis egészében és főbb vonatkozásaiban, hangsúlyozva azt is, hogy ha részleteiben mást, egy saját magam által szerkesztett törvényjavaslatot hoztam volna, az ennél a törvényjavaslatnál szigorúbb lett volna. (...) Ez a törvény a magyar törvényalkotásba és gondolkodásba a faj és a vér idegen ideológiáját hozza be. (...) Én magam ezt az álláspont-

ot tudományosan és társadalmilag már több mint 20 éve vallom, hirdetem és írom...”

Jiddis mondás (mintha gr. Teleki Pálnak szólna): *A patsh farheylt zikh, a vort gedenkt zikh*, „A pofon elmúlik, de a szóra emlékezni fogunk.”

A törvénytervezet parlamenti beterjesztése után nem sokkal a zsidóság három nagy hitközségi szervezete (neológ, orthodox, status quo) közös nyilatkozatban (1939. január 12) mutatott rá arra, hogy a tervezett törvény sérti a magyar alkotmányt, ellentétes az emberi igazságossággal, az isteni törvény előírásaival és károsítja a magyar nemzet elemi érdekeit.

„Ha ebből a javaslatból törvény lenne, annak következményeként magunk és gyermekeink százezrei lennének kénytelenek lakóhelyüket cserélni. Lakóhelyet, de nem hazát. Mert a magyar hazától semmilyen emberi törvény nem foszthat meg, éppoly kevéssé, mint az egy Isten imádatától. Ahogy az évezredek sorscsapásaiban nem tántoríthatott el bennünket sem tűz, sem víz, sem vérpad, sem máglya, sem gályapad, sem bilincs, ugyanazzal a kitartással fogunk ragaszkodni magyar hazánkhoz, amelynek nyelve a mi nyelvünk, története a mi életünk. Ahogy hitfeleink évszázados száműzetés után is megőrizték a régi spanyol nyelvet, régi hazájuk kultúráját, úgy fogunk mi is virrasztani a mi igazolásunkért és a magyar feltámadásért.”

1939. február 3-án a Dohány utcai zsinagóga előtt a hungarista mozgalomhoz tartozó személyek támadták meg a

szombati imáról távozókat. Kézigránátot dobtak a tömegbe, 22 személyt, köztük idős embereket is, megsebesítettek, többen belehaltak sérüléseikbe. Az eseményt követő felháborodás is közrejátszott abban, hogy február 24-én a szervezetet feloszlatták. Két héttel később gr. Teleki miniszterelnök engedélyezte, hogy tagjaiból megalakuljon Szálasi Ferenc (1897-1946) Nyilaskeresztes Pártja. A mozgalomnak egyébként 1935 óta folyamatosan volt — más-más elnevezéssel — szervezete. Maga Szálasi ebben az időben éppen börtönben ült (Szeged, Csillag-börtön).

Az ún. harmadik zsidótörvény (1941: XV. tc.), melyet 1941. augusztus 8-án hirdettek ki, „fajvédelmi” rendelkezéseket vezetett be: fogház és egyéb büntetés terhe mellett tiltotta zsidók és nem zsidók házasságkötését vagy nemi kapcsolatát. A „zsidó” fogalmát a törvény egyértelműen faji alapon határozta meg, mint a nürnbergi törvények a náci Németországban (1935). Ami a meghatározást illeti, „alighanem ez volt a legátfogóbb zsidótörvény Európában” (Raul Hilberg).

A törvény vitája közben, és elfogadása után is, a keresztény egyházak vezetői kifejezték erős aggodalmukat az iránt, hogy híveiket — a kikeresztelkedett zsidókat — a törvény „vissza-zsidósítja”.

A jogászok nem tétlenkedtek, nyomban megjelent a rendelkezés a kézikönyv, 142 oldalon: A fajvédelmi törvény és végrehajtási rendeletei. Összeállította és magyarázatokkal ellátta dr. vitéz (...) igazságügyminiszteri titkár (Budapest: Grill, 1941).

A Magyar Élet könyvkiadó (Püski Sándor) 1941 nyarán második kiadásban tette közzé az egykori hírhedt vérvád-per hírhedt vizsgálóbírájának visszaemlékezéseit (A tisztaeszlezi bűnper. Bary József vizsgálóbíró emlékiratai). Az elfogult könyv harmadik kiadása 1942-ben, negyedik és ötödik kiadása 1944-ben jelent meg, utóbbiak már a vidéki zsidóság auschwitzi deportálása után, illetve a nyilaskeresztesek vérengzése idején. A nyomdai munkákat a Magyar Élet (volt) zsidó tulajdonú nyomdáknál (Sylvester, illetve Forrás nyomda) végeztette. A nyíltan elfogult emlékirat kiadása, hatvan év múltán, már a zsidógyilkosság fojtogató légkörében, felelve a hajdani jogerős felmentő bírósági ítélettel, s Eötvös József klasszikus riportkönyvével (A nagy per, mely ezer éve folyik, s még sincs vége, 1904; új kiadása: 1968), egy dokumentum kiadása ürügyén fölmelegítette a zsidók elleni vérvádat, és az akkori körülmények között valóságos antiszemita uszítás volt.

A negyedik zsidótörvény (1942: XV. tc.), melyet 1942. szeptember 6-án hirdettek ki, úgyszólván teljes körű tilalmat mondott ki a zsidók ingatlanszerzésére és birtoklására. Ezzel megfosztotta a zsidó vallású vagy származású magyar állampolgárokat az 1840: XXIX. tc. alapján az utóbbi száz év során szerzett tulajdonuktól.

Még egy jiddis mondás: *A yidish ashires iz vi a bintl shtroy*, „A zsidók gazdagsága mint egy köteg szalma.”

A harmadik és negyedik zsidótörvény életbe lépését követően a hatálya alá eső vállalkozások, üzletek vezetőit nem zsidó / árja / keresztény személyek váltották fel. A zsidó tulajdon átadását nem zsidó kezekbe akkoriban, német min-

A Zsidó Kultúra Napja, 1994. Szombat Szalon: Békés Pál

tára, nálunk is úgy nevezték, hogy „árjásítás”. A köznyelvben ekkor jelentek meg az *aladár* és *ejtőernyős* szavak, „hozzá nem értő hivatalnok”, illetve „hozzá nem értő, felülről kinevezett vezető” jelentésben. A *díszgoj* vagy *stróman* elnevezés pedig azokat illette, akik pénzbeli juttatás ellenében, néha pedig jó szándékkal vagy barátságból, zsidó vállalatok irányításában vagy tulajdonosaként névleges szerepet vállaltak.

„Párbeszéd a villamoson ma délben egy idős és egy fiatal hölgy között.

— Hát elvettétek a zsidótól, kedvesem?

— El, Magda néni.

— Kértétek vagy kaptatok?

— Kértük, kaptuk.”

(*Kemény Simon, Napló, 1942. március 21*)

1942. november 27: Az országgyűlés költségvetési vitájában felszólalva, Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886-1944) képviselő, aki — „mint régi [1919/20] szegedi fajvédő” — elutasította már az első és a második zsidótörvényt is, a zsidótörvények következményének mondta „bizonyos rablőosztónök akaratlan felébresztésé(t) azzal, hogy az emberek csak úgy könnyűszerrel beleülhetnek más ember vagyonába.”

Bethlen tér 2: Az Izraelita Siketnémák Országos Intézetének épületében működött 1939 óta a nem sokkal korábban (1938. február) megalakult a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája (MIPI), eleinte a pesti hitközség és Chevra Kadisa, de már azon év novemberétől mindhárom magyarországi hitközségi szervezet közös segélyező szerve; képviseltette benne magát még a cionista mozgalom is. Azzal a céllal hozták létre, hogy segítsen ellensúlyozni a zsidótörvények okozta anyagi hátrányokat. Némi támogatást kapott a Jointtól, egyébként pedig az Országos Magyar Zsidó Segítő Akció (OMZSA) szedte össze a működéséhez szükséges pénzt. Neve utóbb (1944): Magyar (a német megszállás után: Magyarországi) Zsidók Szövetsége Szociális Osztálya.

Egy értékes könyv, az OMZSA Haggáda (1942, reprint kiadása: 1987), melyet Löbl Dávid műhelye nyomtatott, jelzi, hogy a segítő szervezetek a zsidó szellemi élet fenntartását is feladatuknak tartották.

A kormányzat egyre gyorsabb ütemben adta ki egymás után a különféle törvényeket, rendeleteket, utasításokat, melyek — egyelőre még a fizikai elkülönítés nélkül — gettó-szerű létre szorították a zsidóságot, Budapesten mintegy 200-250 000 embert. Az egyre súlyosabb diszkrimináció hovatovább az egész társadalom életét megbénította. Hovatovább gettó lett az egész főváros.

(2) Száműzöttek színháza

A zsidótörvények folytán a zsidó származású művészek mind elvesztették állásukat, fellépési, kiállítási lehetőségeiket. A pesti hitközség azért hozta létre 1939 őszén a Művészakciót, hogy fellépési lehetőséget teremtsen számukra a Goldmark-teremben. A zsidó szellemi élet ekkor már kényszerűen visszahúzódott, bekényszerült a Goldmark-terembe, a felekezeti sajtóba, más lehetőség nem maradt

számára. (Életük, a szó fizikai értelmében, egyelőre nem forgott veszélyben, egészen 1944-ig a politika csupán teljes kiszorításukat akarta.) „Az egyetlen színház, amelyet a zsidótörvény meghagyott zsidó igazgatásnak, írónak, előadóművészeknek” — írta Pap Károly a Batséba nyomtatott kiadásának (Tábor Könyvkiadó, 1940) előzéklapján. Hihetetlen szellemi erő, soha korábban nem tapasztalt koncentráció. Menekülés a magyar kultúrába, a magyar állampolgárság által védeni remélt hazai zsidó létbe. Menekülés a kultúrába, a kultúra mint a (zsidó) élet lehetősége — hovatovább egyetlen lehetősége. Hit abban, hogy az állampolgárság, a polgári és értelmiségi hozzájárulás a magyar kultúrához mennevel lesz, legalább *salvus conductus* a vég-szükségben.

„A Goldmark-teremben egy különös kulturális gettó-központ létesült. A színházakból kiebrudalt zsidó színészek drámát játszottak, az Operaházból kiparancsolt énekesek teljes operákat adtak elő, a muzsikuskok pedig olyan zenekart szerveztek, hogy a hallgatóság első sorában, mondjuk így: a dísz-üléseken, Sergio Failoni, Tóth Aladár — és Kodály Zoltán foglalt helyet, a feledhetetlen, zsörtölődő, igazmondó és zseniális Kodály Zoltánnéval, Emma nénival egyetemben. Persze, a műélvezeten kívül volt ebben politikai tüntetés is. Ezek az emberek — hovatovább hősöknek nevezhettük őket — megmutatták, hogy őket semmiféle elfogultság nem tartóztathatja.”

(*Gál György Sándor, Atlantisz harangjai, 1982*)

A Goldmark-terem rendezvényeit az OMIKE (Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület) szervezte. A programban főként színelőadások, hangversenyek szerepeltek, de helyet kaptak benne kabaré és bűvész fellépések is, a képzőművészek kiállításainak pedig a Zsidó Múzeum adott helyet.

A „Száműzöttek színházá”-ban gyakori vendég volt a karmester Komor Vilmos (1895-1971) és Sándor Frigyes (1905-1979); az operaénekes Székely Mihály (1901-1963), Rösler Endre (1904-1963) és Ernster Dezső (1898-1981), mindhárman nagyszerű basszus énekesek, Ernster a New York-i Metropolitan Opera szólistája (a Kasztner-vonat mentette ki Budapestről); a színész Gózon Gyula (1885-1972), Ráday Imre (1905-1983) és Timár (Gerstner) József (1902-1960). Fellépett többek között Alfonzó (Markos / Marstein József) (1912-1987), Rodolfó (Gács Rezső) (1911-1987) és a híres Zoli bohóc (Hirsch Zoltán) (1885-1944/45, Auschwitz). A Goldmark-teremben kiállításon lehetett látni Ámos Imre (1907-1944/45, Ohrruf) rajzait, a szobrász Goldmann György (1904-1945) munkáit. Játszották Pap Károly, Szomory (Weisz) Dezső (1969-1944), Rejtő Jenő (Reich Lajos / P. Howard) (1905-1943) színpadi munkáit. Az előadóművészek nem szerződéses alapon szerepeltek, fellépti díjat az állami rendelkezések értelmében csak támogatás címen kaphattak.

A Művészakció keretében László Zsigmond (*?), a zene és a verstan tudósa, megszervezte a Goldmark-zeneiskolát is. Úristen, micsoda iskola volt ez! Ahová Szabolcsi Bence csak úgy belátogatott csöndes, szerény vendégként; de hát minden tartózkodása ellenére ott volt körülötte a szellemnek

**A Zsidó Kultúra Napja, 1994. Szombat Szalon:
Rapai Ágnes**

az a láthatatlan dicsfénye, amely — örökmécseshez hasonlóan — elolthatatlan. Csak megállt a koncertteremnek ki-nevezett nagyszoba egyik sarkában, és máris pezsegni kezdett körülötte a levegő: a szellem volt jelen, a tudás, az a fajta kíváncsiság, ami az embert valóban emberré teszi. (...) Nagyon halkán, szinte visszafojtottan beszélt, ami lélegzet-visszatartó csöndességre intette a hallgatót. A Goldmark-iskoláról beszélt, és a magyar zenéről. Ebben a rögtönzött kis előadásban nyoma sem volt célozgatásnak, szemrehányásnak vagy éppen vádaskodásnak a jelen brutális törvényeivel és rendelkezéseivel kapcsolatosan, mintha ez a zord, ellenséges világ nem is létezne. Egyetlen szóval sem mondta ki, de érthető volt így is: azokkal az évekre szemben, amelyek a magyar dallamot mint valami ezerszer megtépett, de végül is diadalmas zászlót végigröpítettek a szibériai sivatagoktól a Duna—Tisza mentéig, e néhány évezerral szemben szemhunyasnyi időnek, a pillanat tört részének számít ez a nyomorult kis közjáték, sárga karszalaggal, zsidótörvény-nyel, munkaszolgálatlaltal...

Másodsor már vendéget is hozott Szabolcsi: Basilides Máriával együtt jelent meg nálunk, s koncertet rögtönöztek. (...) Nemcsak a dalokat idézték föl, hanem a tájat is, ahol születtek, az embereket, akik e dalokat teremtették, a rónákat és hegyeket, melyek tovább ringatták a dallamot, s egy egész népet, melyet a sors oly sokszor megostorozott és kalodába

kényszerített, s mely legmélyebb nyomorúságában is tudott álmodni és énekelni.”

(Gál György Sándor, 1982)

A Művészakció sok állását veszített művésznek adta meg a fellépések — s ezzel a megélhetés és alkotó élet — lehetőségét; értékes programja az egyre nehezebb körülmények között élő pesti zsidó közösség számára fenntartott valamit megszokott gazdag és változatos kulturális életéből.

Pap Károly

(1897-1945)

Rabbi fia volt, apja, Pollák Miksa (1868-1944) soproni főrabbi volt a szerkesztője az évtizedek óta és még jelenleg is használt magyar neológ imakönyvnek (*Avodat Jisráél*, 1924). Pap Károly fiatal korában a forradalmi eszmékért lelkesedett. Mint író a *Nyugat* köréhez tartozott. *Megszabadítottál a haláltól* című regénye (1932) Jézust mint lázongó és a ritualizmus helyett erősen érzelmi vallásosságot kereső zsidó forradalmárt mutatja. Másik regénye, az *Azarel* (1937), saját gyermekkoráról szól, ebben a nagypapa ortodoxiája és az apa templomias vallásossága együtt a századelő magyar vidéki zsidóságot örökölt meg nagy erővel. *Zsidó sebek és bűnök* című esszékönyve (1935) a zsidó asszimiláció válságát diagnosztizálta. A Goldmark-teremben Pap Károlynak két színművét is játszották: „Batséba” (1940) és „Mózes” (1944). Az író deportálták Bergen-Belsenbe, s ott nyoma veszett.

Beregi Oszkár

(1876-1966)

Nagy Shakespeare-színész volt, 1899 óta a Nemzeti Színház tagja. Hatalmas orgánus, méltóságteljes külső. 1919-ben az Ébredő Magyarok Egyesülete tüntetést szervezett ellene; ekkor külföldre ment (Erdély, Bécs, Berlin, Amerika), és csak 1930-ban jött haza, akkor, amikor — pillanatnyilag enyhébb politikai légkörben — megint jöhetett a Nemzetibe. A Goldmark-teremben többek között Dávid királyt játszotta Pap Károly „Batséba” című darabjában. A második világháború után visszatért korábbi amerikai sikereinek színterére.

(3) Munkaszolgálat

Magyarországon nyomban a háborúba való belépést (1941. június 27) követően ténylegesen is bevezették, az 1939: II. tc. alapján, a kisegítő katonai szolgálat, röviden munkaszolgálat kötelezettségét, mely főként a fegyveres szolgálatból kizárt zsidókra vonatkozott. A felső korhatár kezdetben 25 év volt, ezt 1943 áprilisában 37, 1944 áprilisában 48, 1944. október 21-én pedig 60 évre emelték. A munkaszolgálatosok többnyire a keleti fronton, de a katonakénál sokkal rosszabb ellátás és felszerelés mellett végeztek nehéz fizikai munkát (erődítés, szállítás stb.).

Korábban szerzett katonai rangjuktól megfosztották őket, sárga karszalagot kellett viselniük. A rossz körülmények és a fegyveres felügyelő keret személyzetének („keretlegények”) kegyetlensége folytán igen sokan elpusztultak közülük.

„...A 30 kilósok egy külön társadalom. Ezek azok a zsidó munkaszolgálatosok, akik Oroszországból hazatérőben 1000 kilométert gyalogoltak, s akiket egy vasúti állomáson marhaszállító vagonokba zsúfoltak, a kocsikat leplombálták, és Magyarországra hozták őket. Ideérkezve több napig álltak ezek a vagonok a síneken. Amikor végre kinyitották az ajtókat, csontvázak támolyogtak ki a fertelmes piszokból, bűzből, s az úton kimúlt bajtársak hullái közül. A túlélők azok a bizonyos 30 kilós emberek, akik elképzelhetetlen körülmények között dolgoztak másfél évig Oroszországban... Ezek jöttek haza étlen-szomjan a leolmozott marhavagonokban, betegek és halottak között, ezeket engedték ki megérkezésük után négy nappal ebből az ördögi fogságból. Ők, a túlélők, a 30 kilós emberek. Sokat fognak még róluk írni és beszélni az egész világon, mert vértanúságukhoz alig akad hasonló a mártírok gazdag történetében.”

(*Kemény Simon, Napló, 1943. június 14*)

A keleti fronton, munkaszolgálatban, a pusztulás várt, többek között, Bálint György íróra (1906-1943). Petschauer Attila (1904-1943) vívó olimpiai bajnok megkínzására a hírhedt davidovkai orosz télben (1943. január) éppen egy volt amszterdami olimpiai csapattársa adott ki parancsot.

A magyar zsidó munkaerő-tartalékra felfigyelt a német Organisation Todt is, a Fritz Todt által megszervezett munkahadsereg, és külön kérésre (1943. február) igénybe is vehetett egy háromezer főből álló osztagot, amelyet Szerbiában, a bori rézbányák művelésénél vetett be. Az egységet nagybaczoni Nagy Vilmos (1884-1976) hadügyminiszter tiltakozása ellenére — lemondása után — megkötötték (július 2). Az első magyar egység főként vidéki zsidókból állt, de 1944. május legvégén és június első napjaiban Budapestről is elvittek, Vác és Jászberény gyűjtőtáborokból, több csoportban, sárga csillagos zsidó és fehér szalagot viselő keresztény zsidó munkaszolgálatosokat, csaknem ugyanannyit, mint az első bori egység létszáma. Egészen 1944 kora őszeig, a német csapatok kényszerű visszavonulásáig dolgoztatták őket, kegyetlen körülmények között, a „hegyekben” (Radnóti Miklós). A német hadsereg balkáni visszavonulásakor a boriakat szeptember közepén indították el, több csoportban (az első csoportot szeptember 17-én), német munkatáborok felé, Belgrádon, Magyarországon, a Dunántúlon át. Egy csoportjuk nem sokkal az elindulás után jugoszláv partizánok kezébe került, és megmenekült, Temesvárra, s onnan Romániába mehetett (ebből a csoportból jutott el végül Palesztinába Kardos G. György), vagy pedig lassan — a szovjet hadsereg nyomán — visszatérhetett, Makón, Szegeden át, Budapestre. „...Eljutottunk a Heidenau nevű faluba, éjszaka értünk ide. Itt még hatszáz zsidó csatlakozott hozzánk a Heidenau és Innsbruck nevű táborokból, így most már háromezer-hatszáz ember volt a létszámunk. Rós hátsána estéje volt, és a vallásos zsidók (*jidise mensen*) már

elkezdtek az imát, ahogyan szokták. A szabad ég alatt aludunk. Nagyon hideg volt, és senkinek sem volt többje, mint egy pokróc, reszkettünk mindannyian. Végül eljött a reggel. A zsidó nép már régóta imádkozott, megfűjták a sófárt is. Egy sófár ugyanis volt nálunk. Aztán elindultunk, és áthaladtunk Zagubicán...”

(*Zalman Teichman, „Elbeszélés a szomorú utazásról Borból Cservenka—Temesvárra”, jiddis nyelvű visszaemlékezés, 1945/1949*)

A legnagyobb csoportból, akikre magyar területen honvéd egység felügyelt, már a Bácskában, Cservenka mellett, SS katonák közel ezer embert belelőttek a téglagyár agyag-gödrébe. A cservenkai vérengzésről pár nappal később Budapesten fölvetett jegyzőkönyvet Raoul Wallenberg továbbította külföldre. Másokat, akik gyalog elértek Mohácsra, itt pár nap múlva bevagoníroztak és vonaton szállítottak tovább Szentkirályszabadjára (Veszprém megye), embertelen körülmények között, onnan ismét tovább, marhavagonban vagy gyalog, át a Dunántúlon, a Bakonyon, Győr, s onnan Hegyeshalom felé, a határ menti Fal építkezéséhez vagy németországi táborokba (Flossenburg, Sachsenhausen, Oranienburg). Egy menetszázad november 7-én a Szent Benedek-rend Pannonhalmi Góztéglagyárában egy nap pihenőt kapott. November 9-én már Győrtől nyugatra voltak, az országúton, Abda közelében; közöttük Radnóti is. Viharkabátja zsebéből került elő, az exhumáláskor (1946. június 23.) a *Bori notesz*: az utolsó hónapokban írt nagy versek és töredékek.

(4) Vészkorszak, I

1944. június 1: A német követ és teljhatalmú birodalmi megbízott távirata Berlinbe: „A magyar belügyminisztériumnak az a terve, hogy Gödöllő térségét, az előzetes tervektől eltérően, korábban mentesítik a zsidóktól. Ezt a kormányzó környezetéből javasolták, mivel Gödöllőn van a kormányzó nyári lakhelye. A kormányzónak ott ne kerüljön több zsidó a szeme elé, s legyen egyszer módja személyesen megismerkedni a zsidórendeletek hatásával.” — Komoly Ottó naplójegyzete kihallgatásáról ifj. Horthy Miklósnál (1944. szeptember 15): „(ifj. Horthy): Kérem, én születésemtől kezdve, már neveltetésemnél fogva is, antiszemita vagyok. Ez nálunk nem lehetett másként, már ahogyan nálunk a szülői házban beszéltek a zsidókról. Például, elképzelhetetlen volt számomra, hogy zsidó nőt vegyek feleségül, hogy a gyermekeimben zsidó vér legyen.”

*

A magyar hatóságok magatartása a Magyarországon élő zsidósággal szemben igazodott a náci Németországnak a háború folyamán egyre határozottabb formát öltő terveihez a zsidókérdés végleges megoldására. A politikai életben meghatározó szerepet játszó személyiségek, kezdve magán vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzón, kevés kivétellel határozottan antiszemita felfogást vallottak vagy legalábbis közömbösek maradtak a zsidók helyzete iránt. Az

ide menekülő külföldi zsidóktól pedig minden hivatalos személy mihamarabb meg akart szabadulni.

Mégis, Magyarországon — a fővárosban legalább — a zsidóság sorsa másképpen alakult, mint Németország többi csatlósánál. Jelkép értéke nincs, de azért tény, hogy 1943-ban az őszi nagyünnepeken, *rós ha-sána* (szeptember 30.) és *jóm kippur* (október 9.) napján, a Dohány utcában, a nagyzsirágok környékén, fehér kesztyűs rendőrök irányították a fogalmat és tartották fenn a rendet.

Nincs még egy ország, ahol — ha csupán a jogfosztó zsidótörvények által kijelölt, egyre szűkebb korlátok között is — olyan sokáig megmaradhattak volna a zsidók, menekültek is, mint Magyarországon; mert itt egészen 1944 tavaszáig kisebb volt a közvetlen életveszély, mint bárhol másutt a német befolyás alatt álló hatalmas térségben. És nincs még egy ország, ahol az állam olyan jelentős önálló szerepet vállalt volna a deportálásokban, láthatóan minden külső kényszer nélkül, mint itt, 1944 tavaszán és nyarán.

Magyarország 1944-ben, német megszállás alatt is, meg tudta őrizni bizonyos látszatát az önállóságnak és a független politikának. Ami a Vészkorszak eseményeinek lényegét illeti, ez az önállóság nagyjából abban állt, hogy ugyanazt tette, mint amit a németek, de más módon, csakazértis. A legmagasabb vezető köröknek és a társadalom egészének felelősségét körülbelül, pontos számot nem ismerünk, 500 000 vagy 600 000 magyar zsidó — vagy zsidó magyar — pusztulásáért semmi sem csökkentheti.

Mégis, tény, hogy a zsidóság egy része Magyarországon, ha rettenetes szenvedések közepette is, de életben maradt; legalább a budapesti zsidók egy része.

*

Adolf Eichmann SS alezredes (*Obersturmbannführer*) nyomban a német megszállás (1944. március 19) után Budapestre jött. Az Eichmann parancsnoksága alatt álló, különleges feladatokra felállított és most Mauthausenből ide vezényelt Gestapo-osztag (Reichsicherheitshauptamt Sonder Einsatzkommando IV/B/4, másképp: Judenkommando) székhelye a Svábhegyen volt, a Hotel Majestic és vele szemben a Hotel Eden (XII., Rege utca, ma: Rege szálló). (A két épületet sietős munkában földalatti átjáróval kötötték össze.) Az akkoriban modernnek számító épület volt Eichmann magyarországi főhadiszállása, egy ideig Hain Péterrel megosztva; innen irányította, szinte megszállott eréllyel, de gyakorlottabban, mint korábbi állomáshelyein, a zsidókérdés tervezett végleges megoldásának („*Endlösung*”) utolsó nagyobb akcióját, a magyarországi zsidóság elszállítását a megsemmisítő táborokba. A Svábhegyen (Szabadság-hegy) igénybe vették még a Lomnic (*?*), Melinda, Mirabel tásasüdülőket. A pesti városközpontban pedig az Egyetem területén álló Gólyavárat. Eichmann budapesti lakása a Rózsadombon volt, II., Apostol utca 13. A villa tulajdonosát, Aschner Lipót (1872-1952) bankár-nagyiparost, az UTE (Újpesti Torna Egylet) elnökét Mauthausenbe deportálták. A villában zsidó munkaszolgálatosok dolgoztak. A fővárosból Eichmann csak közvetlenül a Budapest körüli ostromgyűrű bezárulása előtt (december 22/23 éjjel) utazott el véglegesen, repülőgépen. Előtte való napon este 9 tájt — minden látható

A Zsidó Kultúra Napja, 1994. Szombat Szalon:
Dalos György

ok nélkül — még tett egy utolsó látogatást, fegyveres kíséretében, a Síp utca 12-ben; talán fenyegetésképpen, jelzésül annak, hogy megvan. Eichmann különítményének egyik tisztje, Dieter von Wisliceny, és több katonája, a Szent István park 16 sz. VI-VII. emeletén laktak.

A megszálló hatóságok egyik legelső intézkedése Budapesten — mint korábban másutt is — a Zsidó Tanács (*Judenrat*) megalakítása volt. A részben a hitközség addigi vezetőiből kiválasztott Zsidó Tanács székhelye a hitközség irodáiban (Síp utca 12) volt. Elnöke, mint a pesti (neológ) hitközségnek, Stern Samu lett, őt októberben — amikor már fenyegetések jelezték, hogy közvetlen életveszélyben van — Stöckler Lajos váltotta fel. A németek által kijelölt keretek között szervezte a zsidóság egyre szűkebb tére visszaszoruló mindennapi életét. Az újságnak, melyben közleményeiket közzétették, német utasításra meg kellett változtatniuk a címét: *A Magyar Zsidók Lapja* helyett: *Magyarországi Zsidók Lapja*. Alig másfél hónap múlva a Zsidó Tanácsot átszervezték: megalakult a Magyarországi Zsidók Szövetsége, s ennek Ideiglenes Intéző Bizottsága töltötte be szerepét (május 13), úgy is nevezték: II. Zsidó Tanács. A III. Zsidó Tanács, amelynek már Stöckler volt a tényleges elnöke, október 22-én alakult meg.

Március 31-én jelent meg és április 5-én lépett életbe a rendelet, mely — németországi mintára — minden zsidót

arra kötelezett, hogy felsőruházatán, a baloldalon, 10x10 cm átmérőjű, élénk (kanári-) sárga színű hatágú csillagot viseljen. A középkori zsidójel kelt életre ismét; most a halál jele volt.

„Április. Furcsa tréfa járja:
Szívem fölött kanárisárga
Csillagot illik hordanom.
Így rendelik azok a szittyák,
Akik a gótokat behívták (...)”

(Vas István, „Április”,
in: Márciustól márciusig, 1944-1945)

Április 7: Titkos rendelet megfogalmazta, hogy „a m. kir. kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól. A tisztogatást területrészenként” rendelte el. Megtiltotta, illetve engedélyhez: a fővárosban a rendőrség, vidéken pedig a csendőrség engedélyéhez kötötte a zsidók bármiféle utazását. Már korábban is, de a rendelet megjelenése után teljes eréllyel, a csendőrség letartóztatásokat foganatosított pályaudvarokon, utcákon. Csendőrség, rendőrség most gyakorolta be a deportálás eljárásait, igazolványok nélküli személyeken mindazt, amit egy hónap múlva bárkivel megtesz majd, akkor már teljes körű felhatalmazás birtokában. Az elfogott zsidókat internálták, Kistarcsa zsúfolásig megtelt. A kormány megtiltotta, hogy zsidók autón közlekedjenek, korlátozta utazásukat villamoson és autóbuszon. Nemsokára elkobozta a zsidó lakásokban lévő telefonkészülékeket, a zsidók tulajdonában lévő kerékpárokat és gépkocsikat, zárolta a zsidók valamennyi bankszámláját és betétjét. Este 8 órától kezdve kijárási tilalmat rendelt el számukra. Határozott a zsidók összegyűjtéséről („koncentráció”) különböző helyiségekben felállított gettóban.

Április 5: A m. kir. miniszterelnök rendeletben rögzítette azoknak a zsidó származású személyeknek a körét, akik mentességet kaphattak a sárga csillag viselése alól. A keresztény zsidók mentesítését a Szent Kereszt Egyesület sürgette, de beadványukat támogatta az esztergomi érsek (Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás) és Ravasz László református püspök (Dunamelléki Ref. Egyházkerület) is. „A hercegprímás szerint a sárga csillag a zsidó vallás jele, és a keresztényeknél ellentmondást és hittagadást jelent” (Körlevél a püspöki karhoz, május 17). Más alkalommal Serédi így fogalmazott: „valóságos hittagadást”. Már korábban is ugyanezt írta Serédi a miniszterelnöknek (május 10): „A zsidó származású keresztényeknek a zsidó vallásúaktól való különválasztását újra és újra nyomatékosan hangsúlyoznom kell. (...) Legalább ennyivel tartozunk keresztény hittestvéreinknek.” S még korábban: „(...) A sárga csillag viselése (...) hittagadás számba menne, és ezért egyrészt nem tűrhető, másrészt nem kívánható, hogy más vallásnak a jelvényét hordozzák” (március végén). Nem csoda, hogy az SS (Schutzstaffel) magyarországi főparancsnokának jelentése is megállapította: „(...) az egyház lényegéből ered, hogy csak a kikeresztelkedett zsidókra irányul a (hercegprímás) figyelme.” Végül csupán a keresztény hitre tért zsidók meghatározott köre kapott mentességet: azok, akiknek nem zsidó házastársa volt. (Mint abban az időben mondták: „árja

párja”). A miniszterelnöknek nem volt kifogása az ellen, hogy a kikeresztelkedett zsidók a sárga csillagnál lejjebb kitűzzenek a mellükre egy fehér keresztet is (május 3).

„Reggel még, irodába jövet,
Szívem fölött égetett,
De megjelent egy új rendelet,
S eloltotta ezt a sárga tüzet.”

—
De nem bírom megszokni, sem
Hogy én nem viselem,
Sem pedig,
Hogy mások viselik.”

(Vas István, „Kivétel” — Ugyanaz”,
in: Márciustól márciusig, 1944-1945)

Április 12: A kormány a bombázások áldozatainak elhelyezésére 24 órán belül ötszáz lakás kiürítését és átadását követelte a Zsidó Tanácstól. Eichmann a követelést önkényesen ezerötszáz lakásra emelte fel. (Budapestet: a pályaudvarokat, a csepeli Weiss Manfréd fegyvergyárat, a tököli repülőgéppalkatrész-gyárat stb. az amerikaiak április 2-án bombázták először, az angolok a következő két napon. A hivatalos propaganda a „judeo-terroristák”-ra hárította a felelősséget; rölapokon követelték, hogy minden keresztény halottért száz zsidót végezzenek ki. Magyarország önkéntes hadbalépésének harmadik évében.) Utóbb rendeleti úton megtiltották, hogy bombatámadás esetén a zsidók óvohelyet vegyenek igénybe. Wallenberg írta Stockholmba küldött hivatalos jelentései egyikében (július 18): „Bizonyos körök (...) úgy vélik, hogy a zsidók jelenléte a bombázásokkal szemben némi védelmet nyújt.”

Április 30: Kormányrendelet jelent meg „a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők írói műveitől való megóvása tárgyában”. A rendelet közölte „a közforgalomból kivonásra”, elkobzásra ítélt zsidó írók névsorát. Később (június 24) még egy pótlístát is kiadtak. Könyvtárak, még a M. Tud. Akadémia könyvtára is, selejtezési jegyzékeket készítettek. „(...) A különféle egyesületi, iskola- és más könyvtárak mázsaszámra szállították Budapestre a kiselejtezett, bezúzásra kerülő zsidó könyveket, amelyeket (...) azonnal a papírgyárakba vittek. Vagonszámra gyűlt itt össze a sok halálraítélt szennyes szellemi termék, amely az elmúlt évtizedek alatt akadálytalanul metelyezhette, ronghata (...) a magyar társadalmat. (...) Ennek most vége: a zsidó könyv megszűnt hatalom lenni. Anyag lett belőle, tehetetlen cellulóze tömeg. (...) A félmillió zsidó könyvből ismét szép fehér írópapír lesz. (...) Az összegyűjtött zsidó könyvek megsemmisítését csütörtökön délben kezdik meg az Első Magyar Kartonlemezgyár budafoki telepén. Ünnepeyes pillanat lesz (...)” — írta egy szélsőséges napilap (június 14). Az érintett írók könyveit valóban bezúzták (június 15). Nem éppen rossz nevek voltak: Déry Tibor, Füst Milán, Karinthy Frigyes, Lesznai Anna, Molnár Ferenc, Radnóti Miklós, Somlyó Zoltán, Szép Ernő. És mások, sokan. Elsőként Kiss József könyveit dobták a zúzdába, s összesen valami 450 000 kötetet semmisítettek meg. Az eseményeket vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály (1896-1946) államtitkár, a sajtó- és hírszolgálati ügyek kormánybiztosa irányította. Kolosváry-Borcsa, aki

egy évvel korábban bibliográfiai kézikönyvet adott ki (*A zsidókérdés magyarországi irodalma*, é. n. [1943, megjelent: 1944]), saját jegyzéke alapján gyűjteni kezdte a zsidó tárgyú könyveket. A könyvtáralapításhoz elkobozta Guttmann Mihálynak a pestszentlőrinci zsinagógában elhelyezett könyvtárát, és Kárpátaljáról, a feldült zsinagógákból is hozatott könyveket. Hozzá került a hitközségi könyvtár egy része is. A Rózsadombon felhalmozott könyvanyagot végül bombatalálattal semmisítette meg.

Május és június folyamán a csendőrség a németektől kapott tervek szerint a már táborokba összegyűjtött („koncentrálás”) teljes vidéki zsidóságot, összesen több mint 430 000 embert, jól szervezett akció keretében elszállította („deportálás”). (Az első nagyobb *transzport* május 15-én indult el. A vasúti gördülőállomány” előkészítésével a Magyar Államvasutak április közepe óta foglalkozott.) A gyűjtőpont a legtöbb helyen egy-egy téglagyár nagy rakodócsarnoka volt. A tehervagonokból álló vasúti szerelvények nagy többsége Auschwitzba ment. Ellenállást nem lehetett tapasztalni. Az egész akciót a magyar állam intézményei — közigazgatás, rendőrség, csendőrség — szervezték meg és hajtották végre. A nem zsidó lakosság többnyire közönyösen figyelte a fejleményeket.

Éppen megkezdődött a vidéki zsidóság összegyűjtése, amikor Auschwitzról az első biztos hírek Budapestre eljutottak. Talán már április 25/28 körül, de legkésőbb május folyamán, június legelején néhány hitközségi és cionista vezető biztos tudomást szerzett arról, hogy mi történik azokkal, akiket Szlovákiából deportáltak. Budapesten, május-június táján, bizonyos célzásokból már lehetett sejteni valamit. Egy képes üdvözlőlapon a ...witz szó, amelyet Freudiger Fülöp, az óbudai hitközség orthodox elnöke, mindig kéznél levő textil nagytőjével, a *Waldsee* helynév alatt ki tudott betűzni, mert a hegyes ceruza lenyomatát az utólagos javítás nem tüntette el egészen. Aztán egy üdvözlőlapon, két aláírással: Joseph R'evim és Samuel Blimalbisch, ti. *reévim*, „éhezők” és *beli malbis*, „ruha nélkül”. S végül két Auschwitzból április legelején megszökött zsolnai fogoly (Walter Rosenberg / Rudolf Vrba és Alfred Wetzler / Josef Lanik) beszámolójának Zsolnán a Zsidó Tanács irodájában felvett német nyelvű jegyzőkönyve (1944. április 26.), amely később mint Auschwitz-jegyzőkönyv vált ismertté, s amely rövid időn belül Pozsonyból eljutott Budapestre is, Kasztnerhez, és másokhoz is, többek között a Zsidó Tanács vezetőihez. Freudiger Michael Beer-Dow Weissmandel pozsonyi rabbi jiddis fordítását kapta kézhez. Egy hónappal később két további auschwitzi fogoly (Arnost Rosin és Czeslaw Mordowicz) beszámolójáról is jegyzőkönyv készült (Liptószentmiklós, június eleje). Talán ez külön is eljutott Pestre.

A rettenetes auschwitzi híreket hosszabb időn át mind a Zsidó Tanács, mind az orthodox vezetők, mind pedig a cionista mozgalom vezetői teljes titokban tartották a magyarországi zsidó közvélemény előtt. Szinte rettegték attól, hogy mások is megsejtik, amiben ők már bizonyosak voltak. Jól jellemzi a hitközségi és cionista vezetők köreinek tehetetlen félelmét, hogy fél évszázad múltán is szinte lehetetlen tisztázni, pontosan legalábbis, ki és mikor kapta meg az Auschwitz-jegyzőkönyvet. A pozsonyiak szerint Kasztner

április végén magával hozta Pozsonyból; maga Kasztner csak arra emlékezett, hogy hetekkel később vette kézbe, Pesten. Tény, hogy amikor Kasztner Pozsonyban járt, a jegyzőkönyv német szövegét már olvashatta. A hitközség vezetőinek talán ő adta a kezébe a hozzá esetleg csak később eljuttatott másolatot, talán Freudiger R. Weissmandel szövegét, Freudiger azonban ennekelötte egy ideig senkinek sem szólt a jegyzőkönyvről.

Eljutott Pestre a magyar függetlenségi mozgalom kapcsolatainak csatormáján is az Auschwitz-jegyzőkönyv egy példánya. Ezt a „Jó Pásztor” Bizottság tényleges vezetője, Éliás József kapta meg, talán május elején. Budapesten csak a „Jó Pásztor” cselekedett a jegyzőkönyv szövegének megismerését követően: az Auschwitz-jegyzőkönyvet magyarra fordították, és próbálták felhasználni arra, hogy politikai döntésekre befolyással bíró személyeket — a keresztény egyházak legmagasabb rangú vezetőit, a kormányzó közvetlen környezetében pedig a menyét — tájékoztassák a deportálások valódi célja felől. Komoly Ottó is tőlük kapta meg a szöveget. A zsidó vezetők nemigen reménykedhettek abban, hogy a magyar politikusok meghallgatják őket. Mégis, készítettek ők is fordítást a jegyzőkönyvből, s eljuttatták a kormányzó kisebbik fiához. Nem hihető, hogy Éliásék ne tudták volna: Horthy tud németül, s tudnak a püspökök is; a magyar fordítással bizonyára a közvéleményt akarták majd felrázni. A zsidó vezetők talán R. Weissmandel jiddis szövegét fordították le magyarra; ezt rajtuk kívül tényleg nem értette volna meg senki. A jegyzőkönyvnek a közvetlenül érintettek elé tárását nyilván azért halogatta mindenki, mert a keresztény egyházi emberek is, a zsidó vezetők is abban reménykedtek, hogy a legmagasabb szinten azonnal megteszi hatását. Reménykedtek a kormányzó gyors közbeavatkozásában. Horthy eszerint az Auschwitz-jegyzőkönyvet ismerhette két forrásból is: menyé, illetve kisebbik fia révén.

Az érdemleges fegyveres ellenálláshoz a magyar zsidóknak külső katonai segítségre lett volna szüksége. A *Jewish Agency for Palestine* angol támogatással Horvátországban március folyamán 32 ejtőernyőst dobott le, két nő is volt közöttük, de amint átlépték a magyar határt (június 7/13), elfogták őket. Köztük volt, és ekkor esett fogságba Szenes Anna (Hana) (1921-1944) is, Anikó, ahogyan a család hívta, hogy majd hónapokkal később, már a nyilaskeresztes kormány alatt, fogva tartásuk a gr. Hadik-laktanyában (Horthy Miklós út / XI., Bartók Béla út 24-26), elítéljék és kivégezzék a Margit körúti fogházban (november 7). (Az egykori helyőrségi törvényszék épületét 1956 után lebontották, helyén ma, Margit körút 85, az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium székháza.) Szenes Anna holtestét, hírek szerint, a Chevra Kadisa kikérte, de nem tudni, végül is ki temette el. Sírját, a X., Kozma utcai temetőben, egy nem zsidó temetőkertész emlékezete alapján találták meg; ma — szép emlékművel — csak *kenotáfium* (V/C parcella, 3/23): Hana földi maradványait 1950 márciusában exhumálták, és Izrael hőse Jeruzsálemben kapott végleges sírhelyet, hat másik ejtőernyős társával együtt, a Herzl-hegyen, a Hősök temetőjében.

Budapestről cionista szervezetek kérést juttattak el Svájcba, hogy a szövetségesek bombázzák a kassai vasúti

A Zsidó Kultúra Napja, 1994. Szombat Szalon:
Kornis Mihály

csomópontot, mert ez feltartóztatná az Auschwitzba menő szerelvényeket; de válasz nem érkezett, a kérésnek nem volt foganatja, mint ahogy a szövetségesek korábban sem teljesítették az Auschwitz bombázására irányuló korábbi kéréseket.

Úgy látszott, legfeljebb a tárgyalásoknak lehet esélye. Ezeknek azonban előfeltétele volt a titoktartás. A németek, rosszabb katonai helyzetben, sokkal nagyobb létszámú zsidóság mellett, mindenképpen el akartak kerülni egy újabb varsói gettólázadást.

A magyar zsidóság ebben az időben már régóta el volt vágva minden nemzetközi zsidó szervezettől: a *Joint* képviselője is már 1941 decemberében elhagyta az országot. Csak az illegális szervezetek — a cionista mozgalom különböző csoportjai — próbáltak tenni valamit. Némelyikük továbbra is próbálkozott kivándorlási akciók szervezésével. Az egyik ilyen szervezet, a *Betar* (Brit Trumpeldor, „Trumpeldor Szövetség”), már 1938 óta rendszeresen indított kivándorló csoportokat Románián át. Hat év alatt összesen körülbelül 4500 magyar *ole* jutott el a segítségükkel Palesztinába; volt, hogy egy ócska hajón indultak el, lefelé a Dunán. A *Betárnak* és a különböző *haluc* földalatti mozgalmaknak (*D'ror*, „Szabadság”; *Ha-Bonim*, „Építők”; *Ha-Noar Ha-Cioni*, „Cionista Ifjúság”; *Makkabi Ha-Cair*, „Makkabi Ifjúság” stb.) szerepe volt abban is, hogy

1942/1943-ban, a keleti front megnyitása, a lengyelországi gettók felszámolása és a felkelések leverése, a szlovákiai deportálások kezdete óta számos külföldi (lengyel, ukrainai, szlovák és osztrák) zsidó menekült tudott eljutni külföldre Magyarországon át. A gyermekmentő szervezetek, amelyek már 1942 óta bírták az angol kormány engedélyét, hogy a *Jewish Agency* közreműködésével megszervezzék gyermekek rendszeres kivándorlását Palesztinába, még 1944 nyarán is havonta mintegy ötven főből álló csoportot tudtak elindítani; a csoportokban néha akadtak nem gyerek korú személyek is. De az *alijá*-hoz most már nemcsak angol bevándorlási engedély, hanem mindenféle magyar kiutazási engedély stb. is. Keresztes-Fischer belügyminiszter — br. Wesselényi Miklós, akkor a *Magyar Nemzet* munkatársa közvetítésével — 1943. nyarán megígérte Kasztner Rezsőnek, hogy egészen kivételes esetekben fordulhatnak egyenesen őhozzá; és volt néhány ilyen eset. 1944. májusban mindössze hat-hétszáz *certifikát* állt rendelkezésre a *Va'ada* budapesti irodájában. Igaz, ez a szám rövidesen 18 500-ra emelkedett; de 1944 őszén elutazni már nem lehetett ezekkel a papírokkal.

Március 19 után már nem volt mód megkerülni a német megszálló hatóságokat. Csak ritka esetekben sikerült elérni, hogy kisebb-nagyobb csoportok valóban elinduljanak. Rejtetek, titkos ösvények (vö. Bírák k., 5,6) azonban maradtak, egészen 1944 augusztusáig.

Már korábban (1943) megalakult és folyamatosan — XIV., Semsey Andor utca 15, majd Síp utca 12-ben — működött a *Va'adat Ezra ve-Haccála*, röviden: *Va'ada* / Zsidó Mentési Bizottság / Relief and Rescue Committee, Komoly Ottó (Kahn Nátán) (1892-1945) tartalékos honvédszázados, Kasztner Rezső (/Rudolf) Izrael (1906-1957) és Brand Jenő Joel (1906-1964) vezetésével. Az erdélyi cionista mozgalomból kinőtt szervezet nevében Brand és Kasztner már áprilisban tárgyalni kezdtek a Gestapóval arról, hogy a németek engedélyeznék magyarországi zsidók kivándorlását, s ellenszolgáltatásként a hadsereg számára szükséges felszerelést kapnának külföldről. (Ez volt az ún. „*Blut für Ware*”-terv. „Áruért vért”, azaz életet. Teherautót vagy életet.) A cionista mozgalomban „nagy út”-nak nevezték.

A „kis út” a titkos ösvények útvonala volt. A menekültek külföldre juttatását úgy nevezték, hogy „kirándulások” (*tijjul*, többes számban: *tijjulim*). Szervezésük különböző cionista csoportok kezében volt, Budapesten, laza összhangban Kasztner és Brand tevékenységével is. A menekülőket Békéscsaba környéki embercsempészek vezették át, hamis árja papírokkal, jó pénzért, éjszaka és a szántóföldeken keresztül, Észak-Erdélybe. Az errefelé nagy számban található jehovista és nazarénus lakosság önzetlenül segített. Nagyváradon, illetve Kolozsvárt ugyancsak a cionista szervezetek megbízottai tették át őket a román határon. (Tordán újabb megbízottak vártak rájuk.) A „kis út”-on magyar zsidó nem sok indult el, a szlovák zsidók nagy része csak haza akart jutni (erre azt mondták: *re-tijjul*, „vissza/haza-kirándulás”); mindent egybevéve, a budapesti cionisták segítségét jobbra csak a lengyelországi zsidók vették igénybe, a menekültek utolsó csoportjai.

A hitközség tisztviselői nyár elején a Wesselényi utcában, a Hősök templomának udvarán úrlapokat kezdtek osztogatni, hogy németországi munkára gyűjtsenek jelentkezéseket. Reménység és ígélet, hogy rövidebb munka után majd mint szervezett csoport mehetnek tovább, Barcelonán át, hajóval Palesztinába. Valóban elindult, igaz, bécsi munkára, egy nagyobb — vidéki — csoport, hat szerelvény, mintegy 15 000 ember (június 14). Az egyik szerelvényt tévedésből Auschwitzba irányították, s helyette Győrből egy valóban Auschwitzba szánt vonat futott be Strasshofba (Bécs közelében). De Bécsből, ahol a Gestapo felügyelete mellett dolgoztak, tovább már csak Bergen-Belsenbe vagy Auschwitzba vitték őket. Auschwitz-Birkenauban egyébként már május legelején elvittek Pestről több mint hatszáz férfit és számos nőt az utcákon, pályaudvarokon összefogott, toloncházakból kiemelt, jobbára vidéki zsidók közül, ugyancsak munkára. Waldsee, ahonnan üdvözlő lapjaik németek diktálta derűs szövegét keltezték, rejtélyes név, mintha osztrák városka volna, de csupán fikció. Az egész levelezőlap-küldés tudatos megtévesztés volt. Mire a lapok megérkeztek Pestre, őket magukat talán már elégették a krematóriumokban.

1944. június 28/29-én Budapest-Rákosrendező pályaudvaron vonatra szállt néhány híján 1700 ember, pontosan: 1685, akiknek kiutazását Kasztner szervezte meg, magyarországiak és erdélyiek. Az érintettek a Nemzetközi Vöröskereszt két gyűjtőhelyén gyülekeztek (XI., Ménesi út; XIV., Columbus / Kolumbusz utca 46), azok, akik vidékről vagy Erdélyből, nagyjából Kolozsvárról jöttek, eleve itt várták az elindulást. A Kasztner-vonat június 30-án, pénteken indult el Pestről és július 7-én Hegyeshalomnál hagyta el az országot. Az ígélet — a németekkel kötött alku — úgy szólt, hogy Svájcba fognak menni. De nem oda vitték őket, hanem Bergen-Belsenbe. (Ezt a koncentrációs táborát a németek tulajdonképpen azért létesítették, hogy itt gyűjtsék össze a külföldre kiengedett zsidókat, innen indítsák különböző csereakcióikat.) S még az utazás során is micsoda lelki tortúrákat gondoltak ki számukra. Megállt a vonat egy állomáson, hallották a nevét: Auschwitz; azt hitték, egy hét vonatozás, vesztéglés után, hogy a szerelvényt tévedésből Auschwitzba irányították. Linzben kihirdették nekik, hogy meleg zuhanyfürdőbe fognak menni; gázkamrát sejtettek. A németek tudták, hogy már tudhatnak az Auschwitz-jegyzőkönyv-ről. De a halálból megmenekültek. Bergen-Belsenben elkülönített helyre kerültek a lágerben, ellátásuk elviselhető volt. Mindjárt Svájcba csak kevesen jutottak el közülük, pontosan 318-an (a különös számhoz vö. Gen. 14,14), augusztus vége felé (a vonatjuk augusztus 21-én indult el Bergen-Belsenből); a többséget majd csak december 6/7-én engedték elutazni, amikor a németek éppen abban reménykedtek, hogy közelesen békét köthetnek a szövetségesekkel. A vonat szerencsés utasainak egy része, amint megérkeztek Svájcba, azonnal továbbment — Olaszországon át — Palesztinába, Haifába. Az őszi nagyünnepeken, ez nagy élmény volt számukra, már ott voltak. A németek a Kasztner-csoport utasait nagy értékű váltságdíj fejében engedték ki Magyarországról, komoly pénzüsszeget kaptak értük (felenként ezer dollárt). (Voltak „ingyen” utasok is a vonaton.) De az ennél is nagyobb csereügylet, amelyben Kasztner reménykedett, és amelyet talán még Eichmann sem ejtett el

egészen, s amelynek megszervezésére Joel Brand még májusban Isztambulba ment: a csere nem jött létre. A külföldi segélyszervezetek bizalmatlanná váltak, s féltek attól is, hogy komolyabb segítség esetleg kitolja a háború végét.

Ezzel a vonattal jutott külföldre Joél Teitelbaum (1886-1979) szatmári rebe is, a magyarországi haszidizmus nagy befolyású vezetője. Élete végéig ellenezte, s irányzata, a szatmáriak, ma is ellenzi, a cionizmust és Izrael Állam létét, mert nem szabad siettetni a megváltást, s a Holocaust is büntetés volt azért, mert Izrael maga akarta megvalósítani, amit csak a messiás fog majd. A rebe egyik *haszid*-ja, amikor megkérdezték, mi a véleménye arról, hogy őt is a cionisták mentették meg: „Lehet, hogy ez volt a cionista mozgalom egyetlen érdeme.”

A Kasztner-vonat egyik nagynevű utasa, Szondi Lipót (1893-1986), a már akkor világhírű pszichológus (VI., Anker köz 1), Svájcban maradt, és a háború után itt folytatta tudományos munkásságát. A gyilkos embertípusról írt könyve (*Kain. Gestalten des Bösen, 1969*; vö. *Moses. Antwort auf Kain, 1973*) aligha független az 1944. év élményeitől.

Sikerült még elmennie a csepeli gyáróriás tulajdonosainak (a br. Weisz / br. Chorin / br. Kornfeld / Mauthner család összesen 48 tagjának), valamint Freudiger Fülöp (Pinchas), az óbudai hitközség orthodox elnöke családjából mintegy harminc főnek és más orthodox személyiségeknek. Amazok júniusban utazhattak el, Ausztrián át, Stuttgartig vonaton, onnan pedig a Lufthansa repülőgéppel, Portugáliába, azon az áron, hogy a németek szemében — lévén Csepel hadiüzem — felettlőbb kívánatos vagyónuk meghatározó részét 25 éves bérleti szerződés keretében átengedték a Gestapo Waffen-SS csoportjának. A legnagyobb magyar iparvállalat német kézre kerülése még hosszú ideig foglalkoztatta a minisztertanácsot; hiába. Freudigerék pedig augusztus 9/10-én indultak el, Románia felé, vonaton, jelentős összegű váltságdíj fejében. Útlevelet Romániából kaptak, egyébként azonban a Wislicenyvel való kapcsolat, közvetlenül pedig briliánsokkal díszített csokoládé bonbon ajándékok tették lehetővé az elutazásukat. (Maga Freudiger azonban kénytelen volt az utazáshoz levágtatni a szakállát.)

1944 nyarán Hain Péter (1895-1946), 1937 óta a kormányzó személyes biztonságáért felelős detektívfelügyelő, a német megszállás óta a budapesti rendőrfőkapitányság politikai osztályának, közelebről, az állambiztonsági rendészetnek a vezetője a Svábhegyen kiállítás rendezett a budapesti zsidóktól elkobzott és a budafoki pincékben őrzött műkincsek közül (br. Herzog-, Káldi-, Kornfeld-, Mauthner-, Weiss Manfréd-gyűjtemény stb.). A kiállított műalkotásokról (El Greco, Gauguin, Goya, Rembrandt, Rubens, Tiepolo, Van Dyck képei stb.) aránylag pontos leírások, s részben még jegyzékek is fennmaradtak. A Kasztner akciója során összegyűjtött vagyon egy részét szintén Hain szerezte meg. A kezükre jutott zsidó lakásokból a németek külföldre vitték az értékesebb műkincseket. Részben ennek megakadályozására, formailag a zsidók zár alá vett műtárgyainak számbavételére és megőrzésére, ténylegesen a nagy értéket képviselő művészi vagyontárgyaknak (műkincs, perzsaszőnyeg, ékszer, drágakő stb.) az országban tartására május 25-én kormánybiztost neveztek ki: Csánky Dénes

festőművészt, a Szépművészeti Múzeum főigazgatóját, aki többektől külön is kérte a tulajdonukban lévő festmények felajánlását a múzeum gyűjteménye részére. A Hain rendelkezése alá került képek egy részét a főigazgató átvette. A németek és Hain sok mindent külföldre vittek. Az „aranyvonat” a Vörös Hadsereg közeledtével 1944 decemberében elhagyta a fővárost, s Óbánya (Zirc mellett) és Brennbergbánya érintésével 1945. március 30-án megérkezett Ausztria területére.

(5) Csillagos házak

Már 1944 áprilisában, a vidéki zsidóság „koncentrálás”-ával párhuzamosan, felmerült Budapesten is a zsidó lakosság gettóba gyűjtésének terve, de a magyar hatóságok akkor úgy ítélték meg, hogy a zsidók egy helyre telepítésével (gettó) a város többi részeit kiszolgáltatnák a szövetségesek bombázásainak, s inkább azt tartották célszerűnek, hogy gettó helyett a főváros különböző pontjain, főként a fontos középületek, pályaudvarok, katonai objektumok közelében jelöljenek ki házakat, amelyekben — a Németországban 1939-ban kialakított Judenhaus-ok mintájára — kizárólag zsidókat helyeznek el. A zsidó lakosság ily módon a tűz

szerepét töltheti be, védelemként a bombázásokkal szemben. (Mint később bebizonyosodott, a bombák nem válogattak, hulltak zsidó házakra, még a gettóra is.) Eichmann és a magyar hatóságok huzakodásai végül megegyezéshez vezettek. A főváros teljes zsidó lakossága egy hét alatt — a kezdetben kijelölt több mint 2600 ház helyett — végül mindössze 1840 lakóházba volt kénytelen összeköltözni. A körülbelül 19 000 kiűrtett volt zsidó lakást másoknak utalták ki. A zsidók számára szükségkórháznak kijelölték a Wesselényi utca 44 iskolaépületet (240 ágy), a Pártfogó Iroda (MIPI) székházát (Bethlen tér 2, Siketnéma Intézet) (100-120 ágy) és a Fiúárvaház épületének (Vilma királynő út 25-27) néhány helyiségét (60 ágy). A rendeletet a fővárosi polgármester június 16-án írta alá, és végrehajtására június 21-ig adott időt, három napot, a határidőt utóbb meghosszabbították június 24-ig. A költöztetést a Zsidó Tanács szervezte meg. Nem hiszem, hogy példa volna a világtörténelemben arra, hogy egy város területén közel 250 000 ember nyolc nap alatt lakást változtasson. (...) Június 24 szombati napra esett. Budapest olyan látvány színhelye volt, amilyenre évszázadok óta példa nem lehetett. Lovasszekereken, kézikocsikon, taligákon és — akinek más nem jutott — hátukon batyukban cipelték Izrael gyermekei cókókjukat, a legszükségesebb bútort és használati tárgyakat a kijelölt házakba. Egy nappal később a kijárási tilalom folytán a templomokban megszűnt a rendes időben tartott istentisztelet, ami a zsinagógák fennállása óta nem fordult elő. (...) A szombat szentségének megtörésével voltak kénytelenek ezren és ezren az utolsó napon terhet hordani, mállhat cipelni, hogy amikor az este leszáll, ne legyenek fedél nélkül és ne szolgáltatassanak ürügyet arra, hogy az utcákon razzizáló SS legények és detektívek elhurcolják őket. Hosszú nyári este volt. A leszálló nap még megvilágított egy-egy költözőkötő csoportot, akik az utolsó percekben kapkodva, szinte lopódkodva menekültek új otthonaikba.”

(Munkácsi Ernő, *Új Élet*, 1946. augusztus 8)

Minden kijelölt ház kapujára szabványos, fekete alapon elhelyezett, 30 cm átmérőjű sárga csillagot kellett kitétni. Ezekről a zsidócsillagokról nevezték őket csillagos háznak, ritkábban zsidóháznak. „Neheztelnem kell — írta éves jelentésében Raffay Sándor ev. püspök (1944. november 22) —, hogy a Hajó utcában levő bérházunkat [V., Fehér Hajó utca 8-10] zsidóháznak nyilvánították, holott van a székesfővárosban elég ház, amely erre alkalmas lett volna, s nem kellett volna bennünket ezzel megszegényíteni.” A csillagos házakat a lakók csak napi két órára — a későbbiekben valamivel hosszabb időre — hagyhatták el, kizárólag élelmiszer stb. vásárlás céljából. A kényszerlakhelyen tartózkodó személyek nem távozhattak el Budapestről. Mindenki sejtette, hogy a „koncentrálás”, mint a vidéki zsidóság esetében, csak előkészület a deportáláshoz.

Csillagos ház volt, például, az I., Úri utca 45; V., Kígyó utca 4-6; V., Galamb utca 5 (ezt szeptember 15-én igénybe vette a német katonai parancsnokság); V., Kossuth Lajos tér 18; V., Váci utca 11/B. És még 1835 másik.

(Folytatás a következő számunkban.)

VÁRKERT CASINO
"THE PALACE"
 THE NAME WHICH MEANS STYLE

THE MOST LUXURIOUS ENTERTAINMENT CENTER IN TOWN :

THE CASINO OFFERS
 SALON PRIVÉ
 PUNTO BANCO
 AMERICAN ROULETTE
 FRENCH ROULETTE
 BLACK JACK
 STUD POKER
 DICE
 THE LATEST LAS VEGAS SLOTS

THE RESTAURANT OFFERS
 EXQUISITE GOURMET MENU
 BUSINESS DINNERS
 RECEPTIONS
 COCKTAIL PARTIES
 CONFERENCES

OUR LIMOUSINE IS AVAILABLE UPON REQUEST.

1013 BUDAPEST, YBL MIKLÓS TÉR 9.
 PHONE:202-4244 FAX: 202-6764

Antal Gábor

Montsalvat

Késő tavasz volt 1944-ben, csupa sár minden. Akkor már napok óta német és magyar hadiautókat vontattunk fel a megáradt Pruth szükséghidjától. Talán hatvan kilométernyire lehettünk Csernovictól, lehet azonban, hogy „csak” ötvenre. Ezt számolgattuk S. Tamással. És azt is, hogy hány autót, meg motort segítettünk fel egy nap az emelkedésre. Mögöttünk megszokott kiáltások hangzottak: *Húzd meg, a jóanyádat! Még följebb, még följebb!*, vagy *Halt!* Mi pedig – vállunkon a megfeszülő vastag kötéllel – az ember és az erőszak korrespondenciáján vitáztunk. Azon, hogy ez valóban ontológiai tulajdonságunk, ha úgy tetszik, végzetünk-e?

– *Majd jól belétek rúgok, ha lazáltok gyermekeim!* Ezt a velünk egykorú, de nálunk sokkal szélesebb és erősebb Oszi közölte, a pirosarcú bajszos paraszt-zsidó parancsnoka ama húzó részlegnek, amelyhez akkoriban tartoztunk. Tamás erre csak a vállát, az elegáns, kifinomult értelmiségi vállát vonogatta. Kis tündés után pedig kifejtette, hogy hiba volna figyelmen kívül hagyni Otto Weiningert, hiszen az erőszakra való hajlam – habár talán a hajlam kifejezés nem egészen pontos – éppenúgy velünk születik, mint a fizikai erő, és hát, *ugye, a külső körülmények...*

Ekkor ordítást hallottunk. *Haalt, faszik!* – kiáltotta valaki „fentről”. Megálltunk. És amin nagynehezen leszedtük a köteleket a német főhadnagyot szállító járműről, Tamás – tündödvé, miközben a keze mozgott – elismerte, hogy azért túlzás volt Weiningertől azt állítani, miszerint az igazi nő a tízgyermekes anya és elsősorban is igazán az férfi, aki gyilkos. – *Bár az nyilvánvaló – törölte meg szemüvegét a sártól – hogy gyilkosság nélkül nincs civilizáció... Mármint tudatos, ideológiával megtamasztott gyilkosság nélkül – tette hozzá, újra orrára helyezve pápaszemét. – Hogyan gondolod ezt? – heveskedtem, ilymódon abba a helyzetbe jutva, mint amikor a hatodikban először olvastam Huizingát, és a barbár T. H. kétségbe vonta a játékelméletet. Van képzelmed a valódi gyilkosságot kompenzáló – tehát valójában megsokszorozó – öngyilkosság dicséretét zengen?*

– Nagyon helyes! – vágott közbe Tamás, és olyan erővel lépett a sárba, hogy az újra felröccsent, az arcára is. *Nagyon helyes, hogy szemembe vágád, amit elititkolsz magad előtt... Hiszen ha nem gyilkolsz meg magadban valamit, akkor valakit ölsz – vagy legalábbis ölhetsz – meg. És bár megfontolandó, hogy...*

Nyilván mondott volna még valami lényegeset, vagy legalábbis segítőszert, de nem folytatta. Oszi lépett oda hozzánk, és ami még nem fordult elő; egy-egy cigarettát nyújtott át. *Az őrmester úr küldi – közölte – mert azt szeretné, ha most fájinul dolgoznátok. Szívjátok el rögtön, mert hamarost melóra van kilátás. Jelezték a németek, jön egy nagy fejes. Aszonyák, ezredesek...!*

Nem szívtam el a cigit, – máig is azt tartom, hogy a dohányzásban van valami helytelen kompenzálás, – Tamás viszont majdnem hogy befalta. Ezt látva – de talán azért is, mert Oszi továbbra is ott lábatlankodott, tőle szokatlan félszeggel körülöttünk – egyelőre nem sütöttem el a nagyagyút: a játékelméletemet.

Közben pedig megérkezett az a bizonyos gépjármű. Fekete volt, nagy. Azt, hogy aki benne ül, az – legalább – ezredes, onnan lehetett tudni, hogy nem szállt ki a kocsiból, mint a főhadnagyok, az őrmagyok, vagy akár még az alezre-

dsek is. – *Ne bámuld, állat – sziszegte (nyilván engem féltve) Oszi, ám én tovább nézegettem, vagy ha úgy tetszik, bámultam a járművet, amelynek ablaka mögött egy Brandenstein Bélára emlékeztető, csontos, szigorú arc volt. (A báró akkoriban a pesti egyetemen tanított filozófiát.) Ugyanakkor mintha egy kicsit von Papenre is hasonlított volna a fekete kocsis utasa. Lehetséges talán, hogy valóban ő volt, von Papen – Hindenburg egykori áruló bizalmasa?*

A kötelet különben öten tartottuk, ugyanis ezúttal Oszi is beállt – ahogyan mondani szokta – a buliba. Oszi, Tamás és én elől, ketten pedig mögöttünk, közvetlenül a jármű előtt. Egyikük magas, erős, kellemes arcú fiú volt: G. Jancsi – egykori osztálytársam és távoli rokonom. A másik pedig előtte való nap került hozzánk egy szétszóródott századból, még a nevét sem tudtuk, csupán azt, hogy Nagyváradon volt szűcssegéd. Feltűnést pedig azzal keltett, hogy sikerült megőriznie a frizuráját. Mi többiek kopaszok voltunk.

Térjünk azonban vissza ahhoz, a számomra máig feledhetetlen pillanathoz, amikor meg kell tolni a von papenes gépkocsit. Minden igyekezettel azon voltam, hogy bevessem a játékelmélet „Aufgedrungen” – motívumát. Hiszen Weinger ellen akkor, ott, csak ez a „versunkenes” ellenfogalma volt használható. Most azonban ez szinte felnyomódott.

Már korábban tudtam – egyet s mást – Otto Weiningerről, de később mindent elolvastam a bécsi púpos zsidó gondolkodótól, – akit talán helytelenül – „nőgyűlölő”-nek neveztek és korai öngyilkosságát ezzel hozták összefüggésbe. Arra biztosan emlékszem, hogy akkor ezt a sorát mormoltam magamban: *„a felejtés a te Grál-kincs, véren és sarakon diadalmaskodó magaslatod. Tudjál felejteni és akkor eléred a Montsalvatot...”*. Ezzel a mormolással értem el, hogy képileg is eltűnt szemem elől Tamás ájulása. Később részletesen megtárgyaltuk s körülbelül egy percre tarthatott. Tamás: *Azt hittem, hogy most meghalok, de – íme – mégsem haltam meg. Ő egyébként 1945-ben Belgrádba ment vissza. Vajon él-e még valahol?*

Érdekes, Oszival sem találkoztam azóta a majdnem fél-század alatt. De időnként róla álmodom, amint előbb ököllet, majd szavakkal is rámtámad: – *Te állat! Én tartottam volna böcsülettel!...* Így mondta és arca már bíborban lángolt a „böcsülettől”. Igazi botrányt azonban mégsem csinált. Talán mert szegényes szókészletével amúgy sem tudta volna verbalizálni mindezt, ami benne volt. De könnyen lehet, hogy mert jobb ember volt, mint gondoltam.

A váradi fiú eltűnt. Jancsi ismert nőorvos lett, s időnként találkoztunk, amint kutyát sétáltatott a Szent István körúton. „Hogy vagy? – Hogy vagy?”. Nem is olyan régen ő is eltávozott e földi világból. Tamással továbbra is nagyokat vitázom – álmatlan éjszakákon. A múltkor éppen azt közölte „Otto Weinger 1903-ban vált meg az életétől. Tehát abban az esztendőben fejtegettem „neki” – amikor Huizinga első fontos írása, a Rembrandtról szóló, megjelent, és ugyancsak elhagyta a nyomdát Siegmund Freud: *A vicc kapcsolata a tudattalannal* előmunkának tekinthető tanulmánya. Kilencven esztendeje volt ez...

Kedves Tamás, ha élsz – vagy ha nem is élsz – tudd meg, hogy valami mégiscsak történt a „magas”-ban. Akár a Montsalvat magaslatán.

Szántó T. Gábor

Két kommentár a Schindler listájához

„...már nem beszélek a »radikális gonoszról«... Egyébként nem értem, miért nevezi a »gonoszság banalitása« kifejezésemet szólámnak, vagy jelszónak. Tudtommal senki nem használta e kifejezést előttem... Csak a jónak van mélysége, csak a jó tud radikális lenni.”

(Hanna Arendt Gershom Scholemnek)

A Gonosz és a Jó küzdelme hálás témája a művészetnek. Karakterisztikus megformálásuk rendkívüli ziccer az előadónak. A Jó pszichikuma, tetteinek, viselkedésének mozzanatugói ritkán kínálnak mélyreható elemzésnek terepet, lévén e jellemvonások magától értetődőek a befogadónak, aki a műtől általában emelkedett mintát, modellt vár, amivel azonosulhat még akkor is, ha a példa szembesíti önnön hiányosságai, esendőségével. A Gonosz mivoltának, mibenlétének kibontása annál inkább kihívó feladat, hiszen intellektuális érdeklődést csigáz, borzongató titkot, s talán az elfojtott, a kétségbeesett *miért* kérdésre adandó választ rejtheti magában.

Ez utóbbi *Steven Spielberg: Schindler listája* című filmjének nagyszabású tévedése.

A Jó, a halálraszántakból hasznot húzni szándékozó, majd a szenvedők sorsát egyre inkább, egyre szenvedélyesebben átélő, ezért saját árnyékán átlépő, végül felmagasztosuló, zsidómentő Igaz Ember, *Oskar Schindler (Lian Neeson)*, az utolsó előtti jelenetig, hihetetlen tempó- és arányérzékkel megkomponált figura. Precízen megírt szerep, lassú, kevés mimikával terhelt, mégis plasztikus kibontása.

Az eredeti Schindler lista: az 1100 nevet tartalmazó jegyzék – másolatával együtt – a jeruzsálemi Jad Vasem Intézet birtokában van.

№.	Név	Magyar név	Magyar név
1	Karl Benary	15. 0. 37	Autószerelő
2	Yusef Benary	5. 7.	Frissítő
3	Benary's wife	7. 23	Örmény
4	Benary's son	11. 24	Örmény
5	Benary's daughter	11. 24	Örmény
6	Benary's son	11. 24	Örmény
7	Benary's daughter	11. 24	Örmény
8	Benary's son	11. 24	Örmény
9	Benary's daughter	11. 24	Örmény
10	Benary's son	11. 24	Örmény
11	Benary's daughter	11. 24	Örmény
12	Benary's son	11. 24	Örmény
13	Benary's daughter	11. 24	Örmény
14	Benary's son	11. 24	Örmény
15	Benary's daughter	11. 24	Örmény
16	Benary's son	11. 24	Örmény
17	Benary's daughter	11. 24	Örmény
18	Benary's son	11. 24	Örmény
19	Benary's daughter	11. 24	Örmény
20	Benary's son	11. 24	Örmény
21	Benary's daughter	11. 24	Örmény
22	Benary's son	11. 24	Örmény
23	Benary's daughter	11. 24	Örmény
24	Benary's son	11. 24	Örmény
25	Benary's daughter	11. 24	Örmény
26	Benary's son	11. 24	Örmény
27	Benary's daughter	11. 24	Örmény
28	Benary's son	11. 24	Örmény
29	Benary's daughter	11. 24	Örmény
30	Benary's son	11. 24	Örmény
31	Benary's daughter	11. 24	Örmény
32	Benary's son	11. 24	Örmény
33	Benary's daughter	11. 24	Örmény
34	Benary's son	11. 24	Örmény
35	Benary's daughter	11. 24	Örmény
36	Benary's son	11. 24	Örmény
37	Benary's daughter	11. 24	Örmény
38	Benary's son	11. 24	Örmény
39	Benary's daughter	11. 24	Örmény
40	Benary's son	11. 24	Örmény
41	Benary's daughter	11. 24	Örmény
42	Benary's son	11. 24	Örmény
43	Benary's daughter	11. 24	Örmény
44	Benary's son	11. 24	Örmény
45	Benary's daughter	11. 24	Örmény
46	Benary's son	11. 24	Örmény
47	Benary's daughter	11. 24	Örmény
48	Benary's son	11. 24	Örmény
49	Benary's daughter	11. 24	Örmény
50	Benary's son	11. 24	Örmény

A Gonosz, a plaszóvi táborparancsnok, *Amon Goeth (Ralph Fiennes)* alakját a forgatókönyv és a rendezés aprólékosan, lélekkanalízissal közelíti meg. Amorális lény: kisebbségi komplexusoktól gyötört alkoholista, pénz- és sikeréhes akarnok, szellemileg és érzelmileg elmaradott, szexuálpatológiai eset jelenik meg a vásznon, aki kompenzációképpen öl. Nincs személyiségfejlődés – a rossz a maga teljességében nyilvánul meg az első pillanatban, s egyenletesen tartja színvonalát. Halmozottan hátrányos helyzetű, sérült ember belső konfliktusát követhetjük figyelemmel, aki szembesül a Jóval, tikrében megpillantja önnön ábrázatát, megkísérel kitörni személyisége bőrtönéből, de alulmarad, s egyre mélyebbre süllyed. Drámát látunk, igazi sorsot, ha gyűlöletes alakét is.

A valóság azonban fényévnnyire van ettől.

Bizonyára akadtak, voltak a náci között deformált tudatú, beteges hajlamú, szenvedélyfüggő, vagy egyszerűen torz erkölcsű egyedek. Esetleg olyanok, akikből a *helyzet* felszabadította elfojtott szadizmusukat. Netán olyanok, kiknek külső kényszerből vált interiorizált normájukká a gyilkolás. De *Amon Goeth* figurájában természetesen az *egész* jelenik meg, belelátjuk a Harmadik Birodalom valamennyi hóhérrát, sőt magát a náciizmust. A működő államgépezetet. Az pedig üzemszerű precizitásra, számoszlopokra és határidőkre, átgondolt és ellenőrzött tervek, írászta mögött ülő fehérgallérosok feljegyzéseire – aprólékos adminisztrációra épült. *Haláltechnikusok* napi, főmunkaidős tevékenységére, munkaviszonyban álló, társadalombiztosított tisztviselőkre. Akik reggel otthonról indultak, búcsút intve párjuknak, csókot hintve gyermekük fejére. És uzsonna volt táskájukban, és fésű, és aprópénz villamosjegyre.

Nagyon nem drámai életek. Nagyon is egészséges figurák.

Ettől olyan pokoli az egész. A kétségbeesett miérte ezért nincs feloldozó magyarázat. Nem elmebeteg műve volt. Viszont egy filmdráma nem épülhet triviális tényekre, csak ábrázolható feszültségekre. Alak kell, aki megtestesít. Karakter. Csakhogy ez, a fentiek miatt, eltéríti az elemző figyelmet.

A *Schindler listája* nagyszabású tévedése tehát – vagy mondjuk inkább így: nagyvonalúsága – a történelmi tényekkel szemben a túlélők tudatának hiábavaló mókuskerekével pörög. Miért és hogyan történhetett? Kik voltak ezek? – zakatolja gondolatmenete. S mert a posztmodern kor művészetkritikájában a mű elkészültének körülményei

(ötvenedik évforduló, holocaust-tagadók, Amerika, pedagógiai célok, Spielberg személyisége, stb.) mind a befogadás szempontjaként, az értelmezés és elemzés támaszául szolgálnak, így és csak ezért fogadható el Amon Goeth figurája.

*

Spielberg filmje olykor torokszorítóan jó. Sikeresen kerül a nagy mű terjedőségéből fakadó unalmat. Végig feszes, egyenletes intenzitású darab. Patetikus zárata emberileg érthető, de a műegész sérül általa.

A főhős Schindler elnyújtott beszéde, a „még több embert megmenthettem volna, ha eladom az ingeimet, a mandzsettaimat, stb.”, drámai hiányérzete Shakespeare-i mélységű monológ, ám századokkal a reneszánsz és a romantika után, egy hangsúlyozottan *szikár* film zárataként banánhéj, melyen félrecsúszik az egész. Spielberg itt már amerikai filmet csinál, egy hangsúlyozottan európai mozi végén. Szintúgy a rákövetkező képsorokon.

A fekete-fehérben fényképezett hontalan deportáltak, kiknek orosz felszabadítójuk a láger kapujában egy magas lóról azt tanácsolja: se Keletre, se Nyugatra ne menjenek, mert sehol nem látják őket szívesen, csatárláncban indulnak el, s egy képváltás nyomán – immár színesben, öntudatos honfoglalókként, mert honfoglalókká *kell* lenniük – hazát szereznek. Államot alapítanak. S közben győzelmi dalként, a *túlélés* himnuszaként, felzeng a '67-es háború *Naomi Semer* kom-

ponálta dala, a büszkeségtől duzzadó, nacionalizmustól sem mentes *Jerusálajim sel záháv*. Érthető – mondom, mert a sötétből felránt a fénybe, és mert *ott* és *akkor* akár a megváltás előhírnökeként is értelmezheték, a történelmi fordulatot, (no persze korántsem vallási értelemben), s mert majd fél évszázad múltán, a fenyegető árnyak ernyője alatt, szintén jó tudni, hogy „valahol süt a nap”.

Spielberg kárpótolni akar, ahogy a világnak is ez volt az üzenete az 1948-as ENSZ-határozattal. A világ lelkiismeret-furdalásból cselekedett így, Spielberg pedig katarzist akart nyújtani, no meg a világot felrázni a tompa nemtudás, a könnyű feledés közönyéből. Ahogy egy végtelenül amerikai, érzelmekkel zseniálisan játszó, biztosra utazó zsidó filmrendező meglehet.

Az *E. T.*, a *Harmadik típusú találkozások*, a *Jurassic Park*, s a többi megálmodója, e filmje után nem hátrálhat vissza sci-fije közé. Valamire azért rá kellett éreznie, meg kellett értenie, s nyilván így is történt. A fák nem nőnek az égig, én mégis el tudnám képzelni, hogy miután honfoglalói megérkeznek Erec Jisráelbe, itt elkezdődik egy másik, vagy inkább folytatódik ugyanaz a történet. Egy következő filmben. Abban, amit néhány feledhető kísérlettől eltekintve még senki nem csinált meg. Abban, ami az államalapításról, a hőskorszakról szólna. Mondjuk abban, amit *Kardos G. György* Trilógiájából készítené. S melynek a végét nem lehetne elsziruposítani.

Valakinek tényleg el kéne küldeni Spielbergnek a regények angol változatát. Hogy leforgassa azt a filmet.

Fekete-fehérben.

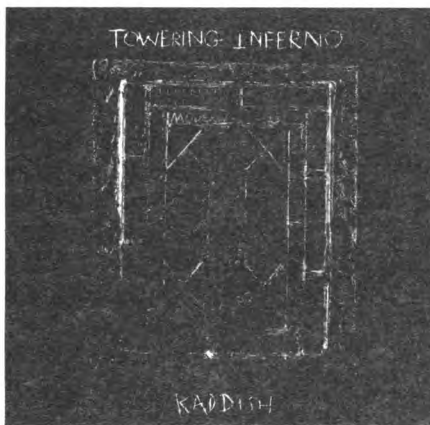
Káddis mint márkanév

(*Towering Inferno: Kaddish* CD 1993. Kiadó: VTCD MEDIA, Bouvard & Pécuchet. Ár: 1300,- Ft)

A közelmúltban az Írók Boltjában a *Towering Inferno: Kaddish* című CD-jének magyar kiadását reklámozták és dedikálták a zenemű magyar részesei, *Sebestyén Márta* és *Székárosi Endre*, valamint kiadói, *Dés László* és *Gőz László*.

Az itthon megjelenő zsidó tárgyú művek száma megint eggyel gyarapodott ugyan, de úgy tűnik, hogy ez a növekedés most a minőség rovására történt. A két angol *Richard Wolfson* és *Andy Saunders* alkotása a zsidó zenétől teljesen távol álló kompozíció, még szellemi vonatkozásban sem rokon a zsidósággal.

Gyanakvásra adhat okot, hogy a legszentebb zsidó ima, a *Káddis* (az angol fonetika szerint *Kaddish*), – enyhén szólva – profán megvilágításba kerül: a 74 perces darabban hallhatunk magyar

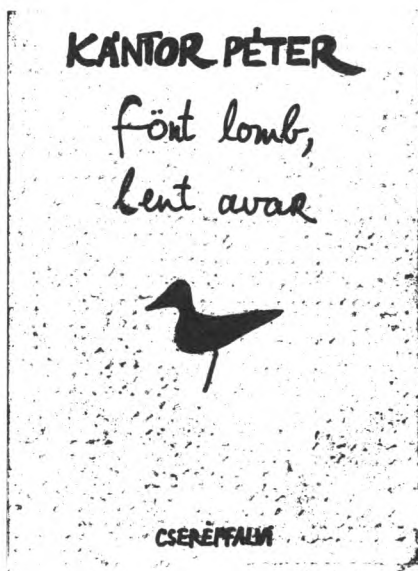
népdalt, részletet a Walesi Bárdokból – némi trágársággal fűszerezve, sófárfúvást, palesztin tüntetők hangját, egy idézetet Hitlertől és ezen felül Raj Tamás főrabbit, aki a *Káddist* mondja.

E felsorolás nem teljes – hiszen egy 22 tételes darabról van szó – de már ebből is látszik némi zavar a mű koncepciójában, bár manapság zeneszerző bármilyen eszközzel dolgozhat. A XX. század végén már igazán nem kell az alkotónak engedélyt kérni ahhoz, hogy

polgárpukkasztó gesztusokból építsen fel egy kompozíciót. Azonban a polgárpukkasztás sehogyan sincs összhangban a szentséggel, és főleg nem a *Káddissal*, amelyet – úgylátszik – mindössze jól bevezetett márkanévként használtak az alkotók, megcélözva ezzel egy pontosan körülhatárolható vevőkört.

Mindemellett az eszközhasználatban semmi új nincs, hiába írták rá a műsorfüzetre hogy „new music”; régóta elterjedt és ma már szinte közhelynek számító elektronikus zenéről van szó. Ez persze nem minősítés, hanem ténymegállapítás, mint ahogy tény az is, hogy a népdalokat *Sebestyén Márta* különösen szépen énekl. A zeneműnek azonban az előadótól függetlenül kell megállnia helyét, és ebben a darabban, ahol a tételeknek *Imádság*, *Dachau*, *Pogrom*, *Juden*, stb. címeiket adtak, nem érvényesülhet a műsorfüzetben megjelölt cél, nevezetesen az ember érzelmi és szellemi egyetemességének átélése. Ehelyett inkább megbotránkoztat.

Rónai Ádám István

A valószerűtlen realitása

(Kántor Péter: *Fönt lomb, lent avar*. Cserépfalvi kiadó, 1993, 90 oldal, 249 forint.)

Vannak költők, akik a líra álruhájában meg tudták őrizni szentségként, épen, anélkül, hogy foltszra fakult volna, a gyermekséget. Ilyen Kántor Péter. Verset ír, de mégis mintha rajzolna: tarka, elnagyolt, tüneményes lírai gyerekfirkák bukdácsolnak legújabb kötetében is. Komolykodnak a felnőttek számára berendezkedett, normális ésszel föl nem érhető világ dolgai fölött, igyekeznek derűs bölcselkedésre hangolni a fel-feltörő kétségbeesést, amelyet az kelt bennünk.

Ilyenformán életképek ezek a költemények, girbegurba kontúrral kijelölt helyek a létezésben, arra hivatottak, hogy a szó zenéjével, a hétköznapi nyelv megejtő gyermekszerűségével átrajzolják a látványt. Kötöttkábátba burkolják a fázós Londont (*London anyó telexe*), és kiűzik a szem bogarából azt az elviselhetetlen képet, amikor egy karácsony-előn a „pápuák” tévékamera előtt lövik agyon rettegett uraikat, a Ceaucescu-párt (*Ünnep*), számféjtik az élnetés arányait a diktatúra alól kibújó Kelet-Európában (*Megtanulni élni*), és profánul bartáságos párbeszédet folytatnak az istennel. Rendet próbálnak teremteni, befelé, magánhasználatra.

Az az ironikus gesztus, amellyel a posztmodern költészet folyamatosan önmaga bizonytalanságára reflektál, idegen Kántor Pétertől. Ő éppen a szó szavahihetőségére építkezik, azzal a csalhatalan bizonyossággal, hogy amit a gyermek fantáziája képbe önt, az éppúgy létezik, mint a világ valószerűtlen

Könyvespolc

realitása. Ezért rakhatók össze a valóságból szűrt versmontázsai hiteles képpé, de ezért is erőlenebbek a kötetben azok a versek, amelyek nem a látvány vagy a pillanat által keresik az emóciót, hanem egy már végiggondolt tételt rögzítenek, és az élmény közvetlen intenzitását epikus csattanóval váltják föl. A versképződés mint szüntelen, állandósult metamorfózis, ott a legszembevetőbb, ahol az apró esetlegességek tágnulnak a mindenség makro- és mikrokozmosz határaivá, mint a *Néha: Máskor* címűben, vagy a Szabó Lőrinc himnikus hangján megszólaló, halk, bensőséges *Kis éji imában*.

A kötet második részében versfoszlányok, villanásnyi rácsodálkozások huza-kodnak azzal az „irdatlan Gólemmel, akinek a neve Amerika”. Egy hosszú kinttartózkodás emlékei úgy párolódtak szinte zenei alapműfajokat követő költészetté, mintha Dvorak mámoros szimfóniáját ellenpontoznák groteszk hangokkal. Amerika Kántornál dirib-darabokban megfogalmazódó létezőmód, és minthogy a csodát ő az emberekben keresi, semmivel sem rendezettebb vagy örültebb, mint az itthoni. Ott is, itt is átjárja a líra a jelenségek esendő kavalkádját, de pátosz nélkül. Legszebb, dalszerű verseiben Kántor a denotatív jelentéstől megszabadított szó zenei-hangulati lehetőségeivel játszik. Valóságos dallam-várat teremt – biztonságos menedéket a világból kiszoruló gyermeki tisztaságnak.

Götz Eszter

69 000 mártír

(*Sas Andor: A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945*, Kalligram Könyvkiadó 1993, 260 oldal, ára 50 szlovák korona)

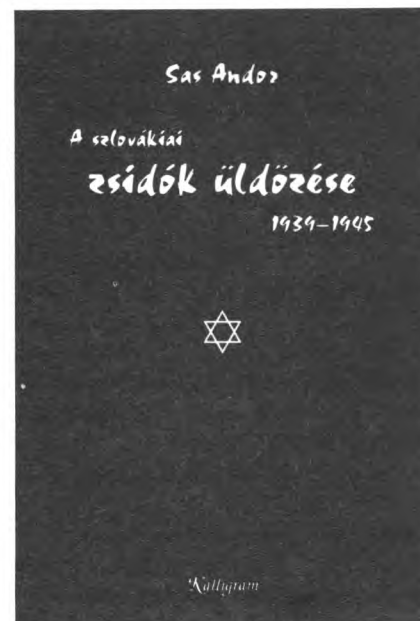
Aki nem a téma kutatója, szinte semmit sem tud más országok zsidó közössége elpusztításának körülményeiről, mert csak a deportáltakkal teli vonatok végállomása volt azonos, elindításuk körülményei eltértek. A hozzánk rokonszállal fűzött szlovákiaiak tragédiáját is hitelesen csak most, a Pozsonyban megjelent dokumentumból ismerhetjük meg.

A hírhedt müncheni döntésként 1939 márciusában született szlovák bábállamban 88 270 zsidó élt. Ellenük a gyűlölet azonnal felcsapott, még magyarság-tudatukat is fel-

rótták. 1940 végére eltiltották őket az értelmiségi foglalkozásoktól; üzleteiket, gyáraikat, földbirtokaikat felszámolták vagy arizálták – jelképes összegért keresztényeknek adták át. A zsidóktól elrabolt javakból az első Szlovák Köztársaság lakossága az ország gazdasági teljesítőképességét messze felülmúló színvonalon élt.

Pusztulásuk 1942 tavaszán kezdődött. Németország munkásokat kért hadiüzemeibe – zsidókat küldtek, családjaikkal. A mai napig tisztázatlan, hogy a szlovák hatóságok valóban munkára szánták őket, megtevesztésükre, az elrejtőzés megelőzésére hazudták ezt. A vonatok Lublinba, Majdanekbe érkeztek, ahol már folyt a fegyveres öldöklés, teherautókban az elgázosítás. Hat hónap alatt 57 752 áldozatot szállítottak oda – háromszázan éltek meg a felszabadulást!

1942 októberében leállt a deportálás, bár a náci hatalom szinte ereje teljében volt. Mi állította meg a vonatokat? A pénz. Már az első veszélyeztető törvények megszületésekor megkezdődött a minden anyagi áldozatot vállaló lekenyerezés. Tették ezt a miniszterrel, (a hatalomra került nyilasokhoz hasonló szerepet játszó) Hlinka-gárdista falusi suszterrel. Az *Ustredna Zidov* vagyis a Zsidó Tanács emberei lepénzelték *Dieter Wisliczeny* is, aki Eichmann közeli munkatársaként a zsidóüldözést irányította. (Magyarország megszállása után Wisliczeny hozott héber nyelvű leveleket

Budapestre tekintélyes személyi-ségeknél, köztük báró Weiss Editnek, óbudai Freudinger Fülöpnek, amelyekben az Ustredna Zidov jelezte, hogy kihez forduljanak. A könyv szerint Gestapo tiszték 2 millió dollárért hajlandóknak mutatkoztak a magyarországi deportálások készletelésére. Át is vettek 220 ezer dollárt, amikor Eichmann közbelépett.)

A szlovákiai népiértékek megakasztásában szerepet játszott a Vatikán és a szlovák püspöki kar. Rómából 1941 óta érkeztek tiltakozások Pozsonyba, a nuncius is többször járt az üldözöttek ügyében a miniszterelnöknél. 1943-ban ismét mutatkoztak a deportálás előkészítésére jelzések. Ekkor a nuncius pápai demarsot adott át, amelyben le volt írva, hogy mi történik az elhurcoltakkal. Akkor jelent meg a püspöki kar pásztorlevele, követelve, hogy a zsidókkal a kinyilatkozott isteni és az irányadó természeti jognak megfelelően bánjanak. A vagonok üresen maradtak.

A németek ellen 1944. augusztusában katonai felkelés tört ki Közép-Szlovákiában; a zsidó fiatalok közül, aki tudott, csatlakozott. Önálló egységeik is voltak – 4500 hősi halottat vesztettek. A felkelés leverése után a németek már maguk végezték a deportálást, 15 299 zsidót kerítettek kézre, közülük kétezer elpusztult. Szlovákiából gördült ki az utolsó halálvonat, két hónappal a háború befejezése előtt!

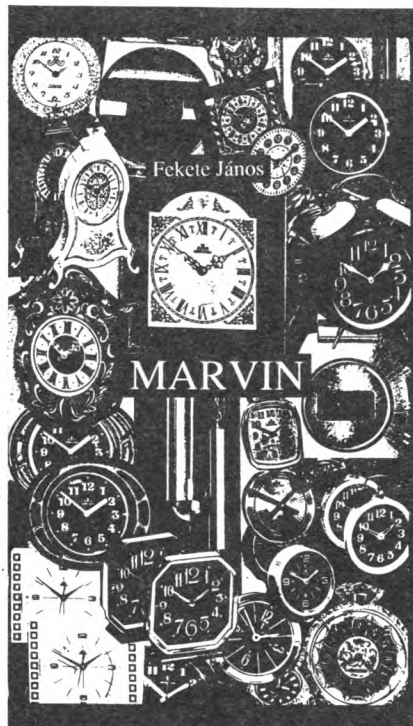
A könyv szerzője 1887-ben Budapesten született. 1950-től 75 éves korában bekövetkezett haláláig a pozsonyi egyetem magyar tanszékének vezetője volt. Könyvét egykori jegyzőkönyvek, hivatalos kiadványok, háború utáni bírósági vallomások alapján 1949-ben készítette el. Mint jeleztük, csak néhány hónappal ezelőtt jelenhetett meg.

Várai Emil

Az ártatlanság vége

(Fekete János: *Marvin. Amana BT.* 179. oldal, 198 forint. A kötet megrendelhető: *Józan Élet Szövetsége; 1021 Budapest, Hívősvölgyi út 116.*)

1953. Egy 26 éves fiatalember apja temetésére igyekszik, kiér a temetőbe, hosszasan vár, míg apjára kerül a sor, végigszenvedi a számára idegennek-groteszknek tűnő szertartást és közben folyamatosan rágja magát múltján és

jelenén. Nemcsak a kívülálló szemével vizsgálja magát, de még önvizsgálatát is kívülálló szemével nézi, önkéntelen gesztusait, arcándulásait, önértékelését is hol szentimentálisnak, hol hazugnak, hol helyénvalónak értékelve.

A lélek rezdüléseinek ilyen alapos, szigorúságában pillanatra sem lankadó, időnként már szinte túlzásba hajló megfigyelése és feltárása végigvonul az egész könyvön. Talán mert a regény írója nem „profi” (ez csak polgári foglalkozására, nem a regény színvonalára vonatkozik), azért e hallatlan gond és aprólékosság, amellyel az egyes jelenetek hangulatát, feszültségét érzékelteti. Így tárul föl az olvasó számára hitelesen és kínzóan az a történet, amelynek a temetői jelenet csak keretet ad: az 1944–45-ös év, ahogy azt a regény főhőse, az író alteregója, Vigh János elmeséli.

Vigh János őskeresztény apától és kikeresztelkedett zsidó anyától származik, így egészen 1944 március 19-ig, a németek bevonulásáig tisztos polgári házból, szerető szülők és testvér kényeztetéséből övezve a kamaszok védett és boldog életét éli: számháborúkat vív cserkész társasáival, édesanyjával együtt önfeláldozó gyönyörűséggel hallgatja a rádióközvetítést Erdély visszacsatolásáról. Aztán a német megszállás napján a boldog gyermekkorban élő fiúra rászakad a valóság: kihallgatja a családi kupaktanácsot, amelyet beijed apja hívott össze, és

ekkor tudja meg, hogy a faji törvények értelmében anyja – és így ő is – zsidónak tekintendő. Egy pillanat alatt felnőtte érik és ettől a perctől fogva minden erejét arra fordítja, hogy szembeszegüljön az embertelen sorssal.

A regény itt lesz új, egyedi, a témáról megjelent számtalan visszaemlékezés után is: miként reagál a készületlen, öntudatában magyar, de humanizmusában zsidó kamasz az új helyzetre. Vigh János nem ragaszkodik kétségbeesetten a magyarsághoz, de nem is támad fel szolidaritása a zsidósággal, nem veti magát alá az embertelen törvényeknek sem: a humanista és ugyanakkor öntudatos is adó neveltetésben részesült fiú a cselekvést választja. Elhatározza, hogy leutazik a Délvidékre és ott átszökik a partizánokhoz.

És mi történik addig, amíg e döntés megérlelődik? Milyen alternatívákat vesz számba a család, amikor még van váltsási lehetőség, amikor még nem kapták el őket a szörnyű gépezet fogaskerekei? Mennyire más a mentalitása a helyzeténél és neveltetésénél fogva lojális apának és a lázadó fiúnak, mennyire más megoldásokat javasolnak, és miként csapnak magasra kettejük indulatai?

Attól a pillanattól kezdve, hogy döntési szabadsága elvesz, beszippantja őt is a „szörnyű malom sodra”; a könyörtelen megpróbáltatások véghetetlen során kell a főhőssel együtt átvánsszorognunk, egészen a valószerűtlen túlélésig. Mindezeket a szerző nem kevésbé élesen, a tények kíméletlenül precíz ismertetésével teszi nagyon is átélhetővé.

A regény megírását az „írjuk ki magunkból gyötrelmeinket” ismert lelki mechanizmusán túl érezhetően az a szenvedélyes szeretet motíválta, amely a szerzőt szüleihez és testvérehez köti – a síron túl is. Ez a másik érdekes mozzanat a regényben: a fasizmus, majd a sztálinizmus gyilkos gépezete szembe fordít egymással apát és fiút, testvért és testvért – de nem tud végleg éket verni közéjük, a szeretet nem múlik el, csak betakarja a felkavart por és mocsok, és amint a fullasztó ködön egy leheletnyi rész támadt, az egymásra haragvó apa, fiú, testvér megbékél.

Amiért ezt a véskorszakról, majd kisebb részben a Rákosi-korról szóló regényt érdemes elolvasni, az sajátos látószöge, mindenekelőtt pedig őszintesége, hitelessége.

Gadó János